

Luovuuden tilat

Taiteen soveltaminen lastensuojelussa:
mahdollisuudet, haasteet ja opit

Antti Malinen, Marianne Notko,
Marita Oja & Tuomas Laine-Frigren (toim.)

Luovuuden tilat

Taiteen soveltaminen lastensuojelussa:
mahdollisuudet, haasteet ja opit

Antti Malinen, Marianne Notko,
Marita Oja & Tuomas Laine-Frigren (toim.)

ISBN 978-952-03-4270-8 (painettu julkaisu)

ISBN 978-952-03-4271-5 (verkkajulkaisu)

Copyright © Tekijät 2025

All rights reserved

Julkaisija: Tampereen yliopisto

Taitto: Anu Flinck

Kuvat: Aino Granlund, Marita Oja ja Marianne Notko

Sisällys

Esipuhe: mitä merkitsee tulla kuulluksi ja kohdatuksi?	7
1. Johdanto	
<i>Antti Malinen</i>	
Hoivan, taiteen ja tutkimuksen rajapinnoilla	10
Projektimuotoisen kehittämisen mahdollisuudet ja haasteet	14
Opitut asiat ja haasteiden käsittely	15
Muistaminen ja oppiminen	16
2. Taidelähtöisten menetelmien kentät	
2.1 Taide muutoksen tekijänä	20
<i>Marianne Notko & Marita Oja</i>	
2.2 Taide, tutkimus ja arki	22
<i>Marita Oja</i>	
Toimintaympäristö ja arkiset viitekehykset	23
Tutkimus osana taidetyöpajoja	23
Toimintakulttuurina ei-tietämisen tila ja arvioinnista vapautuminen	26
Taiteilijan työkalupakissa menetelmät, empatia ja muuntautumiskyky	27
Sijaishuollon ja koulun henkilökunta uuden toiminnan osallisina	28
Mikko Oranen: Lopuksi	30
<i>Opinnäytteentekijän havaintoja</i>	32
2.3 Luovuuden tilat: Kuulluksi-taidetyöpajat vaativan sijaishuollon yksiköiden asiakkaille	33
<i>Marita Oja</i>	
Sukellus työpajoihin	34
Taidetyöpajat erityisen huolenpidon yksikössä	36
Turvan ja luottamuksen etsiminen	38
<i>Tutkijan havaintoja</i>	40
Vapauden ja haastamisen tasapaino	41
Anarkismi lasten ja nuorten taiteessa	42
Kuulluksi ja nähdyksi tuleminen	45
Luova energia ja itsetunto	46

Pitkäjänteisyyden voima	47
Koetun jälkeen	49
<i>Kuvanveistäjän havainnot</i>	50

2.4 Kuulluksi-foorumit: taidelähtöinen työskentely lapsuudessaan ja nuoruudessaan kaltoinkohtelua sijaishuollossa kokeneiden aikuisten kanssa	52
<i>Marianne Notko</i>	

Foorumien suunnittelu, tutkimukselliset valinnat ja työskentelyn muodot	52
Osallistujien rekrytointi ja turvallisuusperiaatteet	53
Foorumien toteutus, sisällöt ja rakenne	56
<i>Tarinateatterilaisten havainnot</i>	61
Työskentelyn ja tutkimuksen riskit sekä keinot niiden ratkaisemiseksi	62
Foorumit ja taidelähtöisyys kokemuksena	62
Työskentelyn kolme kiintopistettä	64
Erilaiset toimijat ja roolit foorumityöskentelyssä	64
<i>Foorumiin osallistujan kokemuksia</i>	66
<i>Minielokuvat</i>	68

3. Luovuuden jäljet: Kuulluksi-työpajat kuvina

Jälkisanat: mitä hankkeesta jää elämään?	76
<i>Antti Malinen</i>	
Lukuvinkkejä	78
Lähdeluettelo	79

Esipuhe: Mitä merkitsee tulla kuulluksi ja kohdatuksi?

Haluamme kiittää jokaista Kuulluksi-hankkeen taidetyöpajoihin ja foorumeihin osallistunutta lasta, nuorta ja aikuista – mukaan tulemisesta, olemisesta, vaikuttamisesta, uskalluksesta, sinnikkydestä ja jakamisesta, siltojen rakentamisesta. Kiitämme myös osallistujia siitä, että he jakoivat omaa taidettaan yhteiseen käyttöön. Kirjan visuaalisessa ilmeessä hyödynnetään hankkeen aikana syntyneitä teoksia, jotka toimivat samalla yhteisen matkan muistin paikkoina.

Kiitos kuuluu myös niille ammattilaisille, jotka avasivat ovia taiteelle sijaishuollon yksiköissä, sekä taiteilijoille, jotka toivat osaamisensa ja vahvuutensa yhteiseen työskentelyyn. Kiitämme kokemusasiantuntijoita, tutkijoita ja eri alojen ammattilaisia, jotka osallistuivat hankkeen tilaisuuksiin ja joiden näkemykset ja panos tekivät tästä hankkeesta moniäänisen. Erityinen kiitos kuuluu Koneen säätiölle, jonka monivuotinen tuki mahdollisti hankkeen toteutumisen. Kiitämme myös Pesäpuu ry:tä, Hoivatie Oy:tä ja Kokemuksen historian huippuyksikköä Tampereen yliopistossa yhteistyöstä ja hankkeelle osoitetusta vankkumattomasta tuesta. Kulttuuriosuuskunta ILMEen ja Tarinateatteri Storian taiteilijat olivat tämän hankkeen sielu.

Kuulluksi-hankkeessa olemme tutkineet, mitä merkitsee tulla kuulluksi ja kohdatuksi – lapsena, nuorena ja aikuisena. Tavoitteenamme oli luoda ympäristöjä, joissa vaikeitakin kokemuksia saattoi käsitellä turvallisesti, taiteen ja yhteisen tekemisen keinoin.

Tämä kirja kokoaa yhteen havaintoja, kokemuksia ja oppeja matkan varrelta. Se tarjoaa näkökulmia siihen, miten taiteen tekeminen voi vahvistaa lasten ja nuorten osallisuutta, mutta myös haastaa meitä aikuisia kuuntelemaan paremmin.

Toivomme, että kirja innostaa sinua pysähtymään taiteen, tarinoiden ja kohtaamisten äärelle – ja rohkaisee rakentamaan arkeen tiloja, joissa jokaisella on mahdollisuus tulla kuulluksi.

Kuulluksi-hankkeen työryhmä

”

*Tästähän tuli hienointa
mitä oon koskaan tehnyt!*

- osallistuja, Kuulluksi-taidetyöpaja -

1

Johdanto

Antti Malinen

Hoivan, taiteen ja tutkimuksen rajapinnoilla

Taide on läsnä arjessamme monella tapaa – kirjojen sivuilla, lasten loruissa, esteettisinä kokemuksina ja lehtiöihin piirtämässämme kuvissa. Se voi myös kohottaa arkea, kun astumme teatteriin, näyttelyihin tai konserttisaliin. Joskus taide on läsnä silloin, kun käsittelemme vaikeaa menneisyyttä – kohtaamista myös jännittäen, kuten alla olevassa sitaatissa todetaan. Moninaiset taidekokemukset luovat mahdollisuuksia ilolle, tunteiden käsittelylle ja luovuudelle. Taidelähtöiset menetelmät rakentuvat tästä moninaisuudesta: ne hyödyntävät taiteen muotoja ja työskentelytapoja luoden tiloja, joissa kokemuksia voidaan tarkastella, jakaa ja jäsentää yhdessä.

Taidelähtöisillä menetelmillä tarkoitamme taiteen eri muotojen, kuten draaman, kuvataiteen, musiikin ja tarinallisuuden soveltamista tutkimuksen ja yhteiskunnallisen työn erilaisissa konteksteissa. Niiden avulla voidaan tavoittaa kokemuksellisia, kehollisia ja tunteisiin liittyviä ulottuvuuksia, jotka eivät aina avaudu pelkän sanallisen kerronnan kautta. Taidelähtöisyys ei edellytä osallistujilta taiteellista lahjakkuutta, vaan sen arvo on siinä, että se mahdollistaa kokemusten tutkimisen ja jakamisen toisin tavoin. Kuten Patricia Leavy (2018) on korostanut, taidelähtöisten menetelmien erityisyys on juuri siinä, että ne voivat tuoda esiin kokemuksia ja tietoa, jotka jäisivät muuten piiloon.

Taidelähtöiset menetelmät voivat tarjota erityisiä mahdollisuuksia vaikeiden asioiden käsittelyyn luomalla tilan, jossa jokainen voi tuntea itsensä arvostetuksi, turvalliseksi ja pystyväksi. Tämä on tärkeää erityisesti silloin, kun mukana on arkoja, kipeitä tai häpeällisiä muistoja, joille ei aina löydy sanoja. Puheen ja tekstin rinnalla viestiminen voi tapahtua kehollisesti, kuvallisesti tai musiikin avulla – tekemällä ja kokemalla yhdessä. Päivi Känkäsen mukaan (2013) taide voi toimia metaforisena suojana: sen kautta on mahdollista lähestyä vaikeita kokemuksia luovan etäisyyden ja symbolien avulla, ilman että kaikkea tarvitsee kertoa suoraan. Menetelmät avaavat näin tilan, jossa kokemuksia voidaan käsitellä sanallisesti, kehollisesti ja taiteen keinoin rinnakkain.

Aluksi pelotti, että tässä sohaistaan johonkin, mihin en halua palata. Mutta olen käsitellyt omaa tarinaani jo pitkään, ja täältä olen aina lähtenyt kevyemmin mielin – mikään ei ole jäänyt painamaan.

- osallistuja, Kuulluksi-foorumi -

Näiden kysymysten äärellä syntyi myös Kuulluksi-hanke, jonka kokemuksia ja oppeja tämä kirja kokoaa. Koneen säätiön rahoittaman hankkeen syntyhistoria kytkeytyy tiiviisti sosiaali- ja terveysministeriön vuosina 2014–2016 toteuttamaan lastensuojelun menneisysselvitykseen (Hytönen et.al. 2016). Sen yksi keskeinen havainto oli, että lapset jäivät toistuvasti yksin kaltoinkohtelun kokemustensa kanssa. Väkivalta itsessään lamautti lapsia ja tuotti hiljaisuutta, eikä lapsia aina kuunneltu edes silloin, kun he puhuivat. Kuuntelematta jättäminen tuotti vakavaa rakenteellista väkivaltaa, ja monille jäi kokemus niin sanotusta kaksinkertaisesta kaltoinkohtelusta – ensin kokemuksesta itsestään ja sitten siitä, että siihen ei reagoitu. Selvitys toi esiin pitkäkestoisia ja haavoittavia vaikutuksia sekä tarpeen jatkaa tutkimusta ja kehittämistyötä väkivallattoman lapsuuden ja turvallisemman sijaishuollon edistämiseksi.

Menneisysselvitystä seuranneessa Pesäpuu ry:n X-ketju-hankkeessa kokeiltiin uudenlaisia kohtaamisen foorumeita. Vaikka taidelähtöisyys ei vielä tuolloin ollut mukana, X-ketjun työ toi esiin, kuinka merkityksellistä on luoda tiloja, joissa kaltoinkohtelua kokeneiden ääni voidaan kohdata ja ottaa vakavasti. Kuulluksi-hankkeen juuret ulottuvat näin myös X-ketjun kokeiluihin, jotka osoittivat, että turvalliselle dialogille on vahva tarve.

Monet Kuulluksi-hankkeen toimijat kohtasivat toisensa ensimmäistä kertaa juuri menneisysselvityksen aikana ja X-ketju-hankkeessa, ja keskustelut sijaishuollon kehittämisen tarpeista toimivat lähtölaukauksena hankkeen suunnittelulle. Taustalla vaikuttivat myös laajemmat yhteiskunnalliset havainnot: esimerkiksi kansallinen lapsistrategia (2021) asetti tavoitteekseen suojella lapsia kaikilta väkivallan muodoilta ja vakiinnuttaa työtapoja, jotka mahdollistavat varhaisen puuttumisen ja turvallisen kohtaamisen. Samalla tutkimus ja kokemusasiantuntijuus ovat tuoneet esiin, että sijaishuollon piirissä elävien lasten kaltoinkohtelu voi olla monimuotoista ja kasautuvaa – ja että näihin tilanteisiin puuttuminen vaatii myös kulttuuristen ja rakenteellisten syiden tunnistamista.

Kuulluksi-hanke toimii tässä kontekstissa ja vastaa näihin tarpeisiin. Sen keskeisenä tavoitteena on lisätä lasten ja nuorten hyvinvointia sijaishuollossa ja löytää vaihtoehtoisia tapoja kohdata sekä käsitellä vaikeita kokemuksia. Hankkeemme puitteissa olemme pyrkineet tuomaan uusia, luovia menetelmiä lastensuojelun arkeen ja aikuisiällä tapahtuvaan lapsuudenaikaisten kokemusten käsittelyyn. Taustalla on ajatus, että taide ja luovat menetelmät voivat avata sellaisia ilmaisun ja vuorovaikutuksen väyliä, joihin perinteinen lastensuojelutyö ei aina yllä.

Hankkeessa olemme koettaneet viedä teoriaa ja tavoitteita käytäntöön, ja tämän kirjan myötä pysähdymme kokoamaan havaintojamme yhteen. Jäsenämme matkan aikana opittua seuraavien kysymysten kautta:

1) mitä välineitä ja mahdollisuuksia taidelähtöiset menetelmät tarjoavat sijaishuollossa koettujen vaikeiden kokemusten käsittelyyn - sekä niiden kokemisen hetkellä että myöhemmin elämässä, kun kokemuksia tullaan uudelleen, usein vuosien ja jopa vuosikymmenten jälkeen?

2) mitä taidelähtöisten menetelmien soveltaminen edellyttää organisaatioilta ja toimijoilta – taiteilijoilta, sijaishuollossa olevilta lapsilta ja nuorilta, heidän kanssaan työskenteleviltä ammattilaisilta sekä tutkijoilta ja kehittäjiltä.

Vastatessamme näihin kysymyksiin kuvaamme samalla, mitä uudet toimintatavat voivat tuoda työyhteisöjen arkeen sekä millaisia juurtumisen haasteita niihin sisältyy. Käsittelemme ajankäyttöä ja resursseja,

turvallisia rakenteita, luottamuksen rakentumisen tärkeyttä ja keskeneräisyyden sietoa. Nostamme esille myös huumorin, toivon ja sinnikkyuden merkityksen.

Käsissäsi oleva kirja on moniääninen ja -näkökulmainen. Kirjan sivuilta löytyy niin tutkijoiden, taiteilijoiden, kokemusasiantuntijoiden kuin lastensuojelun sijaishuollon ammattilaisten ja kehittäjien kokemuksia ja havaintoja. Oheisessa infolaatikossa kuvaamme tarkemmin hankkeen kokoonpanon ja keskeiset toimintamuodot.

Yhteistyö ei ole tuonut vain moniäänisyyttä, vaan myös rohkeutta kokeilla uutta. Hankkeen eri toimijat – kokemusasiantuntijat, ammattilaiset, taiteilijat ja tutkijat – ovat etsineet yhdessä tapoja kohdata ja käsitellä vaikeita asioita. Foorumien ja taidetyöpajojen osallistujille taide on tarjonnut mahdollisuuden harjoitella ja tunnustella, miltä jokin kokemus voisi tuntua ja miten sen uskaltaisi kohdata – kokeillen, testaten ja vähitellen luottamusta rakentaen. Yhdessä etsimisen ja kokeilemisen ilmapiiri onkin ollut yksi hankkeen kantavista voimista.

Kuulluksi-hankkeen voi nähdä sijoittuvan osaksi projektimuotoisen tutkimus- ja kehittämistyön sekä taidelähtöisten menetelmien soveltamisen maailmaa. Samalla se asettuu myös laajempaan keskusteluun taiteen ja kulttuurin yhteiskunnallisesta merkityksestä: miten taide tukee hyvinvointia, osallisuutta ja turvallisia kohtaamisia palveluissa.

Valtioneuvoston kulttuuripoliittinen selonteko (2024) linjaa vuoteen 2040 ulottuvan tavoitetilan, jonka keskeinen periaate on, että monimuotoinen ja saavutettava kulttuuri kuuluu kaikille – taustasta, kielestä, sijainnista, iästä tai taloudellisista resursseista riippumatta. Sijaishuollon näkökulmasta tämä tarkoittaa, että lasten ja nuorten pääsy taiteen ja kulttuurin äärelle on tehtävä mahdolliseksi arjen rakenteissa ja palvelupoluissa – ei vain yksittäisten projektien avulla. Kuulluksi-hankkeen kokemukset valaisevat sekä tämän tavoitteen toimeenpanoa että siihen liittyviä haasteita. Näytämme, millaisin rakentein ja edellytyksin taidelähtöinen työskentely voi tukea sekä vaikeiden kokemusten käsittelyä että organisaatioiden oppimista.

Marjatta Bardy toi jo vuonna 2009 esille teoksessa Lastensuojelun ytimissä, että soveltava taide voi olla lastensuojelun ammattilaisille väline työssä kasvamiseen ja henkiseen päivittämiseen. Bardy totesi, että ”päivitykseen voi käyttää mitä erilaisimpia tapoja ja materiaaleja, arkisista havainnoista taiteeseen, tieteeseen ja filosofiaan tai näiden yhdistelmiä, kuten soveltavaa taidetta.” Taidelähtöisiä menetelmiä sovelletaan hyvin erilaisista syistä, mutta ajattelen, että useimmiten niiden avulla halutaan löytää uusia näkökulmia ja oivalluksia omaan työhön, ihmisten kanssa työskentelyyn ja tutkimukseen. Usein ne tarjoavat mahdollisuudet nähdä ihmiset ja ilmiöt uudessa valossa – tavalla, joka voi yllättää ja inspiroida.

Vaikka luovat ja toiminnalliset menetelmät herättävät monesti innostusta, voidaan niitä myös vierastaa. Joillekin voi olla haastavaa tunnistaa menetelmien mahdollinen hyöty. Tämän takia onkin olennaista keskustella myös menetelmien soveltamisen ja arkeen juurruttamisen haasteista. Päivi Känkänen ja Sari Laaksonen ovat todenneet, että leikkivä elementti, kuten luovuuden ja kokeilemisen mahdollisuudet, ovat tärkeitä yhteiskunnan ja palveluiden uudistumisen kannalta (2006). Samalla he kuitenkin pohtivat, lastensuojelun kontekstissa, miten luovuuden vaatimat vapaammat toimintatavat sopivat arkiseen päiväjärjestykseen, tiukkoihin aikatauluihin ja resurssipaineisiin. Tämä kysymys on ollut hyvin relevantti myös Kuulluksi-hankkeessa ja kirjaa kirjoitettaessa.

Kuulluksi-hankkeen kokoonpano ja taiteellinen työskentely

Lastensuojelun sijaishuolto ja kehittämistyö

Johanna Barkman, Mikko Oranen, Pilvi Palmu

Kuulluksi-foorumien osallistujat

Taidetyöpajoihin osallistuneet lapset ja nuoret

Taiteilijat

Timo Harju, Mirka Kortesoja-Kuparinen, Tiina Vehkaperä, Anneli Tuura, Tanja Pihlaja, Varpu Kohvakka, Marja Pylkkänen, Jari Kalavainen, Santtu Hartikainen, Jukka Virtala

Tutkijat

Antti Malinen (Vastuullinen johtaja, Kokemuksen historian huippuyksikkö / Tampereen yliopiston tutkijakollegium)

Marianne Notko (Jyväskylän yliopisto)

Marita Oja (Tutkijakoordinaattori, Kulttuuriosuuskunta ILME)

Aino Granlund (Tutkijakoordinaattori, Kulttuuriosuuskunta ILME)

Karoliina Puranen-Impola (Jyväskylän yliopisto)

Kirjan taitto & editointi

Anu Flinck (Pesäpuu ry), Tuomas Laine-Frigren (Turun yliopisto/TIAS)

Taidelähtöinen työskentely:

Hankkeen keskeisiä toimintamuotoja ovat olleet sijaishuollossa oleville lapsille ja nuorille järjestetyt taidetyöpajat ja Kuulluksi-foorumit, jotka suunnattiin aikuisille osallistujille, jotka olivat sijaishuollossa ollessaan kohdanneet kaltoinkohtelua. Kuulluksi-taidetyöpajoissa ammattitaiteilijat työskentelivät sijaishuollossa olevien lasten ja nuorten kanssa esimerkiksi kuvataiteen, käsityötaiteen ja sanataiteen keinoin. Tavoitteena on ollut tarjota nuorille uusia itseilmaisun tapoja sekä vahvistaa heidän kokemukseen siitä, että oma tarina ja ääni ovat tärkeitä.

Kuulluksi-foorumit puolestaan tarjosivat sijaishuollossa kaltoinkohtelua kokeneille aikuisille tilaisuuden jakaa tarinoitaan ja käsitellä kokemuksiaan ryhmässä. Foorumeissa hyödynnettiin tarinateatteria, osallistavan teatterin muotoa, jossa ryhmän jäsenet voivat tuoda omia kokemuksiaan esiin ja nähdä niiden saavan muodon näyttämöllä improvisaation keinoin. Neljän kokoontumiskerran foorumiprosessissa käsiteltiin esimerkiksi kaltoinkohtelun kokemusten sanoittamista ja näkyväksi tekemistä, niihin liittyviä selviytymiskeinoja sekä lastensuojelun kohtaamisten luonnetta – niiden lämpöä ja kylmyyttä. Läpileikkaavana teemana on ollut toivo paremmasta.

Maantieteellisesti hankkeen taiteellinen toiminta keskittyi erityisesti Oulun seudulle ja Jyväskylään.

Lapsille ja nuorille tarjotuista Kuulluksi-taidetyöpajoista Oulun seudulla vastasivat Kulttuuriosuuskunta ILME ja Hoivatie Oy. Työpajatyöskentelyn suunnittelivat ja toteuttivat Marita Oja, Aino Granlund, Pilvi Palmu, Mikko Oranen, Mirka Kortesoja-Kuparinen, Timo Harju ja Tiina Vehkaperä.

Aikuisille suunnatut Kuulluksi-foorumit puolestaan toteutettiin Jyväskylässä. Foorumityöskentelyn suunnitteli ja toteutti työryhmä, jossa olivat mukana Johanna Barkman, Antti Malinen, Marianne Notko, sekä Tanja Pihlaja ja Anneli Tuura, jotka edustivat Tarinateatteri Storiata. Myös Storian näyttelijät ja muusikot osallistuivat foorumien työskentelyyn.

Projektimuotoisen kehittämisen mahdollisuudet ja haasteet

Lastensuojelun sijaishuollon kehittäminen on viime vuosikymmeninä nojannut lainsäädäntötyön ja viranomaisohjauksen rinnalla myös vahvasti projektityöhön. Yleensä hankkeet ovat määräaikaista, ulkopuolisin varoin rahoitettuja ja niissä tavoitellaan usein uuden tiedon, menetelmien ja toimintatapojen luomista. Tämä projektimuotoistuminen on koskettanut koko hyvinvointivaltiota, mutta erityisen näkyvästi se on muovannut sosiaalityötä ja lastensuojelua.

Tämän ilmiön voi kytkeä laajempaan keskusteluun projektityhteiskunnasta. Pekka Sulkunen ja Kati Rantala toivat jo lähes kaksikymmentä vuotta sitten teoksessaan Projektityhteiskunnan kääntöpuolia (2006) esiin, että suomalaisen hallinnon uusi muoto rakentui ohjelmien, projektien ja arvioinnin varaan. Sittemmin nämä piirteet ovat vain vahvistuneet, ja projektimuotoisen työn jännitteet näkyvät erityisen selvästi sosiaalityössä ja lastensuojelussa.

Projektityöskentelyyn liittyy monia mahdollisuuksia. Se tuottaa tärkeitä tuloksia ja tekee näkyväksi esimerkiksi piilossa olleita ilmiöitä, kuten lasten kokemaa rakenteellista väkivaltaa, ja kokoaa lasten, ammattilaisten ja tutkijoiden näkökulmia. Samalla projektimuotoinen työskentely herättää kysymyksiä siitä, miten pysyviä tuloksia voidaan saavuttaa, kun organisaatioiden perustoiminta ja projektityö elävät rinnakkain? Entä mitä tapahtuu, kun hanke päättyy – siirtyvätkö opit ja kokemukset organisaatioon, vai jäävätkö ne vain yksittäisille henkilöille, jotka kantavat vastuun oppien jalkauttamisesta?

Kuulluksi-hanke on osa tätä laajaa kehittämishankkeiden kenttää. Jo alusta lähtien olemme kuitenkin pyrkineet tietoisesti reflektoidaan projektityöskentelyyn liittyviä haasteita, erityisesti kysymystä siitä, mitä jää jäljelle hankkeen jälkeen? Tätä pohdintaa on edesauttanut se, että useimmilla meistä on jo takanaan pitkä työhistoria lastensuojelun, tutkimuksen, taiteen ja järjestötyön parissa, ja sen luoma ymmärrys siitä, miten vaikeaa uusien toimintatapojen juurruttaminen voi olla. Olemme keskustelleet projektityön mahdollisuuksista ja rajoitteista paitsi tämän tutkimuksen puitteissa, myös niissä työyhteisöissä, joissa olemme työskennelleet ennen hanketta.

Kuulluksi-hankkeen aikana tämä keskustelu on saanut uusia muotoja ja mahdollisuuksia. Hankkeen työpakettien kautta olemme päässeet tarkastelemaan paitsi konkreettisia kysymyksiä – kuten miten tuoda taidetyöskentelyä sijaishuollon asiakkaiden arkeen tai miten tukea aikuisia käsittelemään menneisyyden kipupisteitä – myös laajempia rakenteellisia haasteita. Mitä oppiminen tarkoittaa sijaishuollossa – ei vain nuorille, vaan myös työntekijöille ja organisaatioille? Miten sijaishuollon toimintakulttuuri voi muuttua?

Kuulluksi-hankkeen pyrkimyksenä on ollut paitsi kehittää turvallisempaa sijaishuoltoa, myös luoda välineitä epäonnistumisten kohtaamiseen, käsittelyyn ja sitä kautta myös oppimiseen, ymmärryksen luomiseen.

Tämä julkaisu on osa tätä työtä. Tässä raportissa pyrimme jakamaan tietoa siitä, mikä hankkeessa on toiminut ja mitkä toimintatavat on koettu merkityksellisiksi. Samalla haluamme kertoa avoimesti myös haasteista ja tilanteista, joissa kaikki ei ole sujunut toivotulla tavalla. Uskomme, että tämäntyyppinen avoimuus on arvokasta erityisesti sellaisille lukijoille, jotka ovat kiinnostuneita tutkimuksen, taiteen ja kehittämistyön yhdistämisestä – ja siitä, mitä mahdollisuuksia ja komppuroinnin hetkiä tämä yhdistelmä voi käytännössä sisältää.

Opitut asiat ja haasteiden käsittely

Kuulluksi-hankkeen aikana kertyi runsaasti ymmärrystä siitä, miten taidelähtöisillä ja osallistavilla menetelmillä voidaan kohdata vaikeita kokemuksia, rakentaa luottamusta ja luoda tiloja, joissa sekä nuoret että aikuiset voivat tulla kuulluiksi. Näihin kokemuksiin ja menetelmiin palataan yksityiskohtaisemmin teoksen myöhemmissä luvuissa. Esittelen kuitenkin jo nyt hankkeen työtapaan, projektityön realiteetteihin ja monialaisen yhteistyön erityispiirteisiin liittyvät keskeiset havaintomme.

Projektityön rytmi ja muuttuvat resurssit

Hankkeen aikana ilmeni monia nimenomaan projektimuotoiselle kehittämistyölle tyypillisiä haasteita. Projektimuotoisuus tarkoittaa sitä, että työ on kestoltaan rajattua, resurssit ja kokoonpanot vaihtelevat, ja suunnitelmia joudutaan sopeuttamaan myös yllättävien muutosten vuoksi. Tämä vaikuttaa suoraan siihen, kuinka johdonmukaisesti tavoitteita voidaan toteuttaa. Keskeinen haaste oli henkilöstön vaihtuvuus ja työpanosten vaihtelu: osa hankkeen työntekijöistä siirtyi muihin tehtäviin tai jäi perhevapaalle, toisten panos oli alusta lähtien osa-aikainen tai jaksotettu. Seurauksena syntyi toiminnan katveita, mikä lisäsi tarvetta tiedon jakamiseen, perehdyttämiseen ja koordinaatioon. Samalla tämä kuvasti realistisesti sitä, miten monet kehittämishankkeet Suomessa toimivat: rinnakkaiset projektit rytmittävät työtä ja työn, perhe-elämän ja muun elämän yhteensovittaminen on olennainen osa arkea.

Tutkimusluvut ja hallinnolliset esteet

Toinen merkittävä haaste liittyi lupa- ja hallintoprosesseihin. Esimerkiksi hyvinvointialueiden perustaminen vuoden 2023 alussa muutti olennaisesti tutkimuslupakäytäntöjä, ja tämä viivästytti erityisesti taide-työpajojen käynnistymistä. Prosessi opetti meille, kuinka tärkeää on varata riittävästi aikaa hallinnollisille vaiheille ja ylläpitää läpinäkyvää viestintää sidosryhmien kanssa. Samalla se vahvisti ymmärrystä siitä, että byrokratia ei ole kehittämistyöstä irrallinen osa, vaan yksi sen keskeisistä toimintaympäristöistä.

Monialainen yhteistyö: mahdollisuudet ja haasteet

Kuulluksi-hanke on toteutunut usean organisaation ja ammattiryhmän yhteistyönä. Mukana on ollut yliopistojen tutkijoita, lastensuojelun kehittäjiä, taiteilijoita sekä kokemusasiantuntijoita. Monimenetelmäinen ja monialainen työskentely on ollut Kuulluksi-hankkeen vahvuus, mutta myös sen haaste. Tutkijat, taiteilijat, lastensuojelun ammattilaiset ja kokemusasiantuntijat lähestyvät ilmiöitä eri käsittein, toimivat eri organisaatioiden rakenteissa ja työskentelevät eri puolilla Suomea. Hankkeen jäsenet ovat liittyneet mukaan eri aikaan ja osallistuneet vaihtelevin panoksin. Tämä on tuonut työhön rikkautta, mutta vaatinut myös tietoista panostusta yhteisymmärryksen ja luottamuksen rakentamiseen. Jotta hankkeen toimijat saisivat tukea työssään ja voisivat käsitellä kuormittavia tilanteita yhdessä, päätimme hakea mukaan Koneen säätiön työnohjauuspilottiin.

Työnohjauksen ja reflektion merkitys

Kuulluksi-hankkeen teemat ovat olleet jo lähtökohtaisesti raskaita ja tunteita herättäviä. Kohtaamiset lastensuojelun piirissä kaltoinkohtelua kokeneiden osallistujien kanssa nostivat usein esiin vaikeita kokemuksia. Lasten ja nuorten kanssa tapahtuneen työskentelyn keskiössä oli taiteen tekeminen yhdessä, mutta myös

heidän vaihtelevien elämäntilanteidensa kohtaaminen oli emotionaalisesti vaativaa. Työnohjaus tarjosi välineen tämän tunnekuorman käsittelyyn: sen avulla saattoi sanoittaa omia reaktioitaan, kuulla muiden kokemuksia ja varmistua siitä, ettei kukaan jäänyt yksin hankkeen haasteiden kanssa.

Työnohjaus toimi hankkeessa myös ryhmän rakentamisen välineenä. Hankkeessa työskenteli ihmisiä hyvin erilaisilla työpanoksilla ja aikatauluilla – osa oli mukana koko ajan, osa liittyi mukaan myöhemmin tai työskenteli jaksoittain. Tämä tuotti väistämättä rytmieroja: hankkeen ollessa jo käynnissä osa vasta odotti oman työrupeamansa alkamista. Tämä saattoi herättää myös epävarmuutta omasta roolista: mitä minulta odotetaan, mikä on minun paikkani tässä kokonaisuudessa?

Työnohjaus auttoi purkamaan näitä tunteita turvallisessa ympäristössä. Se tarjosi tilan, jossa saattoi sanoittaa keskeneräisyyttä, jakaa epävarmuutta ja kuulla, että muilla oli samankaltaisia kokemuksia. Työnohjaajan johdolla pystyimme yhdessä rakentamaan ymmärrystä siitä, miten eri tavoin mukana oleminen on mahdollista ja arvokasta.

Samalla työnohjaus vahvisti yhteisöllisyyttä. Kun jaoin ajatuksia, epävarmuuksia ja kokemuksia toistemme kanssa, syntyi luottamusta ja yhteistä näkemystä siitä, mitä hankkeessa tehdään ja miksi. Työnohjaus auttoi meitä paitsi jaksamaan, myös ymmärtämään toisiamme paremmin. Tämä heijastui myös hankkeen toimintaan kokonaisuutena.

Muistaminen ja oppiminen

Kuulluksi-hankkeen myötä esiin nousi laajempia kysymyksiä siitä, miten uudistukset ja opit juurtuvat osaksi lastensuojelun arkea. Usein kehittämishankkeissa lopuksi pohditaan: mitä hankkeesta lopulta jää jäljelle? Siirtyvätkö hankkeessa syntyneet ideat, menetelmät ja oivallukset organisaatioiden toimintaan vai onko vaarana, että kaikki vaivalla kerätty tieto ja kokemus haihtuvat hankkeen päättyessä? Tätä organisatorisen muistamisen ongelmaa on kuvattu termillä institutionaalinen amnesia, organisaation muistimenetys. Kuulluksi-hankkeen aikana olimme tietoisia tästä riskistä. Jo hankkeen suunnittelussa painotettiin oppimisen, jakamisen ja jatkuvuuden tärkeyttä – sitä, että hankkeen opit eivät jäisi vain projektin sisälle, vaan leviäisivät laajemmalle lastensuojelun kentälle.

Yksi ratkaiseva tekijä muutosten juurruttamisessa on yksittäisten työntekijöiden ja yhteistyöverkoston rooli. Organisaatiot oppivat harvoin automaattisesti, vaan muutos tapahtuu ihmisten kautta. Kuulluksi-hanke toi yhteen joukon ammattilaisia ja kokemusasiantuntijoita eri puolilta Suomea ja eri organisaatioista. Uskomme, että nämä hankkeen aikana luodut verkostot ja ihmissuhteet kantavat hedelmää jatkossakin.

Kun lastensuojelun työntekijä on omin silmin nähnyt, miten nuori saa taidetyöpajassa äänensä kuuluviin, tai kun hän on kuullut kokemusasiantuntijan tarinan väkivallan jälkeisestä selviytymisestä, nämä kokemukset voivat jäädä mieleen, synnyttää kysymyksiä, herättää halun kenties jopa toimintatavan muuttamiseen. Hankkeen vaikutus voi näin siirtyä ihmisten muistoihin ja jopa ammatti-identiteettiin. Tämä julkaisu on yksi keino vahvistaa tuota siirtymää: tehdä opit näkyviksi, jaettaviksi ja hyödynnettäviksi.

Samalla on tunnustettava, että organisaatioissa tapahtuva muutos on usein hidasta ja kerroksellista. Suomalaisen lastensuojelun historia on täynnä monia kerrostumia ja toistuvia epäonnistumisia, joista on ollut

vaikea oppia. Tämä ei johdu pelkästään tiedon puutteesta, vaan usein siitä, että historia vaikuttaa meihin tavoilla, joita emme aina itse tunnista.

Historia on voimakkaasti läsnä sijaishuollon piirissä olevien ja siellä työskentelevien ihmisten, laitosten ja instituutioiden elämässä. Me kaikki kannamme mukanaamme moninaisia kokemuksia, käsityksiä ja asenteita, jotka vaikuttavat siihen, miten toimimme ja käyttäydymme. Menneisyyden tapahtumat, valinnat ja omaksutut käytännöt jättävät jälkiä – ne luovat niin sanottuja polkuriippuvuuksia, jotka ohjaavat nykyhetken päätöksiä ja toimintatapoja. Joskus toimimme tietyllä tavalla yksinkertaisesti siksi, että niin on aina tehty – vaikka emme olisi pysähtyneet miettimään, onko tapa enää tarkoituksenmukainen tai turvallinen.

Jotta emme toistaisi menneitä virheitä, on tärkeää tehdä niistä avoimesti tiliä. Tämä vaatii rohkeutta katsoa taaksepäin, mutta myös kykyä nähdä eteenpäin: kuinka voimme rakentaa kulttuuria, jossa kriittinen reflektio ja oppiminen ovat mahdollisia? Kuulluksi-hankkeessa halusimme tarkastella juuri näitä kysymyksiä – ei vain yksittäisten käytäntöjen tasolla, vaan myös siitä näkökulmasta, millaiset muistamisen ja unohtamisen tavat ohjaavat lastensuojelun kehittämistä.

Julkisessa keskustelussa lastensuojelun epäonnistumisia käsitellään toisinaan korostetun syyllistävästi. Tällä tarkoitan keskustelutapaa, jossa huomio kohdistuu ensisijaisesti yksilöihin eikä taustalla vaikuttaviin rakenteisiin tai oppimisen edellytyksiin. Tutkimuskirjallisuudessa on kuvattu, että tällainen sävy voi lisätä varovaisuutta työyhteisöissä ja vähentää halua nostaa esiin työskentelyn epäkohtia.

On inhimillistä, että kun jokin menee pahasti pieleen, halutaan löytää vastuunkantajat. Silti ilmapiiri, jossa syyllisten etsiminen korostuu, voi vaikeuttaa oppimista: se lisää varovaisuutta, vahvistaa virheiden pelkoa ja nostaa työntekijöissä pintaan häpeän ja riittämättömyyden tunteita. Näiden tunteiden kanssa eläminen on kuluttavaa ja voi johtaa vaikenemiseen – havaittujakaan epäkohtia ei uskalleta nostaa esiin eikä virheitä myöntää, jolloin samat ongelmat toistuvat. Tämänkaltaisen ilmapiiri syntyy monen tekijän yhteisvaikutuksesta: sitä muovaavat yhtä aikaa julkinen keskustelu, organisaatioiden johtamis- ja viestintätavat sekä arjen vuorovaikutus työyhteisöissä. Sosiaalityön tutkija Alessandro Sicora (2020) on kuvannut osuvasti, kuinka tämänkaltaisessa ilmapiirissä työn laatu kärsii. Siksi virheiden myöntämistä ja turvallista keskustelua tukeva kulttuuri on oppimisen ja muutoksen ehto.

Kuulluksi-hankkeessa tämä oivallus on näkynyt pyrkimyksenä luoda turvallisia tiloja myös hanketyöntekijöille reflektoida omaa työtään. Kuten aiemmin mainitsin, työnohjaus ja avoimet keskustelut hanketiimin sisällä olivat keinoja käsitellä eteen tulleita vaikeuksia syyllistämättä. Kun hankkeen taiteilijat tai tutkijat uupuivat raskaiden aiheiden äärellä, pidimme tärkeänä, että asiasta uskallettiin puhua ääneen ja etsiä tukea, eikä sinnitely hiljaa yksin.

Lopulta kysymys kuuluu, miten hankkeen perintö elää hankkeen päättymisen jälkeen. Tässä on jo nähtävissä konkreettisia merkkejä jatkumosta. Keväällä ja syksyllä 2025 tiiviissä yhteistyössä toimivat Hoivatie Oy ja Nuorten Ystävät ry ovat rahoittaneet ILMEen taidetyöpajojen jatkoa, ja taiteilijat jatkavat lasten ja nuorten kanssa työskentelyä tutuksi tulleella konseptilla edelleen. Jatkosta neuvotellaan, ja uusia yhteistyöhankkeita on vireillä. Tämä kertoo siitä, että työpajatoiminnalle on löytynyt pysyvämpää jalansijaa, ja se nähdään osana sijaishuollon arkea – ei vain projektin sisäisenä kokeiluna.

Hanke on synnyttänyt myös uusia ajatuksia, erityisesti liittyen ammattilaisten kanssa tehtävään työskentelyyn. Kuulluksi-foorumit kasvattivat luottamusta siihen, että hanketyönkin puitteissa on mahdollista luoda turvallisuuteen tähtääviä tiloja vaikeiden asioiden käsittelyyn. Samalla meissä heräsi halu jatkaa tätä työskentelyä niin, että mukaan otettaisiin myös sijaishuollon ammattilaisia. Hankkeen resurssit ja rakenteet eivät kuitenkaan mahdollistaneet tätä – jouduimme tekemään rajauksia ja painotuksia, ja foorumityöskentely toteutettiin tällä kertaa aikuisten kokemusasiantuntijoiden kanssa.

Uskomme kuitenkin vahvasti, että dialogi kokemusasiantuntijoiden ja ammattilaisten välillä voisi avata uudenlaisia mahdollisuuksia oppimiseen, ymmärryksen rakentamiseen ja lastensuojelun käytäntöjen kehittämiseen. Tavoitteenamme onkin jatkaa tätä työtä uuden hankkeen muodossa – mikäli saamme siihen rahoituksen. Tämä kertoo myös jotain olennaista kehittämistyön luonteesta: työ etenee harvoin suoraviivaisesti, vaan sykleittäin, vaiheittain, projektista toiseen. Jokainen hanke ei ole päätepiste vaan mahdollinen askel, jonka varaan voidaan rakentaa seuraavaa.

Kuulluksi-hankkeen siemenet kantavat siis hedelmää monella tasolla. Se, mitä saimme aikaan, ei pääty tämän julkaisun viimeiselle sivulle. Uskomme, että tämän työn vaikutukset elävät ihmisten muistissa, ammattilaisten kohtaamisissa ja uusissa aloitteissa, jotka syntyvät näiden kokemusten pohjalta. Toivomme, että tämä julkaisu osaltaan rohkaisee lukijaa pohtimaan, miten kuulluksi tulemisen kulttuuria voisi vahvistaa omassa työssä ja yhteisössä.

2

Taidelähtöisten menetelmien kentät

2.1. Taide muutoksen tekijänä

Marianne Notko ja Marita Oja

Kuulluksi-hankkeessa toteutettiin kaksi erilaista taiteelliseen työskentelyyn perustuvaa kokonaisuutta. Itseilmaisun väylät -osahankkeen Kuulluksi-työpajat toteutettiin vaativan sijaishuollon yksiköiden nykyisten asiakkaiden kanssa ja Tarinat-osahankkeen Kuulluksi-foorumit lapsuudessaan ja nuoruudessaan kaltoinkohtelua kokeneiden aikuisten kanssa. Luovien menetelmien ja taiteellisen työskentelyn keinoin tarjosimme sekä lapsille ja nuorille että aikuisille uudenlaisia, arjesta poikkeavia väyliä omien tunteiden ja kokemusten käsittelyyn.

Ajattelemme, että taide voi viedä tekijänsä ja osallistujansa toisenlaiseen tilaan, jossa arjen ilmiöitä voi tarkastella uusista näkökulmista tai erilaisista rooleista käsin. Taide voi auttaa tarttumaan tilanteeseen, asiaan tai tunteeseen, joka muuten voi tuntua vaikeasti saavutettavalta tai hankalasti lähestyttävältä.

Marian Tumanyanin ja Tuija Huukin (2020) kirjallisuuskatsauksen perusteella taidelähtöiset lähestymistavat voivat olla avuksi tutkimuksessa ja käytännössä monella tavalla, esimerkiksi tehtäessä näkyväksi lasten ja nuorten elämän hankalasti tunnistettavia sekä heikosti tiedostettuja kokemuksia, käytänteitä, ääniä ja historioita tai etsittäessä muutoksen mahdollisuuksia lasten ja nuorten oikeuksia rikkovissa kysymyksissä. Taidelähtöisen työskentelymme tavoitteena oli tarjota piiloon jääneille kokemuksille mahdollisuuksia tulla näkyviksi ja kuulluiksi.

Molemmissa osahankkeissa luottamuksen ja turvallisuuden rakentamisella oli toiminnan onnistumisen kannalta suuri merkitys. Ilman tunnetta luottamuksellisesta ilmapiiristä ja niin henkisestä kuin fyysisestä turvallisuudesta työskentely olisi ollut mahdotonta. Ymmärrämmekin turvallisen ja luovan tilan sekä fyysisenä paikkana että henkisenä tilana, joka mahdollistaa itsensä ilmaisemisen ja osallistumisen ilman pelkoa torjutuksi tulemisesta tai epäonnistumisesta. Tällaisessa tilassa ihminen voi olla juuri sellainen kuin haluaa olla ja osallistua siten kuin kulloinkin hyvältä tuntuu. Parhaimmillaan turvallisessa tilassa on mahdollista sukeltaa taiteen tekemisen ja siinä osallisena olemisen henkiseen tilaan, arjen ulkopuolelle, mutta silti arkeen kiinnittyen ja siitä ammentaen.

Fyysiset tilat toiminnalle olivat osahankkeissa erilaiset. Kuulluksi-työpajoissa taidetoiminta tuotiin lasten ja nuorten omaan ympäristöön, heidän jokapäiväiseen arkeensa eli lastensuojeluyksikön koulun käsityö- ja kuvataideluokkaan. Toimimme siis lapsille jo valmiiksi tutussa tilassa, jolloin he saattoivat tutustua toimintaan vaikkapa kurkistamalla ovesta sisään koulupäivän lomassa. Myös taiteilijoihin ja tutkijaan saattoi törmätä käytävillä joka viikko, ja opimmekin tuntemaan toisemme ikään kuin huomaamatta. Kuulluksi-foorumeihin sen sijaan osallistui eri ikäisiä ja osin eri paikkakunnilla asuvia, monenlaisissa elämäntilanteissa eläviä aikuisia. Heille osallistumispaikka ei ollut entuudestaan tuttu. Siksi teimme tilaa tutuksi esimerkiksi lounastamalla yhdessä ennen foorumin alkua. Ensimmäistä kokoontumiskertaa lukuun ottamatta työskentely tapahtui aina samassa tilassa. Kokemuksemme on, että erilaiset tilat, tutut tai vieraat – sekä osallistujien erilaiset suhteet tiloihin – ovat taidelähtöistä työskentelyä suunniteltaessa erittäin tärkeässä roolissa. Kuvaamme työpajoja ja foorumeita koskevista luvuista, millaisia merkityksiä tiloilla on työskentelyssämme ollut.

Molempiin osahankkeisiin sisältyvä tutkimus toteutettiin kiinteänä osana työskentelyä siten, että tutkijat olivat koko ajan läsnä ja osallistuivat myös itse toimintaan. Haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten kanssa tutkimusta tehtäessä eettisiin kysymyksiin tuli kiinnittää erityistä huomiota, ja haimmekin eettisen neuvottelukunnan lausunnot erikseen molemmille osahankkeille. Eettisen ennakoarvioinnin kysymyksiä tarkastelimme paljon samoista lähtökohdista, mutta yhden merkittävän eron osahankkeiden välillä muodosti se, toimimmeko yhdessä alaikäisten lasten ja nuorten vai aikuisten kanssa. Konkreettisesti tämä ilmeni esimerkiksi siten, että alaikäisten tutkimusluvut haettiin osallistujien itsensä lisäksi huoltajilta ja/ tai sosiaalityöntekijöiltä, kunkin lapsen ja nuoren omalta hyvinvointialueelta sekä lastensuojelutoimijalta, jonka yksikköön lapsi tai nuori oli sijoitettuna. Kuulluksi-foorumeihin vapaaehtoisesti osallistuvien täysi-ikäisten osalta lupaprosesseja ei tarvittu lainkaan vaan osallistujan oma suostumus riitti.

Yhteisö- ja hyvinvointitaiteen rahoituksen ja yhteiskunnallisen aseman kannalta uutta tietoa tuottavalla ja uusia rakenteita luovalla pitkäjänteisellä toiminnalla on merkittävä rooli taiteen puolestapuhujana. Kuulluksi-hankkeessa tehty tutkimus kytkeytyy luontevaksi osaksi taiteen hyvinvointivaikutusten tutkimuskenttää muistuttaen samalla siitä, miten monin tavoin voimme ja haluamme tulla kuulluksi, kun joku pysähtyy kuuntelemaan – ja millaisia mahdollisuuksia meillä toimijoina ja tutkijoina on tätä edesauttaa. Liisa-Maria Lilja-Viherlammen ja Anna-Mari Rosenlöfin (2019) sanoin kulttuurihyvinvoinnissa on kyse siitä, että ihmiset niin yksilöinä kuin yhteisöllisesti kokevat kulttuurin, taiteen ja luovan toiminnan olevan vahvasti yhteydessä hyvinvointiin. Keskeisenä ajatuksena on, että jokainen ihminen on kulttuurinen olento, joka kommunikoi ja ilmaisee itseään iästä, voinnista tai elinoloista riippumatta.

Kuulluksi-foorumeissa ja Kuulluksi-työpajoissa toteuttamamme taiteen ja tutkimuksen yhdistäminen on opettanut meitä tutkijoina, taiteilijoina ja ihmisinä monin tavoin. Olemme ymmärtäneet paljon toinen toistemme työskentelytavoista, mutta samalla tulleet tietoisiksi sektorirajoja ylittävän työskentelyn haasteista ja kriittisistä pisteistä - hetkistä ja tilanteista, jolloin olemme tunteneet epävarmuutta tai pelänneet epäonnistuvamme. Olemme myös nauttineet uusista oivalluksista, löytäneet ratkaisuja ja tuoreita näkökulmia haasteellisiin tilanteisiin.

2.2. Taide, tutkimus ja arki

Marita Oja

Tämän kirjan ytimessä on ajatus luottamuksesta. Kun olemme uuden äärellä, tarvitsemme luottamusta ja yhteistä ymmärrystä, jotta uskallamme kokeilla, yrittää ja erehtyä, eli oppia uutta. Taiteen ja tutkimuksen yhdistävässä, tutkijoiden, taiteilijoiden, lastensuojeluhenkilöstön, opetushenkilöstön ja osallistujien välisessä yhteistyössä luodaan yhteinen potentiaalinen tila, jossa uuden tiedon tuottaminen mahdollistuu ja olemassa oleva kokemustieto voi tulla näkyväksi. O'Neill ja Hubbard (2010) ehdottavat, että tutkimalla etnografian ja taiteen yhdessä muodostamaa potentiaalista tilaa voi syntyä uudenlaisia avauksia: subjektiivisesta kokemuksesta nousevat esitykselliset, sanataiteelliset tai visuaaliset ulostulot voivat ruokkia yhteiskunnallista keskustelua, ja tehdä jotain uutta mahdolliseksi.

Kuulluksi-työpajoissa (2023–2024) tarkastelimme lasten ja nuorten itseilmaisua ja kokemuksista kertomisen mahdollisuuksia. Tuotimme tietoa siitä, miten nuoret ilmaisevat itseään taiteellisen työskentelyn kontekstissa, ja millaisia mahdollisia muutoksia ilmaisussa tapahtuu. Tutkijakoordinaattorin tehtävää hoiti hankkeen aikana Kulttuuriosuuskunta ILMEestä kaksi eri henkilöä, Marita Oja ja Aino Granlund. Kahden ihmisen havainnot ja keskinäinen luottamuksellinen ajatustenvaihto johtivat rikkaaseen lopputulokseen, jossa vahvuudet täydensivät toisiaan.

Käytännön toteutustapana olivat ILME:n ammattitaiteilijoiden ohjaamat taiteelliset työpajat, joihin kutsuttiin lastensuojelun asiakkaina olevia lapsia ja nuoria Hoivatie Oy:n vaativan sijaishuollon yksiköistä Oulun seudulta. Tiiviissä yhteistyössä oli myös Nuorten Ystävät ry, jonka ylläpitämän koulun opetussuunnitelmaan taidetyöpajat integroitiin. Työpajoissa taiteilijoina toimivat käsityötaiteilija Mirka Kortesoja-Kuparinen, kuvanveistäjä Tiina Vehkaperä ja sanataiteilija Timo Harju. Taiteilijoiden ammattitaitoisessa opastuksessa lapset ja nuoret saivat tulla kuulluksi ja nähdyksi omanlaisen ilmaisun ja taiteen tekemisen kautta.

Kuulluksi-työpajojen vaikutuksista saatiin tietoa myös sosiaalihuollon ammattilaisten näkökulmasta. Toiminnan ollessa jo loppuvaiheessa mukaan joukkoomme liittyi Sanna-Maija Karjalainen, joka teki sosionomiopintojensa opinnäytetyön *Kulttuurihyvinvointi ja taide lastensuojelun sijaishuollossa: sijaishuollon ammattilaisten kokemuksia Kuulluksi-hankkeen taidetyöskentelystä koulukotiympäristössä*. Opinnäytetyö täydentää hienosti Kuulluksi-hankkeesta saadun uuden tiedon kokonaisuutta. Sanna-Maija tiivistää opinnäytteensä havainnot sivulla 32.

Työpajojen integrointi koulupäivien sisälle vaatii sekä sijaishuollon että opetuksen järjestäjiltä luottamusta kumppaniin, rohkeaa ja taidemyönteistä suhtautumista sekä tahtotilaa ja viitseliäisyyttä käytännönjärjestelyihin. Uuteen toimintaympäristöön tulevalle ja uutta projektia tarjoavalle taholle taas on eduksi, että tuntee mahdollisimman hyvin sen kentän ja toimintakulttuurin, jossa hanke tai uusi toiminta toteutetaan.

Kuulluksi-hankkeen alkaessa organisaatiot olivat jo tehneet yhteistyötä, ja siten keskinäistä luottamusta oli jo ehtinyt syntyä. Uutta opittavaa oli silti puolin ja toisin. Hankkeen kaikkien toimijoiden yhteisenä päämääränä on ollut yhteiskunnan marginaalissa elävien lasten ja nuorten hyvinvoinnin lisääminen, ja olemme matkan varrella oppineet toisiltamme uusia keinoja tämän arvokkaan tavoitteen saavuttamiseksi.

Tässä luvussa kuvataan Kuulluksi-taidetyöpajojen kehys. Haluamme antaa tarkan kuvan siitä, millaisia asioita tutkimusta ja taidetta yhdistävä työpajatyöskentely lastensuojelun kontekstissa vaatii, ja millaisia valintoja me olemme tehneet. Kuvaamme, miten rakensimme luottamusta ja jaoimme tietoa niin eri alojen aikuisten välillä kuin lapsille, nuorille ja heidän lähiaikuisilleen. Esittelemme myös taidetyöpajojamme ohjannutta pyrkimystä ei-tietämisen tilaan sekä kaikenlaisesta arvioinnista vapautumiseen.

Tämä luku on syntynyt Kuulluksi-taidetyöpajojen taiteilijoiden, tutkijoiden sekä Hoivatien kehitysjohtaja Mikko Orasen ja erityistyöntekijä Pilvi Palmun yhteisten keskustelujen pohjalta. Tarkempi kuvaus taide-työpajojen käytännöstä löytyy luvusta 2.3. Siellä sukellamme siihen tärkeimpään eli lasten ja nuorten omiin näkökulmiin ja havaintoihimme heidän toiminnastaan.

Toimintaympäristö ja arkiset viitekehykset

Sijaishuolto on toimintaympäristönä tarkasti valvottu ja strukturoitu. Kansainväliset säädökset, Suomen perustuslaki sekä sosiaalihuolto- ja lastensuojelulaki määrittävät sijaishuollon toimintaa. Sijaishuollon tehtävänä on turvata lapsen kasvuolosuhteet ja huolenpito, ja lisäksi lapsen oikeus kehittyä täyteen potentiaaliinsa. Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan lapsi on aktiivinen toimija samalla kun hän on erityisen suojelun kohteena.

Sijaishuolto on lasten ja nuorten turvallisuutta ja vakaata kasvua tukevaa. Hoivatiellä yksi kasvua tukevista kulmakivistä on taide, jota on pyritty erilaisin tavoin tarjoamaan osaksi lasten ja nuorten arkea. Sijaishuolto on toimintaympäristönä jo itsessään monialainen, ja Kuulluksi-hankkeessa taiteilijat ovat tulleet osaksi tätä ammattilaisten joukkoa. Tulokulma lapsen ja nuoren arkeen on erilainen, mutta yhdistävänä päämääränä on turvallisen tilan tarjoaminen lapsen kasvuille. Taidetyöskentelyn tavoitteet sekä sijaishuollon yksiköiden ja oppilaitoksen tavoitteet keskustelevat luontevasti keskenään. Vakaa, ennakoitava ja pitkäjänteinen taiteellinen työskentely mahdollistaa kuulluksi ja nähdäksi tuleminen muusta arjesta poikkeavalla tavalla, mikä voi avata joillekin lapsille ja nuorille uudenlaisia itseilmaisun väyliä.

Kuulluksi-hankkeessa taidetoiminta on ollut pitkäkestoista ja iso osa lasten ja nuorten arkea. Toimintaan osallistuville taidetyöpaja on ollut odotettu osa joka torstain koulupäivää, ja ne, jotka eivät ole halunneet osallistua, ovat koulupäivän aikana törmänneet hankkeen tekijöihin käytävillä ja nähneet taidenäyttelyiksi levittäytyviä koulutovereiden töitä yhteisissä tiloissa. Erityisen huolenpidon yksikössä osallistuneet ovat saaneet kahdenkeskisiä taiteen äärellä olemisen hetkiä taiteilijan kanssa, ja ne, jotka eivät ole osallistuneet, ovat nähneet taiteen tekemistä yhteisissä tiloissa.

Tutkimus osana taidetyöpajoja

Kaikki alkoi hyvästä valmistelusta. Monia asioita oli otettava huomioon, kuten tutkimusluvut, kattava tiedotus ja tutkimuksellisen työpajatoiminnan vaikutus asiakkaisiin ja henkilökuntaan. Toivoimme tutkimuksellisen lähestymistapamme synnyttävän paitsi uutta tietoa ja ymmärrystä myös tarjoavan mahdollisuuden pitkäjänteiseen taidetoimintaan.

Luvat

Kuulluksi-työpajoissa oli alusta pitäen selvää, että haavoittuvassa asemassa olevien alaikäisten kanssa työskennellessä tutkimuseettiset kysymykset ja tietosuoja vaativat erityistä huolellisuutta. Tutkimuslupaprosessin monisuuntaisuus pääsi kuitenkin yllättämään.

Taidetyöpajojen valmistelun alkuvaiheessa kävi selväksi, että haavoittuvassa asemassa olevia alaikäisiä koskeva tutkimus edellytti eettistä ennakoarviointia. Ihmistieteiden eettisen toimikunnan puoltavan lausunnon saaminen vaati osatutkimukselle tutkimussuunnitelman, jota ei aiemmin ollut laadittu. Ennakoarviointi pakotti meidät tarkentamaan tutkimuksen toteutusta, eettisiä kysymyksiä, aineiston käsittelyn ja salassapidon järjestelyjä sekä riskiarvioita. Tämä toi esiin, kuinka paljon työtä huolellinen toteutus vaati, ja työpajojen aloitusta jouduttiin tästä syystä siirtämään.

Eettisen toimikunnan lausunnon lisäksi haimme tutkimusluvan Hoivatie Oy:ltä, osallistujilta, heidän huoltajiltaan ja/tai sosiaalityöntekijöiltään sekä kunkin osallistujan omalta hyvinvointialueelta. Hyvinvointialueiden lupaprosessit etenivät huolellisen valmistelun jälkeen melko mutkattomasti, vaikka hyvinvointialueuudistus oli vielä käynnissä. Hyvinvointialueiden lupa oli tarpeen, sillä osallistuvat lapset ja nuoret olivat hyvinvointialueiden asiakkaita, Hoivatien toimiessa palveluntarjoajana.

Lasten asioiden hoitaminen – kuten huolenpito, koulunkäynti ja hyvinvointi – tapahtuu usein monen tahon yhteistyönä. Uuden toiminnan, kuten tämän tutkimushankkeen, esittely, siihen perehtyminen ja lupaprosessin valmiiksi saattaminen vaativat ajoittain yhteistä ajankäytön suunnittelua eri osapuolten kesken.

Lasten ja perheiden kanssa läheisesti työskentelevä sijaishuollon erityistyöntekijä oli ehdottoman tärkeä linkki ulkopuolelta tulevien tutkijoiden ja perheiden sekä sosiaalityöntekijöiden välillä. Hän jakoi tietoa tapaamisissa ja hankki tutkijan valmistelemia tutkimuslupia niin kirjallisesti kuin suullisestikin. Suullisen luvan pyytäminen ja antaminen oli kirjallista luontevampaa, sillä lapsi, huoltaja ja sosiaalityöntekijä olivat jo yhdessä lapsen asioiden äärellä palavereissa tai puhelinkeskusteluissa. Lasten ja nuorten lähiaikuiset ja heidän omat sosiaalityöntekijänsä suhtautuivat myönteisesti taidetyöpajoihin osallistumiseen. Yhteistyö sujui hyvässä hengessä ja lasten osallistumista tuettiin lämpimästi.

Tutkijat tai taiteilijat eivät missään vaiheessa tavanneet perheitä, tai tulleet tietämään heitä. Tutkimusluvat kirjattiin lasten omiin asiakirjoihin, jotka ovat salassa pidettäviä, ja joihin muilla kuin lasten ja nuorten asioita hoitavilla työntekijöillä ei ole pääsyä. Tutkimusympäristön arkaluonteisuuden vuoksi osallistujien tunnistetietoja ei kirjattu ylös missään tutkimuksen vaiheessa.

Vastaavanlaisessa monialaisessa tutkimushankkeessa on mielestämme suositeltavaa, että asiakkaiden kanssa valmiiksi tiivistä yhteistyötä tekevälle nimetylle henkilölle on resursoitu riittävästi aikaa lupaprosessien ja tiedonkulun hoitamiseksi. Kyseisen työntekijän ja tutkijan välinen tiivis yhteistyö on tärkeää, jotta luvat, tiedotus ja viestintä sujuvat mahdollisimman hyvin.

Tiedonkulku

Huolellinen tiedon jakaminen on monialaisessa tutkimushankkeessa kriittisen tärkeää. Lastensuojelussa lapsia ja nuoria ympäröivä ammattilaisten joukko on hyvin moninainen, ja heidän jokapäiväisen työnsä arjessa kiertää jo valmiiksi paljon informaatiota. Siksi meidän olikin löydettävä hyviä keinoja viestiä ja

välittää tietoa hankkeesta niin lapsille ja nuorille, sijaishuollon yksiköihin ja oppilaitokseen kuin sosiaalityöntekijöille ja huoltajillekin.

Se ei kuitenkaan ollut aina helppoa. Ensimmäisten kuukausien aikana esimerkiksi pyrimme järjestämään koulun ja lastensuojelun henkilökunnalle yhteisen informaatiotilaisuuden, jossa tutkija ja taiteilijat olisivat olleet läsnä kertomassa toiminnasta. Tilaisuuteen osallistuminen osoittautui kuitenkin haastavaksi, sillä lastensuojelun vuorotyöarjessa sille ei löydetty yhteistä aikaa.

Tutkimuksen ja koko hankkeen kirjallisen esittelyn oli syytä olla selkokielinen ja mahdollisimman napakka, jotta kaikki tarpeellinen informaatio tulisi hyvin esille. Ennen toiminnan alkua jaoimme lasten ja nuorten asioita hoitavalle henkilökunnalle sähköpostitse diaesityksen. Sen tavoitteena oli, että tulevasta toiminnasta jäisi mahdollisimman selkeä ja myös visuaalisesti mieleenpainuva kuva nopeallakin vilkaisulla. Kuulluksi-hankkeella ei ollut yhtenäistä visuaalista ilmettä, mutta loimme sellaisen työpajojen ympärille, jotta toiminta olisi helpompi tunnistaa ja palauttaa mieleen. Koko hankkeen yhtenäinen visuaalinen ilme olisi osaltaan helpottanut viestintää ja luonut sille yhtenäiset raamit.

Tiedonkulun kannalta keskeisessä roolissa olivat yksiköiden palveluvastaavat ja Hoivatien säännöllisesti koontuvat tiimipalaverit, joissa hankkeesta keskusteltiin yhteisesti ja tieto hankkeesta välittyi työntekijöille. Lasten ja nuorten sosiaalityöntekijät saivat tietoa Kuulluksi-hankkeesta asiakaspalavereissa sekä Hoivatien erityistyöntekijän kanssa käydyissä puhelinkeskusteluissa lapsen asioiden hoitamisen yhteydessä.

Lapsille ja nuorille itselleen tieto kulki erityistyöntekijän kautta yhteisissä tapaamisissa. Lisäksi tutkijakoordinaattori lähetti erityistyöntekijän kautta lapsille ja nuorille osoitetun kirjeen toiminnan alussa ja ennen seuraavaa syksyä. Kirjeessä lapsille ja nuorille kerrottiin vapaamuotoisesti tulevasta toiminnasta ja siihen liittyvästä tutkimuksesta, ja pyydettiin suostumusta tutkimukseen.

Keräsimme Hoivatien ja Nuorten Ystävät ry:n henkilökunnalta myös palautetta järjestämällä avoimen keskustelutilaisuuden taidetyöpajojen päätyttyä. Tilaisuuteen osallistui osa Nuorten Ystävät ry:n eli koulun henkilökunnasta. Hoivatien lastensuojeluyksiköiden osalta vuorotyö asetti osallistumiselle rajoitteita, joten kaikkien oli mahdotonta päästä paikalle. Tilaisuuden alussa paikallaolijat täyttivät kirjallisen palaute-lomakkeen, jonka jälkeen oli mahdollisuus keskustella. Sama kirjallinen lomake lähetettiin myös sähköisenä, jolloin vastaaminen mahdollistui myös muille kuin tilaisuuteen osallistuneille. Loppupalautteessa tiedustelimme myös vastaajien näkemyksiä hankkeen alkuvaiheesta. Jälkikäteen arvioiden palautteen kerääminen jo hankkeen alkuvaiheessa olisi tarjonnut meille hyödyllistä reflektoinnin tukea.

Hankkeen aikana ymmärsimmekin tiedon jakamisen ja keskustelun merkityksen. Sen tulisi olla jatkuva osa prosessia. Sanna-Maija Karjalaisen Kuulluksi-hankkeessa tehdyn opinnäytetyön tulokset kertovat osan henkilökunnasta kokeneen, että informaatio ei ollut kulkenut riittävän hyvin, tai että hankkeen sisällöstä ei tiedetty tarpeeksi. Olisimmekin ehkä voineet esitellä työtämme vielä säännöllisemmin ja näin vahvistaa henkilökunnan kokemusta osallisuudesta. Tällä tavoin olisimme voineet vielä paremmin sitouttaa heitä toimintaamme ja näin löytää paremmin myös yhteistä aikaa.

Mitä tutummaksi ja arkisemmaksi uusi toiminta tulee, sitä helpommin tieto kulkee osana arjen muuta tiedonkulkua. Kuulluksi-työpajoissa lapset ja nuoret itse toimivat ajan kuluessa tiedonvälittäjinä uusille toimintaan mukaan tuleville, ja loivat itse hyvää tunnelmaa taidetyöpajojen ympärille.

Tiedotukseen resursointi on elintärkeää erityisesti uuden hankkeen alussa, mutta myös ensimmäisten toimintakuukausien aikana aktiivisuus on olennaista säilyttää. Kuulluksi-hankkeessa opimme, että tiedon kertaaminen on valttia koko matkan varrella.

Toisaalta on todettava, että uudenlaisen toiminnan tullessa ensimmäistä kertaa osaksi arkea ei kaikkeen voida mitenkään valmistautua. Jostakin on lähdettävä liikkeelle, ja on sallittava kaikkien osapuolten epävarmuus ja matkalla oppiminen. Avoin ja aktiivinen keskustelu synnyttää luottamusta ja vähentää väärinymmärrysten riskiä silloin, kun eri alojen edustajat ovat yhdessä uuden äärellä. Prosessin aikana on tärkeintä säilyttää tuo keskusteluyhteys ja olla myös valmis korjaamaan kurssia. Eri alojen ammattilaisten keskinäinen luottamus toistensa ammattitaitoon on tärkeää myös osallistujien turvan tunteen takaamiseksi ja kukoistuksen mahdollistamiseksi.

Toimintakulttuurina ei-tietämisen tila ja arvioinnista vapautuminen

Taiteilijat ja tutkijakoordinaattorit tulivat sijaishuollon yksiköihin ja kouluarkeen ulkopuolisina toimijoina. He olivat toimintaympäristöön orientoituneita, mutta ilman tietoa lasten ja nuorten yksilöllisistä taustoista. Sekä taiteilijat, tutkijat että Hoivatien henkilökunta pitivät tätä hyvänä asiana. Ei-tietämisen tilassa uudet aikuiset voivat kohdata lapset ja nuoret vapaina olettamuksista, juuri sellaisina kuin he kussakin hetkessä ovat. Lapsilla ja nuorilla on mahdollisuus kertoa itsestään juuri sen verran kuin haluavat, tai olla kertomatta. Yksilöllinen luovuus, toiveet, haasteet, intohimot ja tunteet ovat sisäisiä, ja se, miten luomme yksilöllisen tarkoituksemme suhteessa ympäröivään, säilyy omana tietonamme (Todd, 2001). Ulkopuolinen henkilö ei voi koskaan tietää toisesta riittävästi muodostaakseen täydellisen ymmärryksen. Siksi ei-tietäminen ja avoimuus kohtaamisissa asettaa meidät eettisesti kestävään lähtötilanteeseen.

Myös monien terapiamenetelmien yhteydessä kirjoitetaan usein ei-tietämisen tilaan asettumisesta asiakas-tilanteissa. Hankkeessamme se, mitä tutkijat ja taiteilijat oppivat lapsista ja nuorista tietämään, liittyi harastuksiin ja mielenkiinnon kohteisiin sekä ajankohtaisiin ilon tai ärsytyksen aiheisiin. Diagnooseja, perhe- taustoja tai muuta lastensuojelun asiakkuuksille olennaista tietoa tuli esiin vähemmän.

Lastensuojelun asiakkaina olevat lapset ja nuoret joutuvat usein arvioinnin kohteeksi, sillä näin järjestelmä pyrkii varmistamaan heidän oikeuksiensa toteutumisen ja heidän tarpeisiinsa vastaamisen. Arvioivan katseen kohteena oleminen voi kuitenkin tuntua jännitteiseltä tai kuormittavalta. Kun taidetyöpajojen lähtökohdaksi otetaan arvioinnista vapaa tila, antaa se lapselle ja nuorelle toisenlaisen mahdollisuuden itsensä ilmaisemiseen koulupäivän sisällä.

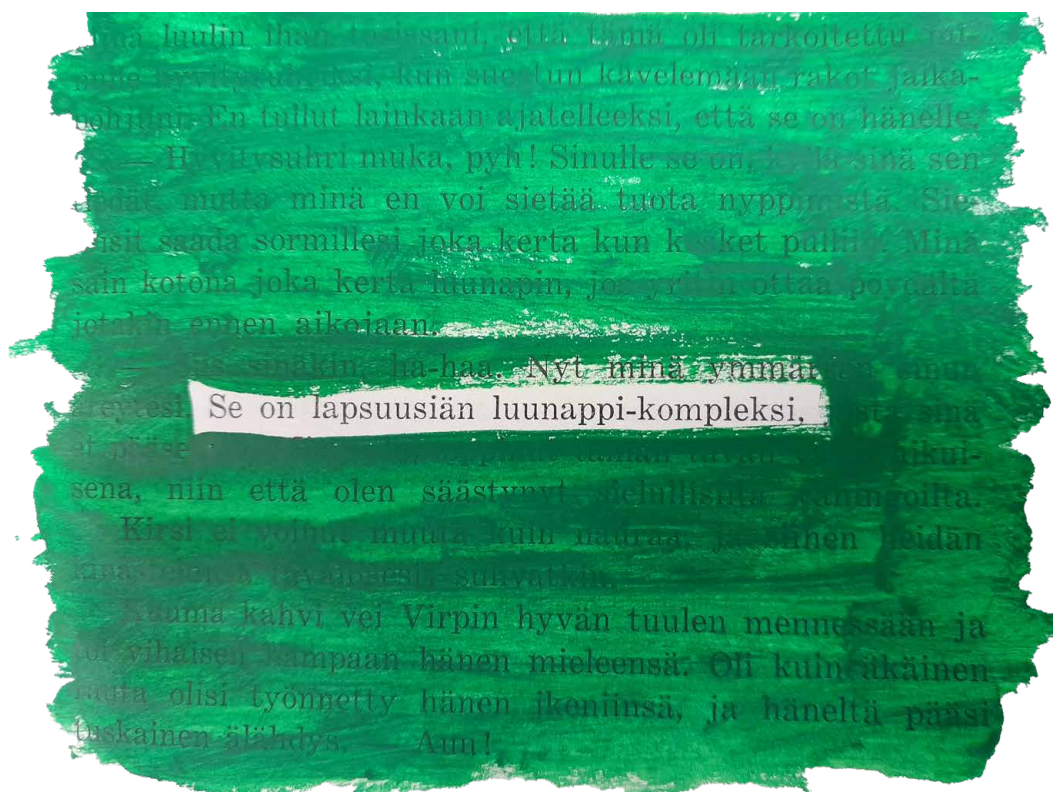
Kuulluksi-hankkeessa lapset ja nuoret löysivät työpajojen toimintakulttuurin alun tutkailun jälkeen nopeasti. Yksittäisiä esimerkkejä on silti pitkin matkaa siitä, että koulukontekstissa, oppituntien ympäröimänä lapset ja nuoret saattoivat nähdä taidetyöpajojen sisältöjä tehtävänantoina, jotka tulee hyväksytysti suorittaa, ja sitten oppitunnilta pääsee pois.

Ohjeiden noudattamisen ja ratkaisujen etsimisen sijaan taiteen tekemisessä korostuikin luottamus prosessiin. Ulkoisen suorituksen sijasta merkittävää on sisäinen kokemus.

Taiteilijan työkalupakissa menetelmät, empatia ja muuntautumiskyky

Taidetyöpajoja ohjasivat kolme ammattitaiteilijaa, joilla kaikilla on laajasti kokemusta taidetyöpajaohjaamisesta erilaisille yksilöille ja ryhmille. Työpajojen sisältö vaihteli sen mukaan, kuka taiteilijoista oli ohjausvastuussa. Timo Harju ohjasi harjoituksia, joiden pääpaino oli sanataiteessa, mutta taidetyöpajoissa tartuttiin myös herkästi esimerkiksi kuvataiteellisiin ja draamallisiin harjoitteisiin. Mirka Kortesoja-Kuparinen ohjasi taidetyöpajoissa kuva- ja tekstiilitaiteellista sisältöä. Tiina Vehkaperän taidetyöpajoissa puolestaan tartuttiin taiteeseen kuva-, sana-, ja muotoilutaiteen keinoin.

Taiteilijat suunnittelivat sisältöjä myös yhdessä ja osa työstettävistä taidesisällöistä jatkuikin koko hankkeen eri taiteenlajeja hyödyntäen. Esimerkkinä tällaisesta työskentelytavasta on altered books -projekti, jossa vanhasta kirjasta muokattiin erilaisin taiteellisin keinoin omia taideteoksia koko lukuvuoden 2023–2024 ajan.

Erään taiteen tekijän muovattu kirja, jossa tekniikkana tällä sivulla on käytetty "black out poetry". Tässä menetelmässä tekstiä suttaamalla rajattiin näkyväksi vain olennainen, jolloin merkityskin voi muuttua. Kuva: Aino Granlund

Taiteilijat kuuntelivat herkällä korvalla osallistujilta nousevia toiveita ja tarjosivat heille laajasti erilaisia taiteellisia sisältöjä. Vaihtelevat tilanteet, kuten nuorten yksilölliset vireytasot, monenlaiset osallistumisen tavat ja osallistujien vaihtuvuus kysyivät ohjaavalta taiteilijalta joustavuutta ja muuntautumiskykyä. Ajoittain myös lasten ja nuorten toiminta yllätti, kun esimerkiksi joku osallistujista selittämättä poistui tai heitti oman työnsä menemään. Taiteilijan ammattitaitoa on kokeilla mikä auttaisi innostumaan, rajata, pilkkoa, ja muuttaa suuntaa tarvittaessa. Taiteilijan tulee sietää hetkiä, jolloin mitään ei tapahdu. Tällainen tekemättömyyden sietäminen on myös luottamuksen kasvattamisen kannalta tärkeää. Kuten muun muassa Hulmi (2019) ja Känkänen (2013) teoksissaan muistuttavat, on hyvä reflektoida missä vaiheessa osallistujan on parasta antaa jäädä seuraajan rooliin, ja milloin mukaan houkutteleva on paras tapa osoittaa, että nuoren kykyihin uskotaan.

Taiteilijoiden ammattitaito ja aiempi kokemus vastaavanlaisesta työskentelystä tarjoavat hyvän lähtökohdan tunnustelulle ja kokeiluille, mutta tästä huolimatta epävarmuuden ja myös epäonnistumisen tunteet kuuluvat asiaan. Kuulluksi-työpajojen taiteilijat työstivät omassa ohjaustyössään tietoisesti onnistumisen määritelmää ja tuloksellisuudesta luopumista. Työpajoissa tasapainoiltiin sen välillä, että osallistujat saivat onnistumisen kokemuksia taiteesta, mutta samalla kukaan ei tuntisi itseään pakotetuksi suorittamisen paineessa.

Suurin osa hankkeen työpajoista toteutui yhden taiteilijan opastuksella, tutkijan toimiessa apukäsinä. Ajoittain toteutuneet kahden taiteilijan työparina ohjatut työpajat olivat kuitenkin niin osallistujille kuin taiteilijoille erityisen antoisia, ja tällöin osallistujille tarjoutui paremmin tilaisuuksia yksilölliseen kohtaamiseen ja kuulluksi tulemiseen. Sanataiteilija Timo Harjun sanoin “kahden ohjaajan malli on paras tapa reagoita joustavasti muuttuviin tilanteisiin ja tarpeisiin”. Esimerkiksi juuri sanataiteessa kirjoittaminen lapsen tai nuoren kanssa kahdestaan olisi usein toiminut parhaana ratkaisuna oman taiteellisen ilmaisun vahvistamiseksi.

Kahden eri alan taiteilijan jatkuva mukanaolo tarjoaa monipuolisempia toteutusmahdollisuuksia matkan varrella syntyville visioille ja kokeiluille. Mirka Kortesoja-Kuparisen mukaan kahdestaan työskentely mahdollistaa parhaimmillaan uusien ja yllättävien ideoiden syntymisen ja niiden toteuttamisen. Kortesoja-Kuparinen korostaakin kahdenkeskisen kohtaamisen mielekkyyttä: “Kahdenkeskisessä tekemisessä saatiin rauhassa keskustella ja tehdä. Kädestä pitäen kerroin ja ehdottelin, mitä maalia voisi laittaa mihinkin. Näin yhdessä tehden saatiin työ valmiiksi”. Yksi hankkeen monista opetuksista oli, että työparityöskentelylle tulisi vastaavanlaisissa hankkeissa varata tietoisesti enemmän tilaa ja resursseja.

Sijaishuollon ja koulun henkilökunta uuden toiminnan osallisina

Taiteellinen vapaus ja suorittamisesta vapaa tila kouluympäristössä on lapsille ja nuorille poikkeuksellinen, mutta vaatii myös mukana olevilta sijaishuollon yksiköiden ja oppilaitoksen henkilökunnan jäseniltä avointa suhtautumista ja tilaa antavaa otetta. Taidetyöpajojen 8–12-vuotiaiden ryhmässä oli osallistujien lisäksi joka kerta mukana vähintään yksi koulunkäynnin ohjaaja, sekä yksittäisillä osallistujilla omaohjaaja. Myös opettajat pysähtyivät usein juttelemaan nuorten kanssa tai seuraamaan kiinnostuneina työskentelyä.

Lasten ja nuorten kanssa työskentelevien aikuisten mukana olemisen tavalla on valtava merkitys ilmapiiriin kannalta. Toimintaan avoimesti suhtautuva ja osallistuva ohjaaja saattoi toimia nuorille positiivisena esimerkkinä, ja aktiivisesti reagoiva ohjaaja kannatella ryhmätilannetta luoden turvallista ja avointa ilmapiiriä, tai-

teilijan huolehtiessa toiminnan toteutumisesta. Aktiivinen ja avoin olemus kannattelee myös etäämpää, ja ohjaaja voi taustalle astuessaan antaa lapsille ja nuorille omaäänistä tilaa. Toimivimmaksi lähestymistavaksi osoittautui, että aikuiset osallistuivat toimintaan avoimin mielin ja omalla persoonallaan, antaen kuitenkin tilan lapsille ja nuorille. Esimerkiksi puhelimen käytön kielsimme tasavertaisesti kaikilta tilassa olevilta, paitsi aivan välttämättömissä tilanteissa. Ajoittain meidän oli tarpeen muistuttaa tästä rajoituksesta niin lapsia kuin aikuisiakin.

Aikuisten sanattomien viestien merkitystä ei tule vähätellä. Avoin suhtautuminen tuntui vapauttavalta niin osallistujista kuin taiteilijoista. Kuten Mirka Kortesoja-Kuparinen kuvaa: “Opettajat suhtautuivat teippigraffittien tekemiseen hyvinkin avoimin mielin, mikä oli minusta yllättävää ja vapautti meitäkin tekemisessä.”

Henkilökunnan suhtautuminen taidetoimintaan oli useimmiten avointa ja innostunutta. Sekä opetus- että lastensuojelun henkilökunnalta kerätyn palautteen mukaan puolet heistä (N=14) suhtautui alun alkaenkin toimintaan positiivisesti, toisen puolikkaan ollessa neutraali tai varauksellinen. Toiminnan odotettiin tuovan nuorille erilaista tekemistä sekä keinoja ilmaisuun ja vuorovaikutukseen. Ne aikuisista, jolle toiminnan vaikutukset näkyivät, kuvasivat lasten ja nuorten itsetunnon, vireyden, käyttäytymisen säätelyn ja innokkuuden lisääntymistä. Osa palautekyselyyn vastanneista sijaishuoltoyksiköiden työntekijöistä koki, ettei toiminta tai sen vaikutukset olleet näkyneet arjessa.

Osa aikuisista koki taiteen äärellä epävarmuutta tai suhtautui taiteeseen jopa epäluuloisesti ajatellen, etteivät lapset ja nuoret osallistuisi toimintaan. Tämä saattoi näkyä vitsailuna tai taideprosessin vähättelynä. Työpajojen edetessä asenteet kuitenkin muuttuivat enimmäkseen myönteisiksi, mikä näkyi sekä arjen vuorovaikutuksessa että palautteessa. Muutamat henkilökunnan jäsenet kertoivat saaneensa toiminnasta myös uusia oivalluksia ja työkaluja omaan työhönsä.

Suurin osa hankkeen toiminnasta tapahtui oppilaitoksessa ja osana sen arjen rytmejä. Sijaishuollon yksiköissä (kuten esimerkiksi Kuulluksi-hankkeen tapauksessa erityisen huolenpidon yksikössä) toteutettavaa taidetoimintaa voi haastaa sosiaalihuollon henkilökunnan vuorotyö. Yksittäinen ohjaaja saattoi kohdata työpajan satunnaisesti pitkien taukojen jälkeen, ja toisinaan myös tilanteessa, jossa osallistujia oli vähän tai toiminta ei vastannut odotuksia. Tällöin yksittäinen kokemus saattoi leimata koko toimintaa, vaikka kyse olisi ollut luonnollisesta osasta prosessia. Koska seuraava kohtaaminen tapahtui usein vasta viikkojen kuluttua, asenteiden muutos eteni hitaasti, ja hajanaiset kohtaamiset vaikeuttivat prosessin kokonaiskuvan hahmottamista.

Taiteen tekemisen toimintakulttuuri poikkeaa koulujen ja sijaishuollon yksiköiden totutusta arjesta. Vahvat mielikuvat tai ennakkokäsitykset ja strukturoitu arkiympäristö voivat törmätä isostikin yhteen taiteen tekemisen monipolvisen todellisuuden kanssa. Lasten ja nuorten kanssa toimivilla lastensuojelun ammatillisilla on ymmärrys päivittäisen arjen rakenteesta, esimerkiksi siitä, millaiset rajat nuorten kanssa on sovittu. Taiteilijalla taas on roolistaan käsin mahdollista kokeilla rajojen sisällä liikkumista toisella tavalla, tai jopa niiden turvallista, lempeän anarkistista venyttämistä. Taiteilijoilla ja tutkijalla on mahdollisuus ottaa raikas ulkopuolisen ihmetelijän rooli, sosiaalihuollon ja koulun henkilökunnan edustaessa vakaata ja tuttua peruskalliota.

Koulutyössä keskiössä on oppivelvollisuuttaan suorittavien lasten ja nuorten oppimisen tukeminen, taide-työpajoissa puolestaan taiteen tekeminen. Käsityö- ja kuvataide sekoittuivat henkilökunnan ja nuortenkin

puheissa usein kuvaamataidon tunteihin, mikä johtui luultavasti siitä, että työpajat korvasivat kuvaamataidon tunnit, ja ne toteutettiin taideaineiden luokassa. Ero tavoitteellisen koulutyöskentelyn ja vapaan taiteellisen työskentelyn välillä on selkeä, mutta parhaimmillaan ne toimivat sulavassa ja toisiaan täydentävässä vuoropuhelussa keskenään.

Lopuksi

Mikko Oranen

Kuulluksi hanke ja sen osana Itseilmaisun väylät ovat osoittaneet, että taidelähtöistä toimintaa voidaan tuoda sijaishuollon kontekstiin ja sitä kautta tarjota lapsille ja nuorille mahdollisuuksia löytää iloa luovuudesta ja keinoja ilmaista itseään uusilla tavoilla. Hankkeen aikana on ollut mahdollista havainnoida kahden hyvin erilaisen maailman yhteensovittamiseen liittyviä jännitteitä ja haasteita.

Sijaishuollon perustehtävänä on tarjota sijoitetulle lapselle turvallinen kasvuympäristö, jossa lapsen etu ja hyvä huolto voivat toteutua. Pyrkimyksenä on, että lapsi voisi elää mahdollisimman tavallista ja ikätasonsa mukaista arkea. Samalla sijaishuolto on tavoitteellisuuden läpäisemää: sen tehtävä on kasvattaa, kuntouttaa, hoitaa ja hoivatakin. Tekemisellä ja toiminnalla tulee aina olla jokin tavoite, jonka saavuttamiseksi sitä toteutetaan.

Taiteella puolestaan on itseisarvo, vaikka taidettakin nykyisin usein perustellaan sen hyvinvointivaikutuksilla. Taiteen tehtävänä on luoda ihmiselle tilaa kohdata itsensä, toiset ja maailma uudella tavalla. Sen ei lähtökohtaisesti tarvitse tuottaa mitään, vaikka taidetoiminnalla voikin olla monia hyötyjä. Taiteen tekemisessä itse prosessi saattaa olla merkityksellisempi kuin itse lopputulos.

Käytännössä maailmojen jännite tuli esiin hankkeessa sekä lastensuojelun ja opetuksen ammattilaisten että joskus myös lasten ajatellessa, että toiminnan tavoitteena on opettaa lapsille piirtämistä, käsitöitä tai jotain muita taitoja tai että toiminnassa on tavoitteena saada valmiiksi jokin tehtävä, teos tai tuotos. Taiteilijoiden tavoitteena puolestaan oli tarjota lapsille mahdollisuus kokeilla ilman varmuutta lopputuloksesta ja leikkiä omalla luovuudella. Taitojakin toki tarvittiin materiaalien hallinnassa ja tekniikoitakin opetettiin, mutta niillä oli vain välinearvo. Taiteilijat luottivat prosessiin ja siihen, että merkityksellisyyden kokemukset ovat yksilöllisiä, eikä niitä voi ulkopuolelta arvottaa tai arvostella. Hyvinkin vaatimattomalta näyttävä tekeminen tai tuotos voi olla tekijälleen hyvinkin tärkeä. Sijaishuollon ammattilaisille oli joskus haastavaa irrottautua arvioivasta katseesta ja ohjaajan, kasvattajan tai kuntouttajan roolista vain olemaan läsnä nuoren kanssa. Toisaalta toiminta antoi myös ohjaajille mahdollisuuden yllättyä ja vaikuttua uusista puolista ja asioista, joita taidetoiminta toi nuorista esille.

Käytännön tasolla haasteita toi 24/7 toimivien ja kolmessa vuorossa työskentelevien työntekijöiden ja tämän rytmin ulkopuolelta tulevien taiteilijoiden toiminnan yhteensovittaminen. Yhteistä jaettava näkemystä ja ymmärrystä toiminnasta oli vaikea rakentaa kaikkien aikuisten kesken. Osa yksiköiden aikuisista koki, että he eivät tienneet toiminnasta tarpeeksi tai sen tarkoitus ei avautunut heille. Vuoropuhelua olisi tarvittu enemmän mutta vuorotyön takia sitä oli haasteellista järjestää. Hankkeen käytännön onnistumisen kannalta ensiarvoisen tärkeää oli koulun ja sen aikuisten mukana olo. Koulun arki on ennakoitavaa ja toimintaa pystyttiin suunnittelemaan ja toteuttamaan pitkäjänteisesti. Olennaisen tärkeää oli myös

organisaation johdon ja yksiköiden palveluvastaavien sitoutuminen toimintaan.

Erilaisten maailmojen rajapinnoilla toimiessa linkkien ja tulkkien merkitys on tärkeä. Hankkeessa linkkeinä ja tulkkeina toimivat Hoivatien erityistyöntekijä ja ILMEen tutkijakoordinaattorit. Heillä oli keskeinen rooli toimia viestien viejinä, toiminnan organisoinnissa ja erilaisten tehtävien toteuttajina niin yhteistyössä yksiköiden ja koulun kuin taiteilijoidenkin suuntaan. Hyvä kontakti ja vuorovaikutus heidän välillään oli ehdoton edellytys hankkeen onnistumiselle ja taidetoiminnan toteutumiselle suunnitelmien mukaisesti.

Opinnäytteentekijän havaintoja

“Täällä [taidepajassa] on jotenkin semmoinen hyväksyvä ilmapiiri, missä ei arvostella jotakin. Koulussa annetaan numeroita ja vauvoille annetaan pisteitä, monenko pisteen vauva, että meidän yhteiskuntakin on semmoinen [...] ootko käyrällä vai etkö ole”

Opinnäytetyöni tarkastelee koulukotiympäristössä työskentelevien sijaishuollon ammattilaisten kokemuksia Kuulluksi-hankkeen taidetyöskentelystä. Sijaishuollon ammattilaisten kokemukset ovat avainasemassa taidetoiminnan juurtumisen kannalta. Selvitän työssäni niitä tavoitteita, joita taidetyöskentelyllä nähdään olevan, ja miten projektimainen taidetyöskentely näyttäytyy osana arkea. Toinen keskeinen näkökulma opinnäytetyössäni on, miten taidelähtöisyyttä voidaan juurruttaa osaksi sijaishuollon arkea sekä miten taidelähtöinen toiminta tukee nuorten osallisuutta, hyvinvointia ja toiminnan kehittämistä.

Taidetoiminnan hyödyt tulivat näkyviksi monella tasolla. Taiteen kautta lapset saivat ilmaista tunteitaan, käsitellä vaikeita kokemuksia ja tulla nähdyksi vahvuksiensa kautta.

“Kun ajatellaan lapsuutta ja historiaa, perheitä mistä ne [sijaishuollon lapset] tulee, niin ei, ei niillä ole ollut mahdollisuuksia käydä kokeilemassa eri harrastuksia läheskään kaikkien kohdalla. Ei heillä ole tietoa, ymmärrystä, kokemusta siitä mitä [...] mitä kaikkea tämän talon ulkopuolella tehdään ja kokeillaan.”

Taide koettiin tärkeäksi erityisesti sijoitettujen lasten kuntoutumisen ja arjessa selviytymisen tukemisessa sekä identiteetin rakentumisen kannalta. Haastatteluissa nousi esille taiteen erityisyys lasten kokemusten esille tuomisessa ja yhteyden rakentamisessa lapseen.

“Taide on älyttömän upea keino olla itsensä kanssa kosketuksissa”. “Tällä [taidetoiminnalla] saadaan tarttumapintaa siihen, että päästään käsittelemään asioita [...]. Että minulla on aikaa olla sinun kanssasi tässä näin, ja me tehdään täällä yhdessä tämmöisiä asioita ja samalla vähän jutellaan niitä näitä.”

Taiteen tekemisen koettiin vähentävän lasten aggressiivista käyttäytymistä ja lisäävän myönteistä vuorovaikutusta sekä mahdollisuuksia ilmaista itseään ja kokemuksiaan sijaishuollon asiakkaana. Samalla taide tarjosi hengittävän vastapainon koulukodin strukturoituun arkeen. Taidetoiminta nähtiinkin arvokkaana ja sen koettiin tukevan lapsen osallisuutta, hyvinvointia ja kuntoutumista.

Tutkimuksessa tarkasteltiin myös taidelähtöisyyden juurtumista. Moniammatillinen yhteistyö ja tiedonkulku osoittautuivat vaativiksi, ja toiminnan järjestäminen edellytti paljon koordinaatiota. Kiireisessä arjessa esimerkiksi yhteisten palaverien toteuttaminen oli vaikeaa. Tulosten perusteella taidelähtöisyyden juurtuminen arkeen edellyttääkin rakenteellista muutosta: henkilökunnan koulutusta, riittäviä resursseja ja taidemyönteisyyden vahvistamista. Taide tulisi nähdä osana lapsen suunnitelmallista tukea, ei irrallisena lisänä.

“Jos me jotenkin saataisiin lainsäädäntöön, kaikkeen lastensuojeluun, että tarjottaisiin tämmöistä taidetoimintaa lastensuojelun asiakkaille”.

– Sanna-Maija Karjalainen –

2.3. Luovuuden tilat: Kuulluksi-taidetyöpajat vaativan sijaishuollon yksiköiden asiakkaille

Marita Oja

Taide muodostaa ihmisen ja ympäröivän maailman välille sillan, jota pääsee kulkemaan molempiin suuntiin. Taiteen tekijän oma sisäinen maailma ja ympäröivän maailman merkitykset toimivat vuoropuhelussa, ja molemmat vaikuttavat toisiinsa.

Kuulluksi-taidetyöpajoissa pyrkimyksenä on ollut mahdollistaa lastensuojelun asiakkaina olevien lasten ja nuorten oman äänen ja ilmaisun etsiminen ja vahvistaminen monipuolisen ja pitkäkestoisen taiteen tekemisen avulla. Aikuiset, kuten hankkeemme yhteydessä taiteilijat, voivat toimia nuorten sillanrakentajien alaisina, ohjata pultteja ja moukareita. Nuoret sillanrakentajat päättävät itse, mitä on tärkeää ilmaista, miten he haluavat tulla kuulluksi ja nähdyksi, ja millaisia merkityksiä kukin omalle taiteelleen antaa.

Lasten ja nuorten kuulluksi tuleminen yhteiskunnassamme vaatii aikuisia, jotka aktiivisesti tukevat heitä itsensä ilmaisemiseen ja toimivat yhdenvertaisessa vuorovaikutuksessa lasten ja nuorten kanssa. Helena Inkistä (2016) lainaten ”[O]sallisuus ei tarkoita sitä, että aikuinen antaa luvan nuorelle ilmaista kokemuksiaan ja mielipiteitään, vaan sitä, että aikuiset kannustavat lapsia ja nuoria tähän aktiivisesti.”

Miten aikuisten oma toiminta sitten voisi muuttua niin, että yhdenvertainen vuorovaikutus toteutuu, ja apua tarvitseva lapsi tai nuori tulee paremmin kuulluksi ja nähdyksi? Päivi Känkäsen (2013) mukaan lastensuojelussa tarvitaan yhä yksilöllisempiä tapoja lähestyä lasta ja nuorta, ja arkisen kommunikaation syventämiseksi ja rikastamiseksi taiteellinen työskentely antaa yhden mahdollisuuden.

Tässä luvussa kuvaamme Kuulluksi-työpajoja käytännön tasolla, Aino Granlundin ja Marita Ojan sekä taiteilijoiden havaintoihin pohjaten. Erityisen huolenpidon yksikköä käsittelevässä alaluvussa nostamme esille juuri siellä tapahtuneen toiminnan merkittävimmät erityispiirteet. Pääluvussa kuvatuissa havainnoissa erityisen huolenpidon yksikön nuorten kokemukset sulautuvat kuitenkin osaksi kokonaisuutta, eikä niitä ole eritelty omakseen. Avaamme ilmaisunvapauden mahdollisuuksia ja problematiikkaakin, lasten ja nuorten anarkismia ja kukoistusta sekä osallistujien kuulluksi ja nähdyksi tulemisen mahdollisuuksia. Avaamme myös pitkäjänteisen toiminnan merkitystä: hanke, joka mahdollistaa viikoittaisen taidetoiminnan puolen-toista vuoden ajan, on harvinaislaatuinen.

Sukellus työpajoihin

Kulttuuriosuuskunta ILME järjesti taidetyöpajoja Hoivatien vaativan sijaishuollon yksiköiden asiakkaille syksyllä 2023 sekä keväällä ja syksyllä 2024 viikoittain, yhteensä 49 kertaa. Keväällä 2024 osa työpajoista toteutui tiiviimpänä intensiivijaksena. Yhteensä taidetyöpajat tavoittivat hieman yli 30 nuorta.

Työpajat toteutettiin integroituna lasten ja nuorten koulupäivään, minkä vuoksi myös koulua ylläpitävä Nuorten Ystävät ry oli tiiviisti mukana hankkeen toteutuksessa. Lisäksi työpajoja toteutettiin erityisen huolenpidon yksikössä (eho). Taidetyöpajoja järjestettiin koulupäivän aikana kahdessa ryhmässä. Alakoului-ikäisten (8–12 v.) ryhmään osallistui sijaishuoltoyksiköiden lasten lisäksi perhekuntoutusyksikön asiakkaita. Nuorten ryhmä (13–17 v.) koostui sijaishuoltoyksiköiden nuorista. Erityisen huolenpidon yksikön toiminnassa paikalla oli korkeintaan kolme nuorta kerrallaan.

Kuulluksi-taidetyöpajat

syyskuu 2023 – joulukuu 2024

7.9.23-12.12.2024 | 49 työpajapäivää | Joka torstai

8-17 -vuotiaille osallistujille,
3-6 osallistujaa paikalla kerrallaan

Päivien rakenne:

Klo 9-11 **8-12 vuotiaat** (kaksi oppituntia ja sisällä välitunti)
klo 11.15-13 **12-17 vuotiaat** (kaksi oppituntia ja sisällä välitunti)
klo 13-14 **erityisen huolenpidon yksikkö** (16-17 vuotiaita nuoria)

Työpajan kulku

Kokoontuminen kuvataideluokkaan
Fiilisseinälle oman tunteen merkitseminen
Paikallaolijoiden huomiointi, aikuisten kokoonpano,
muutosten ennakointi, muuta tärkeää
Työskentelyn esittely ja aloitus
Tauko
Työskentelyn jatkaminen ja loppuun saattaminen
(tai jatkuu ensi kerralla)
Fiilisseinä uudelleen

*17 sanataidepajaa
12 käsityötaiidepajaa
8 kuvataidepajaa
12 monitaidepajaa,
joissa yhdistyi vähintään
kaksi eri taidelajia*

Työpajakerrat kestivät 90 minuuttia, ja puolivälissä pidettiin tauko. Ehdolla työpaja kesti noin tunnin. Aika oli pääosin riittävä, joskin erityisesti nuorilla keskittyminen saattoi tauon jälkeen herpaantua.

Taidetyöpajojen sisällöt ja intensiivisyys vaihtelivat sen mukaan, millainen tunnelma ja osallistumisen taso lapsilla ja nuorilla kulloinkin oli. Työpajoihin saattoi osallistua omien voimavarojen mukaisesti. Taiteilijat pyrkivät luomaan jokaiselle osallistujalle onnistumisen elämyksiä taitotasosta ja osallistumisen kyvyistä riippumatta.

Työpajat toteutettiin oman koulun kuvataideluokassa. Muutamilla kerroilla toiminta laajeni käytävälle sekä viereiselle pihalle. Erityisen huolenpidon yksikössä työpajoja on hankkeen aikana ollut noin 30 kertaa. Siellä työskentelytila oli keittiön pöydän ääressä, olohuoneen sohvilla löhöillen, sekä tilan käytävällä, jossa yhtenä jatkuvana taiteen prosessina oli seinien maalaaminen ja seiniin kirjoittaminen.

Työpajojen kulku toistui joka viikko suunnilleen samanlaisena. Tilaan tullessa lapsia ja nuoria kannustettiin merkitsemään yhteiselle ”filisseinälle” oma senhetkinen tunnetilansa. Mikäli aikuisten kokoonpanossa oli muutoksia, tai mikäli esimerkiksi taiteilijan ohjaamisvuoro oli lähiviikkoina vaihtumassa, siitä juteltiin työpajan aluksi. Sitten osallistujille esiteltiin päivän aihe ja käytössä olevat tekniikat ja välineet.

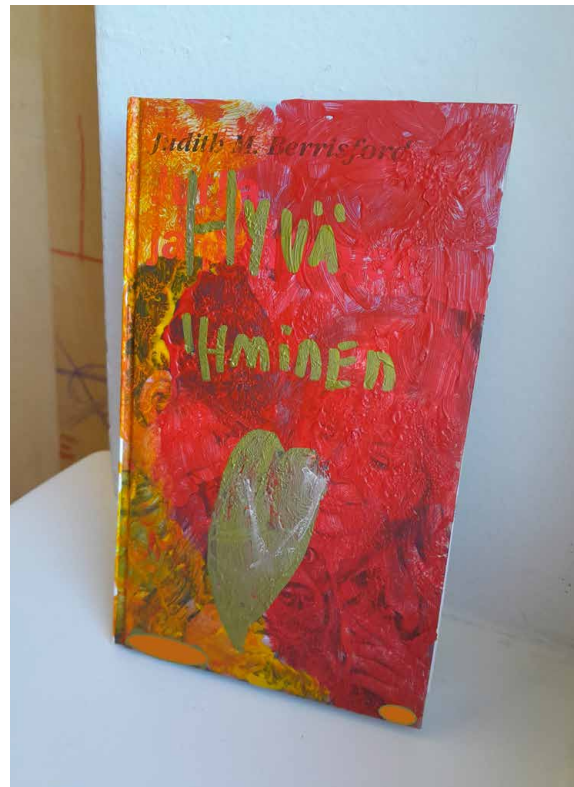
Työskentely lähti useimmiten hyvin käyntiin ensimmäisen 45 minuutin oppitunnin aikana, jota seurasi 15 minuutin välitunti. Toisinaan osa osallistujista olisi halunnut jatkaa myös tauon aikana, mutta kaikkia rohkaistiin pitämään tauko jaksamisen tueksi, ja lopulta kaikki lähtivät tauolle. Toinen 45-minuuttinen eteni vaihtelevasti tehtävästä riippuen. Erityisesti sanallisessa tai kirjallisessa tuottamisessa huomattiin, että energiaa oli jo ehtinyt kulua ensimmäisen tunnin aikana niin paljon, että vireystaso oli laskenut. Tällöin etenkin yhteinen työskentely koettiin haastavaksi. Käsityö- ja kuvataiteessa taas olisi toisinaan kaivattu lisää aikaa. Kokonaisuudessaan 90 minuuttia vaikutti olevan enimmäisaika, jonka osallistujat pystyivät keskittyneesti työskentelemään.

Käsillä tekeminen tuki lasten ja nuorten keskittymistä: konkreettinen materiaaliin tarttuminen helpotti usein toiminnan hahmottamista ja siihen tarttumista. Flow-tila ja tekemisen rytmi oli helpompi säilyttää, kun työskenneltiin materiaalin kanssa. Sanoilla leikittely ja kielellisen ilmaisun rikastaminen sanataiteen harjoittein oli osallistujille toisella tavalla antoisaa. Taiteellisen tuottamisen ja tekemisen riemun kannalta erityisen onnistuneiksi koettiin sellaiset työpajakerrat, joilla mukana oli kaksi eri alojen taiteilijaa. Taiteenlajit tukivat toisiaan, ja ajatukset sekä ideat kiteytyivät teoksiksi rikkaammin ja useammasta näkökulmasta. Monipuolisten menetelmien, taiteenlajien ja ilmaisutapojen tarjoaminen lasten ja nuorten käyttöön vastaa myös ”jokaiselle jotakin” -tyyppistä tavoitetta.

Jokaisen työpajakerran päätteeksi osallistujia kannustettiin merkitsemään oma senhetkinen tunnetila jälleen filisseinälle. Erityisesti yhdelle osallistujista oman tunnetilan näkyväksi tekeminen ohjaaville aikuisille oli aina tärkeää. Muutama osallistujista käytti filisseinää vaihtelevasti, toiset eivät lainkaan. Seinää kuitenkin täydennettiin lasten ja nuorten kanssa yhdessä heidän näköisekseen: Tutkijan alkuvaiheessa tulostamien tunnekuvioiden lisäksi lapset ja nuoret sanoittivat ja piirsivät omia tunteitaan oivaltavasti, mikä opetti aikuisia tunnistamaan valtaisan tunteiden kirjon sekä lisäksi sanoittamisen monet tavat ja haasteet.

Fiilisseinä on täydentynyt lasten ja nuorten omilla tunnekuvauksilla. Kuva: Marita Oja

Hyvä ihminen -kirja. Kuva: Marita Oja

Taidetyöpajat erityisen huolenpidon yksikössä

Koulukuntoiset lapset ja nuoret kävivät taidetyöpajoissa koulupäivän aikana, mutta sen lisäksi taiteilijat ja tutkijat vierailivat saman pihapiirin erityisen huolenpidon yksikössä säännöllisesti. Erityisen huolenpidon yksikkö on sinne sijoitettujen nuorten elämässä tarpeelliseksi arvioitu interventio, jonka sisälle halusimme taiteen avulla tarjota tilaisuuden haaveilla, kuvitella, käsitellä jotakin itselle merkityksellistä tai kiinnostavaa, tai vain saada tekemistä.

Erityisen huolenpidon yksikössä nuorten vaihtuvuus on suurempaa, ja siksi vastaavanlaisessa hankkeessa taidetoiminnan tarkoituksenmukaisuutta eholla voi olla tarpeen arvioida aika ajoin uudelleen: kaikkien nuorten tilanteet eivät ole otollisia taidetoimintaan osallistumiselle, ja muita asioita tulee priorisoida. Tästä huolimatta hankkeessamme saatiin useita yllättäviäkin osallistumisen ja onnistumisen kokemuksia.

Erityisen huolenpidon yksikössä yksilölliset erot taiteen tekemiseen ryhtymisessä korostuivat. Yhdessä ääripäässä olivat nuoret, jotka kommentoivat saapumiseemme jopa aggressiiviseen sävyyn. Toisessa ääripäässä työskentelyn jatkumista odotettiin aina innolla, ja nämä nuoret ottivatkin taiteen tekemisen kukin yksilöllisellä tavalla omakseen.

Erityisen huolenpidon yksikössä taiteen tekemisen äärellä oli useimmiten vain yksi tai kaksi nuorta yhtä aikaa, mikä mahdollisti tavallista henkilökohtaisemman kohtaamisen. Pienessä ryhmässä tai kahden kesken taiteilijan oli mahdollista tarjota merkityksellisiä taiteen tekemisen kokemuksia eri tavalla kuin isommassa ryhmässä.

Kuulluksi-hankkeen tekijöinä koimme taiteilijan läsnäolon ja taiteen tekemisen niin sosiaalihuollon kuin taiteen näkökulmasta merkittävänä, vaikka lapsella tai nuorella ei olisi ollutkaan osallistumiseen aina voimavaroja. Taiteellisen työskentelyn läsnäolon tärkeyttä tai sen onnistumista ei voida arvioida toimintaympäristön luonteen tai osallistumisaktiivisuuden perusteella. Emme voi ulkopuolisina tietää, millaisia asioita lapset ja nuoret hetkistä taiteilijan kanssa saavat mukaansa.

Hankkeen taiteilijat kokivat erityisen huolenpidon yksikössä työskentelyn hyvin merkitykselliseksi. Nuoret ja heidän monenkirjavat tilanteensa haastoivat taiteilijoita kokeilemaan erilaisia lähestymistapoja ja reittejä innostaa taiteen äärelle. Tilanteiden ja tunnetilojen aistiminen sekä rohkea ja aito samassa tilassa oleminen nousivat avainasioiksi yhteyden etsimisessä ja löytämisessä.

Sanataiteilija Timo Harju kuvaa ensimmäisen toimintasyksyn kokemuksiin erityisen huolenpidon yksikössä näin:

Eho oli minulle hyvä kokemus. Yhdestä nuoresta jäi aika surullinen olo. Hän osallistui tekemiseen ja oli utelias, mutta samalla lähes kaikki hänen reaktionsa olivat huumeista haaveilua. Mutta hyvä että oli ja osallistui. Muistan erityisen hyvällä hetkellä, jolloin kirjoitin hänestä runomuotokuvaa. Muistan, että valo ja koko huone tuntuivat rauhallisemmilta. Hän näytti hämmentyneeltä, mutta selvästi tilanne ei ollut hänelle epämiellyttävä. Hetki tuntui alun mahdollisuudelta. Toivon, että osasin kirjoittaa alun mahdollisuuden talteen runoon, joka jäi nuoren mukaan.

Kun nuoret eholla vaihtuivat, homma lähti todella käyntiin. Kaksi nuorta osallistui tosi aktiivisesti. He tekivät omia tekstejä, kirjoitin molemmille runomuotokuvat ja maalasimme yhdessä lauseita seinään. Erityisesti innokkaammin osallistuva oli niin innokas, että siinä oli jotain hyvin haavoittuvaista.

Eholla oli myös yksi kirjoittava nuori, joka ei halunnut osallistua. Ryhmässä oleminen on hänelle ahdistavaa. Mietin yhä, olisiko asia mennyt toisin, jos ensimmäisellä kerralla en olisi pyytänyt kaikkia pöydän ääreen? Olisinko jotenkin pystynyt pääsemään kirjoittamiseen hänen kanssaan kahdestaan? En tiedä. Olisin tosi mielelläni kirjoittanut hänellekin runomuotokuvan. Annoin kuitenkin hänelle muistikirjan, kuten muillekin eholaisille.

– Timo Harju, 9.1.2024 –

Turvan ja luottamuksen etsiminen

Itseilmaisua salliva henkinen tila, turvan tunne, rakentuu suhteessa ympäristöön ja muihin tilassa oleviin. Känkänen (2013) määrittelee turvallisuuden sellaiseksi olotilaksi ja kokemukseksi, jossa on mahdollisimman vähän ihmisen minuutta uhkaavia tekijöitä, jotka voisivat synnyttää pelkoa, häpeää, syyllisyyttä tai arvottomuuden tunteita. Selwynin ja Rileyn kattavan tutkimuskatsauksen (2015) mukaan lastensuojelun asiakkaana olevien nuorten kokemuksissa korostuu arjen aikuisten merkitys. Erityisesti sijoitetut lapset ja nuoret voivat olla tavallista herkempiä aistimaan aikuisten käyttäytymistä.

Kuulluksi-työpajojen taiteilijoiden ja tutkijoiden ensisijaisena roolina onkin toimia turvallisena, aitona ja inhimillisenä aikuisena, jolla on hyväksyvä katse. Pitkäjänteisessä toiminnassa syntyy mahdollisuus kokemukselle luottamuksesta – sille, että aikuiset tulevat takaisin ja kohtaavat hyväksyvästi, vaikka heidän edessään olisi oma itsensä – ja vaikka välillä läikkyisikin yli.

Inkinen ja Nurmi (2024) keräsivät nuorten näkemyksiä turvallisista aikuisista osana Lastensuojelun Keskusliiton ja Pesäpuu ry:n toimintaa. Nuorten näkemyksissä turvallisiksi koettiin aikuiset, jotka antoivat nuorelle tilaa ja pyrkivät myös virheiden hetkellä ymmärtämään ilman syyllistämistä. Nuorten mukaan arvostusta herättivät erityisesti aikuiset, jotka kunnioittivat heidän taustaansa ja identiteettiään sekä osoittivat aitoa kiinnostusta heidän asioitaan kohtaan.

Taiteen tekeminen rakentuu turvallisuuden tunteelle, ja nämä kaksi kerrostuvat ja elävät vuorovaikutuksessa jatkuvasti. Kuulluksi-työpajoja ohjaavien taiteilijoiden ja tutkijoiden tapa kohdata, ohjata ja sanoittaa tilanteita oli lähtökohdaltaan kunnioittavaa ja osallistujien kykyihin uskovaa. Taiteilijat esimerkiksi puhuivat mielellään tekemisen ehdotuksista, taiteellisten välineiden ja tekniikoiden tuomisesta kunkin omien taiteellisten visioiden mahdollistajiksi.

Selwyn ja Riley (2015) ovat korostaneet, että molemminpuolinen luottamus on nuorten kannalta tärkeää. Sen lisäksi, että nuori voi luottaa aikuisen, aikuisen luottamus nuoreen voi kohottaa itsetuntoa. Hankkeemme työpajoissa taiteilijoiden empaattinen ja joustava suhtautuminen lasten ja nuorten vaihteleviin tarpeisiin mahdollisti rauhallisen, sallivan ja osallistujalähtöisen toimintakulttuurin rakentumisen. Kun suorittamisen ja tuloksellisuuden vaatimuksista voidaan tietoisesti luopua, syntyy parhaimmillaan henkinen olotila, jossa paineeton ja avoin työskentely tulee mahdolliseksi.

Myös fyysinen tila voi olla itseilmaisua salliva tai pidättelevä. Kuulluksi-työpajoissa taiteilijat veivät työskentelyä pöydän ääreen, lattiatasoon tai jopa toiseen tilaan, jos se oli tarpeen ja mahdollista. Tarvittavat työvälineet ja materiaalit olivat useimmiten levitettyinä pöydälle selkeästi ja toimintaan inspiroiden. Työskentelytilaa saattoi ottaa omien toiveiden ja tarpeiden mukaan. Sanataiteessa yhteisiin sanataideharjoituksiin ja -peleihin oli helpompi lähteä yhteisen pöydän ääressä, ja yksilöllinen työstäminen saattoi tapahtua luontevammin nojatuolissa tai säkkituolilla kynän ja paperin kanssa löhöillen. Kuva- ja käsityötaiteessa tekemisen luonne satoi enemmän pöydän ääreen. Tilaan sai kuitenkin asettua tuoleille, säkkituoleille tai lattialle, ja paikkaa sai aina halutessaan vaihtaa. Eräs selkeä turvan tunteen ulospäin näkyvistä ilmaisuista olikin tilaan asettuminen.

Turvan kokemusta haettiin aktiivisesti asettumalla esimerkiksi pöydän alle, nojatuoliin, säkkituoliin tai isojen mattopuiden väliseen pieneen soppeen. Ensimmäisten tuokioiden aikana eräs nelikko piiloutui pöydän alle, mutta alkoi vähitellen yksi kerrallaan hivuttautua esiin piilopaikastaan. Yksi nuori piti itselleen

Työskentelytilana oli lasten nuorten oman koulun kuvataideluokka, jonka ison pöydän ääreen toiminta usein keskittyi. Kuva: Aino Granlund

löytämäänsä istumapaikkaa rutiininomaisen tärkeänä, ja hämmennys oli suuri, kun järjestystä oli muutettu ja tuttua istumapaikkaa ei enää ollut. Onneksi tutkijan opastuksella löydettiin mielekäs väliaikainen turvapaikka, kunnes alkuperäinen paikka oli jälleen käytössä.

Fyysisen tilan merkitys näkyi myös muissa tilanteissa: toisinaan oma rauha toisessa huoneessa mahdollisti keskittymisen ja loi otollisen ympäristön, jossa taiteellinen ilmaisu pääsi kukoistamaan. Suuren pöydän äärellä työskentely puolestaan tuki yhdessä tekemistä ja avitti keskusteluja, mikä vapautti tunnelmaa ja loi yhteenkuuluvuuden tunnetta. Toisille yhteinen pöytä tuntui kuitenkin liian kuormittavalta ja silloin mahdollisuus hakeutua muualle osoittautui tärkeäksi vaihtoehdoksi.

Toisilta rauhoittuminen vaati enemmän aikaa kuin toisilta, ja turvallisuuden tunne saattoi horjahdella heijastellen yksilöllisiä elämän tapahtumia ja senhetkisiä kuormitustekijöitä. Otteet tutkijakoordinaattorin havaintopäiväkirjasta kertovat hyvin siitä, miten turvallisuuden tunne voi syntyä. Ensimmäinen esimerkki kuvaa noin 16-vuotiaan nuoren rentoutumista ajan kuluessa, ja toinen noin 10-vuotiaan lapsen haastetta asettua uuteen toimintaan tilassa, jossa on paljon ihmisiä.

Tutkijan havaintoja

”

Heikki (nimi muutettu) tuli ensimmäiselle kerralle lippis ja huppu syvällä päässään, niin että hänen kasvojaan hädin tuskin näki. Hän rojahti tilassa olevaan ainoaan nojatuoliin silmät välillä kiinni, kädet tiukasti puuskassa. Heikki tarttui kuitenkin tekemiseen, vaikka ei halunnut näyttää tekemäänsä kenellekään.

Seuraavalla viikolla hän asettui tuttuun nojatuoliin tarttuen taas ohjattuun tekemiseen. Sain lyhyen katsekontaktin, ja ilahduin siitä. Kolmannella kerralla hän tulee avoimella hyvällä energialla, katse avoinna, kommentoiden myös avoimesti omaa tekemistään. Nojatuoli ei nielaise häntä, vaan hän asettuu pöydän ääreen silloin kun tekeminen sitä vaatii. Neljännellä kerralla Heikki vitsailee kanssamme avoimesti.

Turvan tunne on tainnut löytyä.

– Marita Oja, 4.10.2023 –

”

Leonel (nimi muutettu) tulee uutena pienten ryhmään, kun olemme työskennelleet noin kuukauden muiden kanssa. Hän vilahtaa kurkistaen ovensuusta sisään, mutta poistuu yhtä nopeasti kuin tulikin. Seuraavalla viikolla hän käy sisällä tilassa, laskee kuinka monta ihmistä paikalla on, toteaa, että liian monta, ja vilahtaa taas nopeasti ovesta ulos. Sama toistuu useita viikkoja, mutta lopulta Leonel kiinnittyy toimintaan. Hän löytää jatkossakin itselleen mahdollisuuksia turvan kokemukselle siirtymällä esimerkiksi pöydän alle, kun liikaa ihmisiä on lähellä.

– Marita Oja, 11.10.2023 –

Turvan tunteen rakentumisen kannalta myös lasten ja nuorten keholliset ilmaisut ovat kiinnostavia. Useat havaintomme erityisesti työpajojen alkuvaiheessa tai uuden nuoren mukaan tullessa kuvaavat kehollista kiinni olemista: sulkeutuneisuutta kädet supussa tai hartiat sisäänpäin kääntyneinä, oman itsensä pientämistä, rajaamista tai peittämistä esimerkiksi huppu syvällä päässä niin, että katsekontaktia on mahdoton saada. Toisinaan levoton liike tai flegmaattisuus oli silmiinpistävää, mutta työskentelyn ja aikuisten tutummaksi tullessa olemus saattoi rentoutua ja kehon asento avautua. Myös oman arjen tapahtumilla saattoi olla suuri vaikutus keholliseen ilmaisuun. Olisikin kiinnostava tutkia enemmän kehollisen ilmaisun merkityksiä sekä kehollisessa ilmaisussa tapahtuneita mahdollisia muutoksia työpajajakson aikana.

Vapauden ja haastamisen tasapaino

Taiteen tekemiseen liittyy vahvasti vapauden käsite. Jokaisella taidetta tekevällä on taiteellinen vapaus valita aiheensa ja ilmaisutapansa sekä oma tekemisen rytminsä. Ruusu Hulmi (2019) kysyy, miten voimme ohjata ja asettaa odotuksia sellaiselle, joka voi tapahtua vain vapauden vallitessa. Lapsia ja nuoria ohjaava tai opettava aikuinen saattaa huomaamattaan toiminnallaan arvottaa esimerkiksi osallistumisen tapaa kehumalla aktiivisuutta, ajoissa olemista, pöydän ääreen saapumista, työskentelyn aloittamista tai sen loppuun saattamista. Kuulluksi-hankkeen tekijöinä pohdimme jo ennen työpajojen alkua, missä määrin lapsia ja nuoria tulisi kannustaa ja rohkaista toimijoina, ja kuinka paljon meidän tulisi jättää heidän itsensä päätettäväksi, millainen osallistuminen olisi heille kulloinkin riittävää. Lisäksi törmäsimme jatkuvasti taiteellisen ilmaisunvapauden ja sensuroinnin kysymyksiin.

Taiteellisessa toiminnassa tulee lähtökohtaisesti pyrkiä siihen, etteivät lapset ja nuoret kokisi taiteen tekemistä tehtävinä ja harjoituksina, vaan niin lähellä vapaan itseilmaisun muotoa kuin mahdollista (Hulmi, 2019). Kuulluksi-työpajoissa työskennelleet taiteilijat toivatkin konkreettisia välineitä, tekniikoita ja oman osaamisensa kunkin tekijän omien taiteellisten visioiden mahdollistajiksi.

Ryan ja Deci (2000) ovat todenneet, että yksilön vapaus ei toteutuakseen vaadi ulkoisten vaikuttimien sulkeamista kokonaan ulkopuolelle. Vapaa itsensä toteuttaminen voi syntyä joko täysin omasta sisäisestä tarpeesta tai siten, että yksilö vaikuttuu ulkoisista tekijöistä ja toimii omasta motivaatiostaan käsin. Sisäinen motivaatio ja vapauden tunne syntyvät siis vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Ulkopuoliselta ”vaikuttajalta”, kuten työpajaohjaajalta tai opettajalta, tämä näkökulma vaatii sen seikan tietoista hyväksymistä, että hänen asettamansa ulkoiset reunaehdot joko palvelevat tai eivät palvele yksilön omaa toimintaa.

Taidetyöpajojen edetessä ja luottamuksen karttuessa lasten ja nuorten kanssa mahdollistui aito ja vastavuoroinen dialogi. Pystyimme yhdessä osallistujien kanssa ratkomaan, milloin joku tarvitsi tilaa hengähtää, ja milloin hellästi tuuppaaminen kannusti itsensä haastamiseen. Tuuppaamista toisinaan selvästi odotettiin, onhan mukaan pyytämisen selkeä välittämisen merkki.

Haastavien elämäkokemusten myötä itsetunto ja -tuntemus ovat voineet olla koetuksella. Tällöin oman itsen kuuntelu muiden, kenties ristiriitaistenkin äänten ohitse voi olla vaikeaa. Suorittamisesta tai miellyttämisestä irti päästämisen tutkailu oli nähtävissä myös Kuulluksi-työpajoissa. Oppilaitosympäristöllä ja toisaalta siellä työskentelevien aikuisten väistämättömällä auktoriteetin roolilla saattoi olla vaikutuksensa siihen, että taiteen tekemisen ehdotuksia pidettiin joskus tehtävänantoina, joita toteutettiin ulkoisesta mo-

tivaatiosta käsin. Vaikka passiivisuus sallittiin eikä tietyn tasoista suoriutumista vaadittu, saattoi yksittäisen nuoren kokemus olla, että on parempi ”suorittaa tehtävä toivotulla tavalla”.

Kuulluksi-työpajojen kaltaisessa toiminnassa taiteilijoilla oli oivallinen tilaisuus kannustaa lapsia ja nuoria tunnustamaan omat sisältä kumpuavat tarpeet, toiveet ja ilmaisun tavat, ja erottamaan ne ulkoisesta motivaatiosta.

Osallistumaan aktivoiminen ja vapauden salliminen on jatkuvaa tasapainoilua, johon vaikuttavat lapsen ja nuoren kulloisenkin olotilan lisäksi taiteilijan persoona, edessä oleva ”tehtävä”, muut ympäristön ihmiset sekä heidän keskinäiset suhteensa – myös monet sisäiset tekijät, joista me emme tiedä. Totesimme, että ennakkoon on vaikeaa määrittää, milloin ja millä tavalla osallistumiseen tulisi aktivoida. Aito ja rehellinen kohtaaminen sekä joustava tilanteeseen reagoiminen nousevat avainasioiksi.

Anarkismi lasten ja nuorten taiteessa

Entä mihin raja sitten vedetään, kun taiteen tekeminen ja vapaa ilmaisu todella ottavat tuulta purjeisiin? Kuulluksi-työpajoissa lapset ja nuoret toistivat taiteessaan usein normista poikkeavia, kiellettyjä ja laitomiakin teemoja. Taiteen tekeminen saattoi toisinaan kiihdyttää nuoria esimerkiksi päihdemyönteiseen ajatteluun tai väkivaltaisten kuolemaa käsittelevien seikkailutarinoiden luomiseen.

Aikuisilla – on sitten kyse koulun opettajista, taiteilijoista tai sijaishuoltoyksikön henkilökunnasta – voi olla eriäviä näkemyksiä siitä, millainen ilmaisu ja taiteellinen ulostulo milloinkin sallitaan. Hankkeessamme totesimme, että taiteilijoiden ja tutkijoiden on mahdollista ottaa raikas ulkopuolisen ihmettelijän rooli. Tällaisesta positiosta käsin voidaan yhdessä pohtia, onko esimerkiksi päihteiden manifestointi kannattavaa, ja mitä sellainen voi itsessä tai toisissa aiheuttaa. Jotkut lapset ja nuoret ottivat taiteellista vastuuta ja samalla sensuroivat luontevasti loukkaavaa sisältöä omasta taiteestaan itsenäisesti. Toisinaan sensurointia tehtiin aikuisen johdolla yksikön sääntöjä kunnioittaen tai yleisiä hyvän tavan mukaisia linjauksia noudattaen, esimerkiksi niin, ettei ketään saa tahallisesti loukata. Sensitiivisten tai kiihdyttävien aiheiden parissa oleminen vaati ohjaavalta taiteilijalta erityistä herkkyyttä ja ryhmätilanteen aistimista, sekä rohkeutta kohdata erilaiset aiheet ja niistä syntyvät nuorten ajatukset avoimesti ja turvallisia rajoja luoden.

Myös Päivi Känkänen kuvaa väitöskirjassaan (2013) ”kontrollista vapaata tilaa”, jossa aikuisten toiveet ja odotukset voidaan heittää romukoppaan, jolloin lasten ja nuorten aito ääni mahdollistuu. Tällöin aikuisten, kuten esimerkiksi lastensuojelun työntekijöiden tai taidetyöpajoja ohjaavien taiteilijoiden, tulisi uskaltaa luopua kontrollista ja astua edellä mainittuun ei-tietämisen tilaan. Päivi Känkäsen ajatus kontrollin menettämisestä ei tarkoita rajojen poistamista, vaan pikemminkin ennako-odotusten väistymistä ja tilan antamista nuorille ja heidän omalle tavalleen ilmaista ja nähdä maailmaa.

Osa nuorista hakee tietoisesti vastakkainasettelua itsensä ja ympäröivän yhteiskunnan välille. Oheinen kepeä esimerkki tutkijan havaintopäiväkirjasta kuvaa tiivistetysti erään lapsen suhdetta ympäristön asettamiin odotuksiin.

Syksyllä 2023 aloitimme Mirkan ja Timon opastuksella Altered books -kirjoja, joita jatkettiin pitkin prosessia. Jokainen osallistuja sai itselleen vanhan kirjan, josta muovattiin omanlaisia maalaamalla, kirjoittamalla, suttaamalla, liimaamalla, ja muilla erilaisilla tekniikoilla. Erään lapsen kirjan sivulla oli alkuperäinen otsikko "Ukkosta ilmassa".

Viereen hän kirjoitti mustalla permanenttitussilla "Eipä ollu".

– Marita Oja, syksy 2023 –

Hankalien tunteiden ääneen sanoittaminen – ja yleisemminkin kaikille osoitetut rumat, rasistiset tai muutoin loukkaavat lausahdukset tai yhteiskuntakriittiset numeroyhdistelmät (kuten "666") nuorten taiteessa – herättivät kiinnostavia toisten kunnioittamiseen ja kuulluksi tulemiseen liittyviä keskusteluja taiteilijoiden ja tutkijoiden johdolla. Aholainen, Jäntti, Tanskanen ja Tammela (2021) muistuttavatkin, että yksi taiteen keskeisistä ulottuvuuksista on sen kyky antaa merkityksiä kivulle ja kärsimykselle, jotka kuuluvat ihmisenä olemiseen. Nuoruuteen kuuluva kipuilu ja oman paikan etsiminen koulumaailman ja yhteiskunnan odotusten paineessa ovat syystäkin paljon käsiteltyjä aiheita taiteessa yleensä.

Tulimme (aikuisten johdattelemana) lopputulokseen, että omassa taiteen tekemisen prosessissa kaikenlaiset ajatukset ovat sallittuja, ja itseään ei luovuuden kukkiessa tarvitse sensuroida. Näin mahdollistuu omien ajatusten rehellinen tarkastelu ja huomioiminen, sekä toivottavasti myös niiden rakentava työstäminen. Taiteilijalla – nuorellakin – on kuitenkin vastuu julkaisemastaan eli julki tuomastaan taiteesta. Tätä vastuun ottamisen mahdollisuutta osallistujat tuntuivat arvostavan: tuntui hyvältä ottaa ja saada vastuuta, ja sitä harjoiteltiin käyttämään viisaasti.

Kysymys oman taiteen sensuroinnista ei ole aivan helppo, sillä juurihan pyrimme rohkaisemaan lapsia ja nuoria omaääniseen ilmaisuvoimaan. Teema tuli työpajoissamme vastaan jatkuvasti. Rakentava, aito, lapsia ja nuoria itseään kuunteleva keskusteleminen aiheesta koettiin hedelmälliseksi ja kunkin mielipiteitä kunnioittavaksi.

Anarkismi näyttäytyi alusta pitäen sekä taiteessa että lasten ja nuorten toiminnassa suhteessa aikuisiin. Esimerkiksi aikaisemmin kuvatussa pöydän alle piiloutumisessa haettiin sekä turvaa että kuulosteltiin rajoja ja uusien aikuisten reaktioita. Lapset ja nuoret uskalsivat vastustaa toimintaa muun muassa "pitämällä liimankuivumistaukoa kännykän kanssa" ja toimimalla jopa täysin ohjeiden tai kehotusten vastaisesti. Seuraava lainaus on tutkijan havainto keväältä 2024, kun työpajoja oli kestänyt jo lähes koko lukuvuoden.

Tussit pöydällä. Timo sanoi, että niillä [siis tällaisilla tusseilla yleisesti] voi piirtää ikkunaan, ja vaikka ei ollut tarkoitus tehdä niin, he piirtävät. Mikään aihe mitä Timo ehdottaa, ei uppoa nuoriin. He sotkevat ikkunoita."

– Aino Granlund, 28.3.2024 –

Nuoret sotkivat ikkunoita tussilla, jolla ikkunapintaan kirjoittaminen oli mahdollista. Ikkunoihin piirtäminen ei ollut suunnitelmassa, mutta nuoret ottivat ohjat omiin käsiinsä. Kuva: Aino Granlund

Nuoret käänivät usein rajoituksia tai kieltoja päälleen, ja huvittuivat itse aikaansaannoksistaan. Kuva: Aino Granlund

Voimahuppari

Hupparin lähtökohtana oli ajatus vaatteesta, joka ilmentää jollain tavalla kantajaansa. Se voi antaa voimaa ja iloa, mutta sisältää myös asennetta ja sanomaa. Jokainen tekijä sai suunnitella ja toteuttaa hupparinsa kankaan kuvioinnin eri keinoilla, itselleen mieluisalla tavalla – maalaten, leimaten, sabluunoin tai vaikkapa strassein. Hupparin perusväri oli musta, ja tarvittava painoväriskaala sekoitettiin jokaisen tekijän kanssa yhdessä toiveiden mukaan.

Voimahuppareiden painatuksessa pohdimme nuoren kanssa yhdessä, miten hän saisi sanomansa kuulluksi siten, että hupparia ei kielletä pitämästä koulussa. Kompromissiksi löytyi "Painu heleen". Kuva: Marita Oja

Lasten ja nuorten osoittama anarkismi on tervetullutta, ja aikuisille se on viesti siitä, että nuori uskaltaa kokeilla, haastaa ja toimia. Kaiken kaikkiaan toiminnassa esiin noussut anarkismi, vastarinta ja osallistujilta itseltään kumpuavat aiheet heijastelivat jokseenkin tavallista, universaalia nuoruutta kasvukipuiineen. Rajojen kokeileminen ja kyseenalaistaminen kuuluvat asiaan etsittäessä suhdetta ympäröivään maailmaan.

Koska aiheenamme oli lasten ja nuorten itseilmaisu, pohdimme tutkimuksen alkuvaiheessa, kuvaisiko työpajoihin osallistuvien lasten ja nuorten toiminta enemmän heidän omia ilmaisullisia pyrkimyksiään vai sitä, mitä he ajattelevat tutkijan tai taiteilijan haluavan (Rajala, Hentunen & Laine, 2015). Jälkikäteen todettakoon, että toiminnan ja ilmaisun kirjon laajuus viittaa siihen, että osallistujat uskalsivat ainakin jossain määrin ilmaista itseään haluamallaan tavalla.

Kuulluksi ja nähdyksi tuleminen

Hankkeen työpajoissa kunkin osallistujan työstä tai mukana olemisen tavasta pyrittiin poikkeuksetta etsimään ja löytämään sellaista sanottavaa, joka antaisi arvoa sille, mitä kukin oli tuottanut tai miten hän oli ollut mukana. Nähdyksi ja kuulluksi tulemiseen tähtäävää puhetta oli työpajoissa runsaasti, ja pyrkimyksenä oli aina tavoittaa aito huomionosoitus – jokainen oli aina tehnyt jotain huomionarvoista, ja se ansaitsi tulla nähdyksi.

Omassa arjessa tapahtuneet asiat ja monenkirjavat tunteet tulivat hankkeen työpajoissa esille. Kun lapset ja nuoret olivat tulleet tutuiksi, oli työpajan aikuisille selvästi nähtävillä, jos jotain epämieluisaa oli tapahtunut tai meneillään oli jotain, mikä söi voimavaroja. Mieltä painavia asioita haluttiin usein jakaa työpajoissa avoimestikin. Toisinaan koetut asiat estivät työskentelyä, ja toisinaan työskentely tuntui antavan tarpeellisen hengähdystauon, tai mahdollisuuden asioiden käsittelylle.

Henkilökunnalta kerätyissä palautteissa nousi esiin, että ajoittain taidetyöpajoissa heränneistä tunteista voitiin myöhemmin keskustella yhteisissä sosiaalihuollon tai oppilashuollon tapaamisissa. Havaintomme vahvistavat ymmärrystä siitä, että taiteen tekeminen tukee tunteiden käsittelyä, itsemyötätuntoa ja itsetuntemusta (mm. Laitinen 2017; Känkänen 2013; Fancourt & Finn 2019).

Sanataiteilija Timo Harju kirjoitti eräällä kerralla osallistujien keskustelusta poimitun, taiteilijan kuulemiin sanoihin pohjautuvan niin sanotun korvarunon, jonka keskiössä oli väsymys. Hetki oli onnistunut, ja nuorten väsymys tuli näkyväksi ja kuulluksi, ei vain nimettynä, vaan taiteellisesti jaetussa muodossa. ”Väsyttää” olikin usein kuultu sana erityisesti nuorten ryhmässä. Rainio (2012) toteaa, että mikäli oppilaiden on mahdollista tuoda toimijuuttaan esiin koululuokassa vain vetäytymisen, poisjättäytymisen tai passiivisuuden kautta, kokemuksia omasta itsestä vaikuttajana ei välttämättä synny.

KORVARUNO perustuu vuorovaikutukselle, jossa toinen tai toiset puhuvat ja sanataiteilija kokoaa kuulemistaan kiinnostavista ilmaisuista ja ajatuksista runon. Teksti koostuu pelkästään toisen puhumista sanoista, joita ei saa muuttaa, ei edes taivuttaa. Lopuksi sanataiteilija lukee runon ääneen. Tarkoitus on tuoda runon keinoilla kuuluville ihmisen oma ääni, tapa puhua ja kokea.

Toisinaan pajoissa vallitsi käsinkosketeltavan lakoninen, vaivaantunut tai muutoin jännitteinen tunnelma. Tällöin toiminta tuntui haastavalta sekä nuorille että aikuisille. Passiivisuuteen taipuvaisten tai siihen tottuneiden lasten ja nuorten kannustaminen omaehtoiseen vaikuttamiseen ja toimijuuteen on aikuisille visainen haaste. Työpajoissa opimme, että toisinaan heidän äänensä vaatii kuuluakseen pitkäjänteistä, sinnikästäkin työskentelyä ja rutiininomaisesti toistuvaa, olettamuksista vapaata tilaa itseilmaisulle. Erityisesti tutuksi tullessa olettamuksista pidättäytyminen vaatii erityistä herkkyyttä ja hereillä oloa.

Toiminnassamme havaitsimme, että taide voi jopa syventää lasten ja nuorten suhdetta omiin arjen aikuisiin, mutta myös toisin päin: aikuisten suhde lapsiin voi muuttua. Palautekyselyyn vastanneet opettajat ja ohjaajat kertoivatkin nähneensä lapsissa ja nuorissa uusia taitoja tai piileviä puolia, jotka eivät olleet aiemmin tulleet

esille. Myös lapset loivat suhdetta aikuisiin uusilla tavoilla, kuten esimerkiksi piilottamalla opettajille ja ohjajille tarkoitettuja salaviestejä koulurakennukseen.

Taiteen kokeminen tai tekeminen voi auttaa asettumaan toisen henkilön asemaan. Taide voi myös tuoda ihmistä näkyville jotain piilossa olevaa. Taide voi auttaa ymmärtämään epävarmuutta ja moninaisuutta, ja toimia siten turvallisen ja hyvän ilmapiirin sekä aidon vuoropuhelun edesauttajana (Aholainen, Jäntti, Tammela & Tanskanen 2021). Tämä ajatus liittyy myös aikaisemmassa luvussa kuvattuun arvioinnista vapaaseen tilaan. Arvioinnista vapaassa tilassa nuoreen itseensä tai hänen suoriutumiseensa ei kohdisteta arviointia tai arvostelua, vaan jokaisella on oma yksilöllinen nähdäksi tuleminen tapansa. Yhdelle se voi olla näyttävä veistos tai robotti, toiselle merkityksellisen sanan kirjoittaminen paperin laitaan, ja kolmannelle vain paikalle saapuminen.

Luova energia ja itsetunto

Liisa Laitisen kattavasta kirjallisuuskatsauksesta (2017) käy ilmi, että taiteellisella toiminnalla on tutkimusten mukaan positiivista vaikutusta itsetuntemuksen ja itseilmaisun kehittymiseen. Laitinen viittaa moniin tutkimuksiin, joiden mukaan kyky hallita mielialoja, tunteita ja stressiä voi lisääntyä yhteisöllisessä taidetoiminnassa, jossa vaikeidenkin tunteiden työstämiselle, ilmaisulle ja hyväksymiselle on muodostunut turvallinen tila, aika ja paikka.

Itsetunnolla ja minäpystyvyyden kokemuksella oli työpajoissa valtaisa vaikutus siihen, kuinka korkealta aloittamisen kynnyks saattoi tuntua. Osallistujan kokema voimattomuus tehtävän edessä haastoi taiteilijaa etsimään keinoja kynnyksen ylittämiseksi. Aikuisen luottamus lapsen ja nuoren kykyihin saattoi toimia minäpystyvyyden peilinä. Kun kynnyks onnistuttiin ylittämään, seurauksena saattoi olla jopa hämmennyttä iloa omasta kyvykkyydestä: "minä tein tuollaista"! Joskus kynnyks oli liian korkea, jolloin sisäinen pelko, ahdistus tai jumittuminen saattoi estää tekemiseen ryhtymisen kokonaan.

Koulun henkilökunnalta saadun palautteen mukaan taidetoiminta silmin nähden piristi nuoria. He näkivät nuorissa uutta intoa, iloa ja itsetunnon kohoamista, sekä yllättävää aktiivisuutta. Myös ylpeys omista töistä näkyi henkilökunnalle. Esimerkiksi itse tehtyjä pinssejä ja huppareita pidettiin koulussa harva se päivä ja ympäri vuoden.

Keskeinen havainto työpajoissa olikin lasten ja nuorten taiteellinen innostuminen, joka puhkesi esiin kullekin ominaisella tavalla ja aikataululla, välillä myös vuoristoratamaisesti vaihdellen. Toisinaan taiteen äärellä innos-

Hän tekee omaa paitaansa suurella sinnikkyydellä. Toteuttaa visiotaan liimaten pieniä timantteja printin kirjainten päälle, pikkutarkkaa työtä. Timantit loppuu, yritetään porukalla keksiä ja väkertää korvaavia, jotta työ saadaan halutulla tavalla maaliin. Tilanne kysyy nuorelta paineensietokykyä, stressitaso ja levottomuus selvästi nousee, mutta yhteinen ongelmanratkaisu pelaa, ja lopputulos on mieleinen. Paita valmistuu ja nuori pukee sen tyytyväisenä päälleen. Ryhti suoristuu. 'Vaatebisnes ois kyllä... (nyökyttelee itseksen)'

– Marita Oja, 5.10.2023 –

*Gibberish-kielen sanataideharjoitus toimi myös ryhmäyrittäjänä.
Yhtäkkiä meillä oli oma tervehdys, jota käytettiin vain taidetyöpajassa.*

– Aino Granlund, 2.11.2023 –

tuttiin myös yhdessä, mikä loi yhteenkuuluvuuden tunnetta. Esimerkiksi gibberish-kielen, eli keksityn kielen sanataideharjoitus nauratti ja nostatti iloista tunnelmaa.

Joillakin lapsista ja nuorista oli kirkas taiteellinen visio sekä vahva ja omaperäinen tapa tuoda itseään esiin. Aina tekeminen ei liittynyt tehtävänantoon, vaan toisinaan joku toteutti taiteilijan tuoman materiaalin avulla itseenäisiä taiteellisia tuotoksia, ja työskentely saattoi ylittää odotukset ja aikaraamit. Yksilölliset erot olivat suuria, ja joku saattoi inspiroitua sellaisesta, joka ei resonoinut muita ryhmäläisiä lainkaan.

Oman taiteellisen vision toteuttaminen koetteli sinnikkyyttä ja sytytti kunnianhimon kipinän. Erään nuoren visio omasta voimahupparista oli koetuksella, mutta sinnikäs työskentely johti lopulta ylpeyden aiheeseen.

Lasten ja nuorten sitoutuneisuus työskentelyyn ja luova energia tekivät vaikutuksen taiteilijoihin. Vaikka tunnelma oli toisinaan kummallinen, väsynyt tai hankala, ja jokin työskentelyn muoto saattoi kummeksuttaa, osallistujat useimmiten lähtivät työskentelyyn mukaan ja tekivät taiteesta omannäköistä. Timo Harjua lainaten ”sen näkee siitä, että heidän teksteissään ja kuvissaan on oikeasti paljon latausta ja tosi monenlaisia latauksia. He käyttävät työpajoja hyväkseen tehdäkseen jotain itselleen merkityksellistä”.

Pitkäjänteisyyden voima

Kuulluksi-taidetyöpajoissa erittäin merkittävää oli mahdollisuus pitkäjänteiseen työskentelyyn, sillä se ei hankemaailmassa ja projektityössä ole lainkaan itsestään selvää. Taiteilijat ja tutkijat sekä kouluarjesta poikkeava tekemisen tapa ehtivät tulla tutuiksi niin lapsille ja nuorille kuin henkilökunnalle, ja luottamus uusiin aikuisiin sekä aikuisten välille pääsi syntyämään. Arjesta poikkeava toiminta olikin pian arkista, ennakoitavaa ja odotettua.

Pitkäjänteisessä ja säännöllisessä toiminnassa ilmapiiriin muodostui levollisuus, jossa muuttuvat tilanteet ja osallistujien vaihtelevat olotilat mahtuivat hyvin osaksi kokonaisuutta. Turvallisessa tilassa voitiin välillä haastaa osallistumaan ja astumaan pois mukavuusalueelta, mutta opittiin yhdessä myös yksilöllisen jaksamisen ja rajojen kuuntelemiseen. Havaintomme työpajoissa tukevat käsitystä taiteellisen vapauden tiloista: Kun lapsella ja nuorella on vapautta ja aikaa taiteelliselle prosessille ja ilmapiiri on salliva, syntyy suorittamisen sijasta omaehtoista taidetta ja aitoa vuoropuhelua. Ruusu Hulmi (2019) peräänkuuluttaakin aikuisilta malttia, jotta nuoret saisivat itsensä ilmaisulle vapaata ja kiireetöntä tilaa.

Pitkäjänteisessä työskentelyssä lapsen tai nuoren elämässä ehtii tulla ja mennä erilaisia vaiheita, ja myös poissaoloja. Voimavarojen niin salliessa taidetoimintaa voi taas jatkaa. Katkosten merkitys yksilön kokemukselle voi olla suuri ja palaamisen kynnyks nouse korkeaksi. Eräs nuorista aloitti ensimmäisenä syksynä taidetoiminnassa innolla ja kohtalaisen hyvävointisena, mutta keväällä vointi heikkeni, ja hän oli aiempaa väsyneempi. Lopulta hän pääsi toipumaan erityisen huolenpidon yksikköön. Seuraavana syksynä hän palasi hyvin jännittyneenä, ja uudelleen osallistumisen kynnyks oli hänen mukaansa noussut valtavan korkeaksi. Jo ensimmäisen kerran aikana hän kuitenkin silmin nähden rentoutui.

Uuden aloittamisen tai takaisin paluun jännittävyys on universaali tunne, ja sellaisessa herkässä kontekstissa kuin sijaishuollon asiakkaiden parissa voi jännitys kasvaa ylitsepääsemättömäksi. Omien pelkojen voittamisen ja takaisinpaluun hetkellä oli hankkeessa merkittävää, että samat aikuiset olivat yhä paikalla toivottamassa takaisintulijan lämpimästi tervetulleeksi. Kokemus siitä, että voi rauhassa jatkaa siitä mihin jäi, voi olla hyvinkin voimallinen ja pitkälle kannatteleva.

Pitkäjänteisessä, lukuvuosien yli jatkuvassa toiminnassa olisi nähdäksemme hyvä pyrkiä siihen, että jotain toimintaa on myös kesäkauden aikana. Syntynyt luottamus ja jatkuvuuden tunne säilyisi, mikäli vain lapsella ja nuorella itsellään säilyy mahdollisuus osallistumiseen.

Pitkään prosessiin mahtui myös aikuisten poissaoloja tai taukoja toiminnasta, ja paluun myötä iloisia jälleenäkemisiä. Eräs nuori yllättyi toden teolla, kun tauolta palaava tutkija muisti hänet nimeltä. Poissaoloja mahtuu pitkään prosessiin puolin ja toisin, ja silti side voi pysyä, ollaan edelleen olemassa, ja nuorelle voi parhaimmillaan vahvistua ymmärrys omasta merkityksellisyydestään toisten keskuudessa.

Lapsilta ja nuorilta palautetta kysyttäessä toistui kokemus turvallisten ja mukavien aikuisten merkityksestä. Palautteen mukaan työpajoissa oli helppoa olla oma itsensä. Toki on muistettava, että sellainen nuori, joka ei koe näin, ei varmastikaan yhtä helposti tokaise kokemustaan ääneen. Palaute kuitenkin tukee työskentelyn aikana syntynyttä käsitystämme siitä, että suurin osa osallistujista koki olonsa turvalliseksi.

Siinä missä taiteilijat ja tutkijat tulivat tutuiksi lapsille ja nuorille, kävi myös päinvastoin. Jo suunnitteluvaiheessa taiteilija pystyi asennoitumaan luottavaisin mielin siihen, että ajan myötä ehditään tutustua ja kuulla lapsilta ja nuorilta itseltään, mitä ja millaista taiteellista toimintaa he kaipaavat, tai voisivat kokeilla. Pitkässä prosessissa ohjaava taiteilija saattoi ottaa rauhallisen lähtökohdan, eikä yhden työpajan tarvinnut olla maailmaa syleilevä tai erityisen onnistunut, vaan seuraavilla kerroilla pystyi jatkamaan. Kuten Mirka Kortesoja-Kuparinen toteaa: “Tämä tässä meidän hankkeessa on ollut just se rikkaus, tarjotaan erilaisia juttuja, altistetaan erilaisille taidepöhinöille ja sieltä aina joku kolahtaa, jollekin enemmän, jollekin vähemmän.” Ote Mirkan havaintopäiväkirjasta kertoo pitkäjänteisen työskentelyn merkityksestä yhden nuoren kohtaamisen kautta:

Vaatii kypsytelyä, turvallisuuden tunteen luomista ja luottamuksen syntymistä, jotta oman työn kautta ja sen äärellä syntyy keskustelua. Näin kävi yhden nuoren kanssa, joka aluksi heitti piirustuksen roskeen, enkä saanut katsekontaktia ensimmäisillä kerroilla. Toiminnan edetessä keskusteluyhteys syntyi, nuori avasikin itse yhteyden tekemänsä työn kautta vaikean tapahtuneen asian äärelle ja seuraavia kertoja ajatellen tuntui kuin nuoren olisi ollut aina vain helpompi tulla paikalle omana itsenään. Lopulta kohtaamisissa saatiin hymyjä, peukkuja ja tyytyväisyyttä, minusta ainakin nuorella oli tuossa hetkessä hyvä olla ja pilkahdus onnistumista ja näkyväksi tulemistä hänen olemuksessaan näkyi selvästi.

– Mirka Kortesoja-Kuparinen, syksy 2023 –

Koetun jälkeen

Kuulluksi-hankkeen jälkeen taidetyöpajat ovat jatkuneet lähes samalla konseptilla ja samassa luokkahuoneessa jo melkein kaksi lukukautta. Lapset ja nuoret ovat osin samoja kuin hankkeen aikana, osa on lähtenyt ja uusia on tullut. Hankkeen myötä toiminta on vakiintunut odotetuksi osaksi lasten ja nuorten kouluviikkoa.

Pitkäjänteinen, säännöllinen ja ennakoitava taidetoiminta sijaishuollon arjessa mahdollistaa taiteen tekemisen rutinoitumisen lapsille ja nuorille. Kun ajatukset virittäytyvät luovaan ilmaisuun viikoittain, taide itseilmaisun keinona tulee tutuksi. Tällöin se on myös helpompi halutessaan valjastaa omaan henkilökohtaiseen käyttöön.

Kuulluksi-hankkeessa erityisen ilahduttavaa oli kokea lasten ja nuorten itseilmaisun kirjo. Innostus, syttyvä kunnianhimo, kukkiva huumori ja kokeileva taiteella leikkely loivat yhteiseen tilaamme kulttuurin, jossa vastarintaakin uskallettiin ilmaista ja taidetta tehdä omannäköisesti.

Taidetoiminta sekä toiminnan aikana syntyneet teokset ovat mahdollistaneet erilaisen, raikkaan väylän lasten, nuorten ja aikuisten keskinäiselle kohtaamiselle sekä taiteen tekijöiden kuulluksi ja nähdyksi tulemiselle.

Koimme myös merkitykselliseksi, että nuoret taiteen tekijät saivat omalle ilmaisulle vinkkejä, välineitä ja reflektiopintaa ammattitaiteilijoilta. Taiteilijat ovat auttaneet etsimään kestäviä tapoja oman äänen kirkkaasti kuulumiselle ja auttaneet vahvistamaan juuri niitä keinoja itseilmaisulle, jotka nuorelle itselleen tuntuvat kulloinkin merkityksellisiltä.

Kuulluksi-työpajat ovat vahvistaneet käsitystämme siitä, että taiteen tuominen kaikkien saataville on erittäin tärkeää. Taidekokemukset voivat luoda merkityksiä yllättävissäkin paikoissa. Kohtaaminen tapahtuu sellaisena kuin se on kulloinkin mahdollista, eikä pieniäkään hetkiä pidä vähätellä.

Entäpä jos taiteellinen työskentely voisikin toimia kokeilemisen alustana ja tarjota mahdollisuuden tarkastella vaihtoehtoisia tarinoita - uusia käsitystä itsestä ja omasta paikasta maailmassa? Näin taide voisi avata tilan oman elämäntarinan uudelleen rakentamiselle: kuka minä olen ja minne olen menossa?

Päivi Känkäs (2013) mukaan taidelähtöiset menetelmät ja taideperustaiset tutkimuskäytännöt tarjoavat lastensuojelun kontekstiin uuden väylän lasten ja nuorten kohtaamiselle ja kuulluksi tulemiselle. Kuulluksi- taidetyöpajoissa saamamme kokemuksen perusteella haluamme täydentää, että taiteen tekeminen, ja siihen saatu taiteen ammattilaisen tuki, mahdollistaa omakohtaisen, omannäköisen äänen. Taiteilija tarjoaa tekniikat ja osaamisen, sitten lapset ja nuoret ottavat ohjat omiin käsiinsä.

Kuvanveistäjän havaintoja

Kulttuuriosuuskunta ILME tuotti Kuulluksi-hankkeeseen tietoa taidelähtöisten menetelmien avulla. Mukana oli kolme taiteilijaa, ja minä olin yksi heistä. Työnkuvaani kuului Kuulluksi-hankkeen tutkimuksellisten taidetyöpajojen toteuttamisen Hoivatie Oy:n vaativan sijaishuollon yksiköissä. Työ sisälsi taiteellista suunnittelutyötä, kehittämistyötä ja taiteellista työskentelyä hankkeeseen osallistuvien nuorten kanssa. Lisäksi suunnittelun ja toteutin vapaaehtoisen osallistavan teoksen hankkeen yhteiseen seminaariin, joka järjestettiin Tampereella.

Oma taiteellinen työskentelyni on paljolti käsitteiden ja materiaalien tutkimista. Sisällöllisesti keskiössäni on maailmassa olemisen ymmärtäminen, sen vaikeus sekä ihmissuhteiden sanattoman dynamiikan tarkkailu. Haluan auttaa nuorta löytämään itselleen merkityksellisiä taiteellisen ilmaisun tapoja ja aiheita.

Lähtökohtani laitoksessa työskentelylle on erilainen kuin muu niin sanottu opetus tai ohjaustyö. Muussa ohjaustyössä oletuksena on, että osallistujat ovat motivoituneita tekijöitä, taiteesta kiinnostuneita ja jossain määrin harjaantuneitakin. Vaikka lähdin innoissani laajan ja ehkä suurellisenkin ideapankin ja tavoitteiden kanssa työhön, huomasi pian, kuinka pienet asiat ovatkin niitä, joiden vuoksi työtä tekee.

Päivän merkityksellisyyden saattoi tuoda se, että joku palasi tälläkin viikolla tunnille. Joku saattoi vihdoinkin katsoa silmiin. Joku tuli sittenkin istumaan yhteisen pöydän ääreen, seuraavalla kerralla jopa osallistui omin käsin. Työhön mielekkyyttä luovat hetket, jolloin ilmeettömän ja passiivisen nuoren kasvoille nousee lämmin hymy, koska muistan hänen nimensä ja kiitän, että hän tuli jälleen tilaan kanssamme pitkän ajan jälkeen. Osaan odottaa häneltä jo jotain, eikä molemminpuoliselle mittailulle ole tarvetta. Tämä poistaa jännittynyttä energiaa ja lisää luottamusta: taiteilija on täällä edelleen.

Miksi hän palasi vasta nyt, missä hän on ollut ja mistä syystä – nämä ovat kysymyksiä, joita en kysy. Kuuntelen, jos minulle kerrotaan. Työtäni sekä vaikeuttaa että helpottaa, että en tiedä lapsen tai nuoren tilanteesta mitään. Olen kokenut molemminpuolisena vapautena olla tietämättä nuoren diagnooseja, päihdetaustaa, traumoja. Silloin voin kohdata hänet tavallisena ihmisenä, sinä päivänä, sillä ensi viikolla on erilainen päivä. Laitoksessa häneen kohdistuu jatkuvaa arviointia eri tahoilta, jolloin oma toimintani voi olla täysin arvioinnista vapaata.

Toimintani ei siis rinnastu kuvaamataidon tuntiin. Kuulluksi-taidetyöpajat eivät ole olleet taitoon perustuvia, en ole opettanut tekniikoita, eikä palaute ole ollut muuta kuin toiminnan aikana tapahtuvaa keskustelua – ja tietysti vuolasta kehumista. Tämä ei sulje ulos realistista otetta eikä ikään perustuvaa taitotason tunnistamista. Vaativuus toiminnassa on uskomista ja kannustamista, se on eri asia kuin arvostelu.

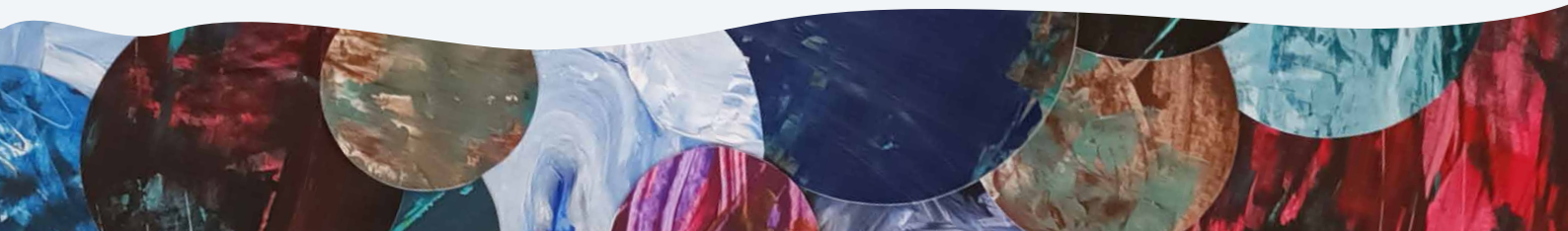
Vaikka lähdin työhön suurellisen ideapankkini kanssa, jouduin suunnittelemaan työpäivät kolminkertaisesti. Henkisesti ja materiaalisesti minulla täytyi olla useita varasuunnitelmia monien epävarmuustekijöiden vuoksi, koska tilanteet elivät nuorten mukana. Myös odotukset itseäni kohtaan joutuivat tarkasteluun, niin ihmisenä kuin taiteilijanaikin. Toisaalta mukana kulki aina kunnianhimo, koska sinä päivänä saatoimme ylittää suureen.

Oman otteeni keskiöön ilmaantui kaksi vahvaa vastausta: ”en minäkään vielä tiedä, mitä teet” ja ”et voi osatakaan, ethän ole vielä edes aloittanut.” Huomioin, että kynnyks aloittamiselle tai ideoinnille oli monelle epäonnistumisen pelossa korkea. Alkuvaikeuksien jälkeen kannustin oman ratkaisun etsimiseen ja kokeiluun.

Koen antavani aihion työskentelylle, mutta taide, sisältö, se tulee löytää itse. Tuon tilaan erilaisen asenteen, joka vapauttaa tekemistä. Näytän omalla esimerkilläni mokailun tuovan ehkä lahjan teokseen, ja nauramalla itselleni osoitan, että taiteen tekeminen on toki haastavaa, mutta se voi olla myös mielettömän hauskaa. Huumori laukaisee jännitystä ja voi vapauttaa muista huolista taiteen äärelle.

Vaikka taiteilijalla laitoksessa on erilainen tulokulma kuin laitoksen muulla henkilökunnalla, on meillä sama tavoite: nuoren hyvinvointi. Palautteeni mukaan nuoresta on tullut esille jotain aivan uutta ja ennennäkemätöntä. Paras palaute on aina lapsi tai nuori, joka palaa takaisin. Ja jonka mielestä tämä on viikon paras hetki, jossa saa olla oma itsensä – on hän sinä päivänä sitten millainen tahansa.

Tiina Vehkaperä, kuvanveistäjä

2.4. Kuulluksi-foorumit: taidelähtöinen työskentely lapsuudessaan ja nuoruudessaan kaltoinkohtelua sijaishuollossa kokeneiden aikuisten kanssa

Marianne Notko

Foorumien suunnittelu, tutkimukselliset valinnat ja työskentelyn muodot

Kuulluksi-hanke koostui eri ryhmille suunnatuista ja eri tavoin toteutetuista, mutta toisiaan täydentävistä osista. Taidelähtöisiä menetelmiä hyödynnettiin kahdessa erillisessä kokonaisuudessa. Tässä luvussa kerromme Kuulluksi-foorumeista, joissa osallistujina olivat lapsuudessaan ja nuoruudessaan kaltoinkohtelua sijaishuollossa kokeneet aikuiset. Käsittelemme foorumityöskentelyn ja siihen liittyvän tutkimuksemme lähtökohtia ja suunnittelua. Kerromme myös siitä, miten kaikki lopulta toteutui.

Suunnitellessamme hanketta olimme kiinnostuneita haasteista ja mahdollisuuksista hankalien kokemusten käsittelyssä ja siitä, miten tarinalliset työskentelytavat voisivat tukea kokemusten työstämistä. Tarkastelimme esteitä ja mahdollisuuksia kaltoinkohtelun julkituomiselle sekä etsimme tietoa siitä, mistä on vaikeaa puhua ja mitä on vaikeaa kuulla.

Toteutimme tutkimuksen yhdessä Pesäpuu ry:n, Tarinateatteri Storian ja osallistujiemme kanssa. Tutkimuskysymyksiämme olivat:

- 1) Miten sijaishuollossa tapahtuneen kaltoinkohtelun ja väkivallan kokemuksia voidaan jäsentää ja käsitteellistää?
- 2) Miten vaikeista kokemuksista voi selvitä ja millaisia haasteita ja mahdollisuuksia tähän liittyy?
- 3) Millaisia yhteiskunnallisia toimia kaltoinkohtelun estämiseksi ja väkivaltaan puuttumiseksi tulisi kehittää?
- 4) Miten tarinallinen työskentely toimii väkivallan ja kaltoinkohtelun kokemuksista selviytymisen ja kuulluksi tulemisen keinona?

Foorumeissa keräsimme kolmenlaisia tutkimusaineistoja: teimme havaintomuistiinpanoja, videoimme kaikki tarinateatteriesitykset ja tallensimme äänitteiksi osallistujien ryhmäkeskustelut.

Soveltavan taiteen keinoin tavoitteenamme oli luoda kohtaamisen tiloja, joissa lastensuojelun kokemusasiantuntijat voisivat jakaa turvallisesti kokemuksiaan lastensuojeluun liittyvistä jännitteisistä ilmiöistä. Halusimme tukea osallistujien kokemusten kuulluksi tulemistä sekä yhdessä tutkien ja työskennellen etsiä ja rakentaa selviytymisen keinoja. Työskentely perustui vapaaehtoisuuteen, ja kaikki osallistajat olivat täysi-ikäisiä aikuisia.

Ihmistieteissä tutkimuksen eettisyyttä tulee arvioida useista näkökulmista. Virallinen ennakoarviointi on tapa varmistaa, että tutkimusta ollaan toteuttamassa eettisesti kestäväillä tavoilla. Tutkijoiden tulee huomioida useita luottamuksellisuuteen, tietoturvaan ja osallistujien turvallisuuteen liittyviä kysymyksiä koko tutkimusprosessin ajalla aina suunnittelusta ja aineistonkeruusta analyysiin ja tulosten julkaisemiseen asti. Lapsuuden ja nuoruuden aikana sijaishuollossa koettu kaltoinkohtelu on aiheena sensitiivinen, ja siksi osahankkeelle ”Kaltoinkohtelu ja väkivalta sijaishuollossa: tarinallinen työskentely keinona kokemusten käsittelyssä aikuisiällä (Tarinat)” haettiin Tampereen alueen ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta eettinen ennakoarviointi.

Foorumien rakenne ja sisältö suunniteltiin yhdessä työryhmänä. Suunnittelussa mukana olivat Kuulluksi-hankkeen johtaja Antti Malinen Tampereen yliopistosta, osahankkeen vastuullinen tutkija Marianne Notko Jyväskylän yliopistosta sekä kehittämisasiantuntija Johanna Barkman Pesäpuu ry:sta ja ohjaaja Anneli Tuura Tarinateatteri Storiasta. Keskustelua käytiin myös laajemmin Pesäpuun asiantuntijoiden sekä Tarinateatteri Storian näyttelijöiden kanssa suunnittelun eri vaiheissa. Yhteisissä kokouksissa kävimme läpi foorumityöskentelyn käytännön kysymyksiä sekä tutkimukseen, eettisyyteen ja turvallisuuteen liittyviä asioita.

Osallistujien rekrytointi ja turvallisuusperiaatteet

Osallistujien rekrytoiminen foorumeihin tapahtui Pesäpuu ry:n verkostojen kautta sekä laajemmin koko työryhmän erilaisten verkkosivujen, sähköpostilistojen ja sosiaalisten medioiden välityksellä (esim. Facebook, Instagram ja X). Hankkeemme toimijat tunsivat osin toisiaan entuudestaan, joten yhteistyö lähti nopeasti ja sujuvasti käyntiin. Hanke myös hyötyi suuresti työryhmän jäsenten jo olemassa olevista kontakteista ja resursseista. Tutkimuksen kutsun, esitteen ja foorumeissa käytettyjen materiaalien visuaalinen ilme toteutettiin Pesäpuu ry:ssä. Tekijöinä olivat Hanna Teriö ja Anu Flinck.

Osallistujien rekrytoinnin aloitimme elokuussa 2023. Rekrytoinnin ollessa yhä käynnissä Helsingin Sanomat julkaisi iloksemme mielipidekirjoituksemme ”Jokaiselle on turvattu väkivallaton lapsuus” (HS 13.10.2023). Toimme kirjoituksessa esille myös hankkeessa tuolloin juuri alkamassa olleet foorumit. Osallistujien rekrytointi eteni hiljalleen syksyn aikana ja työryhmä keskusteli erilaisista keinoista saavuttaa kohderyhmää paremmin. Samalla pohdimme rekrytointiin liittyviä haasteita sekä mahdollisia uusia tapoja etsiä osallistujia.

Jokaiselle on turvattu väkivallaton lapsuus

J o lähes vuosikymmen sitten toteutetun sosiaali- ja terveysministeriön rahoittaman lastensuojelun menneisysselvityksen (2014–2016) eräs keskeinen havainto oli, että lapset jäivät toistuvasti yksin kaltoinkohtelun kokemustensa kanssa. Väkivalta itsessään lamautti lapsia ja tuotti hiljaisuutta.

Yhä edelleen lasten ja nuorten kokema väkivalta piiloutuu. HS kertoi uutisessaan (7.10.) sijoitettuna olleen tytön kokemasta pitkäkestoisesta väkivallasta, josta hän kykeni kertomaan vasta vuoden viiveellä päästyään uuteen, turvalliseen sijaisperheeseen.

Sijaishuollossa väkivaltaa ja kaltoinkohtelua kohdanneiden lasten ja nuorten kokemukset jäävät usein vaille kohtaamista. Aikuisen tarjoaman turvan menettäminen ja ilman tukea jääminen moninkertaistavat näiden kokemusten haavoittavuutta. Kaltoinkohdellulta vaaditaan erityistä rohkeutta kertoa kokemastaan, ja näiden kokemusten

kohtaaminen ja kuuntelu vaatii erityistä taitoa. Lasten ja nuorten kertomuksia ei kuitenkaan aina oteta vakavasti, ja apu voi jäädä saamatta.

Koneen säätöön rahoittamassa nelivuotisessa Kuulluksi-hankkeessa tutkimme hallinnollisia, sosiaalisia ja kulttuurisia rakenteita, jotka mahdollistavat kaltoinkohtelun kokemusten jakamisen ja kuuntelun ja toisaalta niiden ohittamisen ja torjunnan sijaishuollossa. Tutkimuksen ja taidelähtöisen työskentelyn keinoin pyrimme osaltamme edistämään kansallista lapsistrategiaa, jonka tavoitteena on suojella lapsia kaikilta väkivallan muodoilta ja vakiinnuttaa työtapoja väkivallan ja häirinnän ehkäisemiseksi ja varhaiseksi puuttumiseksi.

Tutkimme hankkeessa kaltoinkohtelun ja väkivallan julkisuuden esteitä ja mahdollisuuksia sekä etsimme tietoa siitä, mistä on vaikea puhua ja mitä on vaikea kuulla. Hankkeessamme käynnistetään parhaillaan Kuulluksi-foorumeita, jotka on suunnattu täysi-ikäisille, lastensuojelussa sijoitettuna ollessaan kaltoinkohtelua kokeneille henkilöille. Tarinateatteria ja ryhmän voimaa hyödyntävässä työskentelyssä tutkitaan turvallisesti yhdessä sijaishuoltoon liittyviä vaikeita kokemuksia ja samalla luodaan edellytyksiä kehittämään turvallisempaa lastensuojeluyötä.

Mikäli haluamme murtaa kaltoinkohtelun ja sen kohtaamiseen liittyviä hiljaisuuksia, se on tehtävä yhdessä niin lastensuojelun kokemusasiantuntijoita kuin sote-ammattilaisia kuullen, erilaisia ääniä ja kokemuksia tutkimuksellisesti tulkiten.

Antti Malinen
yliopistotutkija, dosentti,
Kuulluksi-hankkeen vastuullinen johtaja, Tampereen yliopisto
Johanna Barkman
kehittämispäällikkö, psykologi,
Vertaisuus ilman väkivaltaa -hanke,
Pesäpuu ry
Marianne Notko
yhteiskuntatieteiden tohtori,
dosentti,
Kuulluksi-hankkeen tutkija, Jyväskylän yliopisto

Keskustelimme työryhmässä myös siitä, millainen lukumäärä olisi riittävä, mutta ei liian suuri. Taidelähtöisen työskentelyn kannalta suuri osallistujamäärä ei ollut tarpeellista, mutta tutkijoina pohdimme osallistujamäärän riittävyyttä: millaista tietoa kaltoinkohtelun ja väkivallan kokemuksista sijaishuollossa lopulta saisimme? Miten valitsemamme menetelmät tulisivat toimimaan ja millä tavoin voisimme aineistoamme analysoida? Taidelähtöisiä menetelmiä lastensuojelussa tarkastelleen Päivi Känkäsen (2013, 111) sanoin: ”kun taide on tiedon tuottajana, tiedon intressi on keskeinen. Tähdellisiä kysymyksiä ovat: miksi ja mitä tietoa halutaan, ketä varten sitä hankitaan ja miten tietoa tuotetaan.”

KUULLUKSI-foorumit

**Kokemusten jakamista
tarinateatterin keinoin.
Tutkitaan yhdessä turvallisesti
ja luottamuksellisesti sijaishuollossa
tapahtuneen kaltoinkohtelun
ja väkivallan kokemuksia.**

Aika: 28.10.2023, 25.11.2023, 20.1.2024
ja 17.2.2024 klo 12–15

Paikka: Jyväskylä, tarkempi
paikka ilmoitetaan osallistujille

Kuva: Niina Vehmaa

Tarkoitettu

Täysi-ikäisille henkilöille, jotka ovat lastensuojelussa sijoitettuina ollessaan kokeneet kaltoinkohtelua.

Kaiken ydin

Jokaisen näkemykset ansaitsevat tulla kuulluiksi. Kuulemalla ja kohtaamalla kaltoinkohtelua kokeneita henkilöitä ymmärretään mistä on kysymys, kun puhutaan sijaishuollossa tapahtuneesta kaltoinkohtelusta ja väkivallasta. Siten voidaan luoda turvallisuutta, osallisuutta ja avoimuutta vaalivaa lastensuojelutyötä.

Päivän kulku

Foorumi sisältää lounaan ja päiväkahvin/teen. Yhdessä rakennetaan turvallinen tila, jossa on mahdollista jakaa kokemuksia nykyhetkestä ja menneisyydestä omilla ja ryhmän ehdoilla. Ryhmäkeskusteluissa pyritään jakamaan kokemuksia tasolla, joka ei herätä toisissa traumamuistoja. Tarinateatteri Storia rakentaa ja esittää yhteisen tarinan kerrotuista kokemuksista. Lopuksi rentoudutaan ja jäähdytään. Foorumit päätetään aina rauhallisella mielellä.

Kuulluksi-foorumit kutsuvat sinut mukaan tutkimukseen,

jonka tavoitteena on saada tietoa haasteista ja mahdollisuuksista näiden kokemusten käsittelyssä sekä tarinallisista työskentelytavoista näiden kokemusten kuulluksi tulemiseksi. Sinun kokemuksesi ja ajatuksesi ovat arvokkaita tämän tiedon saamiseksi.

Tutkija Marianne Notko kerää aineistoa kirjoittamalla havaintomuistiinpanoja sekä tallentamalla tarinateatteriryhmän esityksen ja vapaaehtoisten osallistujien ryhmäkeskustelun. Kaikki aineistonkeruu tapahtuu luottamuksellisesti.

Miten pääsee mukaan?

Ilmoittaudu sähköisesti Webropol-alustalla osoitteessa <https://link.webropol-surveys.com/S/9DF6D86DB74EC90A> 2.10.2023 mennessä.

Ennen foorumia Johanna Barkman ottaa sinuun yhteyttä. Kannustamme osallistumaan kaikkiin neljään tapaamiseen, tarvittaessa kustannamme kohtuulliset matkakulut Jyväskylään. Kuhunkin foorumiin otetaan mukaan enintään 10 osallistujaa. Paikat täytetään ilmoittautumisjärjestyksessä.

Hankkeen toteuttajat ja yhteystiedot

Osahankkeen vastuullinen tutkija: YTT, dosentti Marianne Notko, Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, p. 040 8053124, marianne.notko@ju.fi
Foorumityöskentelyn ohjaaja: kehittämispäällikkö Johanna Barkman, Pesäpuu ry, p. 040 514 4855, johanna.barkman@pesapu.fi

Ota rohkeasti yhteyttä, kerromme mielellämme lisää!

Torjutut, hiljaiset ja kuulluksi tulleet: Lasten kaltoinkohtelun kokemus sijaishuollossa ja sen julkisuuteen esteet ja mahdollisuudet vuosina 1950–2025 (rahoittaja Koneen säätiö, 2022–2025), vastuullinen johtaja FT, dosentti Antti Malinen (Tampereen yliopisto, Kokemuksen historian huippuyksikkö) <https://projects.tuni.fi/kuulluksi/>

Kokonaisuudessaan foorumeihin osallistui yhdeksän 20–60-vuotiasta kokemusasiantuntijaa sekä heidän neljä tukihenkilöään. Tukihenkilöt olivat osallistujien itse mukaan kutsumia perheenjäseniä tai puolisoita. Tarjosimme mahdollisuutta kutsua oma tukihenkilö mukaan jo ensimmäisessä yhteydenotossa ilmoittautumisen jälkeen. Tukihenkilön mukaantulo oli mahdollista kaikissa vaiheissa, ja tukihenkilö saattoi myös jäädä pois missä vaiheessa tahansa. Neljä osallistujista oli mukana kaikissa neljässä foorumissa, loput viisi osallistuivat kaksi tai kolme kertaa.

Yhteinen tapa olla ja toimia turvallisesti.

Yhdessä rakennetaan turvallinen tila, jossa on mahdollista jakaa kokemuksia nykyhetkestä ja menneisyydestä omilla ja ryhmän ehdoilla.

- Ryhmä on luottamuksellinen, joka tarkoittaa että ryhmän ulkopuolella ei voi kertoa keitä ryhmässä on ollut mukana. Kokemuksia ryhmässä olemisesta ja sen annista itselle voi jakaa ryhmän ulkopuolella.
- Toiminnot ovat vapaaehtoisia ja jokainen saa itse päättää, mitä niissä jakaa toisille.
- Ryhmässä kunnioitetaan jokaisen omia elämänvalintoja.
- Ryhmässä ei käsitellä osallistujien henkilökohtaisia ja yksityiskohtaisia kaltoinkohtelu- tai laiminlyöntikokemuksia, sillä asioiden käsittelyssä voi osallistujat olla eri vaiheessa. Kokemuksista kertominen voi järkyttää itseä ja muita osallistujia.
- Kaikki tunteet ovat sallittuja. Jokaisella on oikeus tuntea olonsa ryhmässä turvallisiksi. Jos vaikeat tunteet nousevat ja tarvitsee aikalisän, niin se on sallittua. On hyvä kuitenkin palata takaisin ryhmään viimeistään 5 min kuluttua.
- Ryhmän aikana on mahdollisuus istua, seisoa ja liikkua sen mukaan mitä jokainen tarvitsee.
- Alkoholin ja huumausaineiden vaikutuksen alaisena ryhmään tuleminen on kiellettyä.

Foorumeihin ilmoittautuminen tapahtui Webropol-lomakkeella. Lähetimme ilmoittautuneille sähköpostitse kiitokset ilmoittautumisesta ja kerroimme, että otamme yhteyttä puhelimitse. Turvallisen puheluhetken varmistamiseksi lähetimme ilmoittautuneille ensin tekstiviestillä kysymyksen sopivasta puheluaajasta ja vasta tämän jälkeen soitimme puhelun sovittuna aikana. Yhteydenotot puhelimitse kaikkiin ilmoittautuneisiin teki Pesäpuun Johanna Barkman. Ensimmäisessä puhelinkeskustelussa kartoitimme, millaista osallistujan lapsuus ja nuoruus sijaishuollossa oli ollut, ja millaiset asiat olivat motivoineet ilmoittautumaan foorumiin. Puhelujen aikana kerroimme foorumin tavoitteista, rakenteesta ja hankkeessa tehtävästä tutkimuksesta.

Kerroimme osallistujille jo etukäteen myös siitä, että hanke kustantaa muualla asuvien matkakulut sekä yhden yön majoituksen osallistujalle ja mahdolliselle tukihenkilölle. Foorumipäivän aikana tarjosimme osallistujille lounaan, kahvit ja virvokkeita. Näin toimimalla halusimme mahdollistaa osallistumisen mahdollisimman monelle elämäntilanteesta riippumatta. Puhelun jälkeen lähettämässämme sähköpostiviestissä myös kannustimme jakamaan tietoa foorumeista mahdollisille muille osallistumisesta kiinnostuneille. Saimme ilmoittautumisia melko hitaasti, joten jatkoimme ilmoittautumisaikaa alkuperäisestä ajankohdasta kahdella viikolla.

Matkojen, majoituksen ja ruokailujen kustantaminen oli myös osa laajempaa osallistujia kunnioittavaa toimintatapaa ja eettistä orientaatiotamme, jota foorumeissa pyrimme noudattamaan kauttaaltaan. Lähtökohtaisesti ajattelimme, että oli tärkeää, että foorumilaisille tarjotaan matkojen ja majoitusten ohella myös aterioita, jotta omaa rahaa ei päivän aikana ollut tarvetta käyttää. Näin pyrimme madaltamaan kynnystä ilmoittautua mukaan.

Oman elämän jakaminen, kipeistä kokemuksista kertominen ja tutkimukseen osallistuminen ovat tekoja, joiden arvostamista halusimme osoittaa myös konkreettisesti. Täidelläntyöskentelyyn ja tutkimukseen osallistuminen on usein hyppy tuntemattomaan, sillä omien kokemusten ja toisten kertomusten kuuleminen voi olla emotionaalisesti raskasta. Osallistujien hyvinvointia tuimme toimintatavalla, jota kutsumme turvasuunnitelmaksi.

Foorumien toteutus, sisällöt ja rakenne

Foorumeissa seurasimme työryhmän yhdessä suunnittelemaa rakennetta sekä selkeitä turvallisuusperiaatteita. Kävimme turvallisuusperiaatteet läpi jokaisen foorumin alussa ja kiinnitimme ne myös julisteena kokoontumistilan seinälle. Kuulluksi-foorumien esikuvana toimivat Pesäpuun *Kohtaamisen foorumit*, joiden turvallisuutta, huolella suunniteltua rakennetta ja ennakoinnin merkitystä korostavat työskentelytavat olivat ohjenuorana niin konkreettisessa foorumityöskentelyssä kuin tutkimuksen tekemisessäkin.

Pesäpuu ry:n ”Turvallisen sijaishuollon puolesta – X-ketju -hanke” (2019–2021) oli jo aiemmin järjestänyt useita niin kutsuttuja Kohtaamisen foorumeita eri puolilla Suomea. Foorumit liittyivät suoraan X-ketju -hankkeeseen, jonka tavoitteena oli kehittää ja tarjota tukimuotoja lastensuojelun sijaishuollossa kaltoinkohtelua kokeneille. Tukimuotoina olivat erilaiset vertaistuen, ammatillisen avun ja itseavun muodot. Kohtaamisen foorumeissa oli mahdollisuus tavata vertaisia ja kehittää lastensuojelua. Ne olivat ammatillisesti johdettuja pienimuotoisia tilaisuuksia, joita järjestettiin sekä kasvokkain että virtuaalisesti. Kohtaamisen foorumeissa osallistujien oli mahdollisuus päästä puhumaan sijaishuollon aikaisesta kaltoinkohtelusta. Ne olivat siis paik-

koja, joissa oli mahdollista puhua vertaisten kanssa vaikeista asioista – niistäkin, joista ei ollut voinut puhua kenellekään aiemmin. Marianne Erstan (2020) opinnäytetyössä ja Suvi Luoman (2022) raportissa tuodaan esille, miten foorumeissa puhuminen vertaisten kanssa auttoi pärjäämään elämässä.

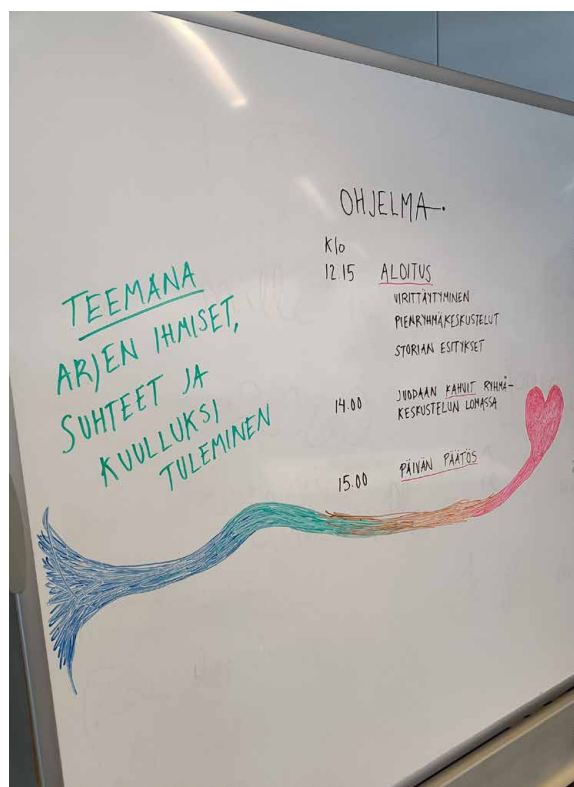
Pysyvien turvallisuusperiaatteiden lisäksi foorumeissa oli jokaisella kerralla samanlainen rakenne ja toimintatavat, joiden mukaan työryhmä esivalmisteli foorumit ja päivän kulun yhdessä osallistujien kanssa.

Sensitiivisiä aiheita käsiteltäessä monet konkreettiset turvallisuuteen liittyvät kysymykset ja ratkaisut niihin ovat tärkeitä. Foorumien turvallisuusnäkökulmaa voidaan tarkastella myös prosessina. Kuulluksi-foorumien tarinateatterin ohjaaja Anneli Tuura toteutti foorumeista oman traumapsykoterapian opin-

näytetyönsä (2025) ”Näkökulmia riittävän turvallisuuden rakentumiseen. Kuulluksi-hankkeen foorumien moniammatillinen toteutus ja osallistujien kuulluksi tuleminen”. Eräänä keskeisenä huomiona opinnäytetyössä oli, miten moniammatillisen tiimin keskinäinen huomioiva, ystävällinen ja toinen toista tukeva vuorovaikutus vaikutti myönteisellä tavalla foorumien psykologisesti turvalliseen ilmapiiriin. Myös osallistujien omien kokemusten käsittely pysyi riittävän turvallisena niin ryhmäkeskusteluissa kuin tarinateatterissa. Osallistujien keskuudessa syntyi myös ajatuksia siitä, että he voivat kertomuksillaan vaikuttaa myönteisellä tavalla asioihin ja lisätä tulevaisuudessa lasten ja nuorten turvallisuutta sijaishuollossa. Turvallisuus oli foorumeissamme siten sekä lähtökohta, tavoite että tulos.

Foorumeissa oli tarjolla makeisia sekä erilaisia esineitä, joita saattoi halutessaan koskettaa ja pitää kädessä. Kuva: Marianne Notko

Tilan taululla oli esillä päivän teema ja ohjelma. Kuva: Marianne Notko

Foorumien esivalmistelut

Työryhmä järjesti tilan kutsuvaksi: tuolien ja pöytien asettelu tehtiin siten, että tilassa oleminen tuntuisi mahdollisimman turvalliselta. Vältimme esimerkiksi tuolien asettelemista selin oveen päin ja huolehdimme riittävästä vapaasta tilasta. Valaistusta säädimme mahdollisimman miellyttäväksi säätämällä kattolamppuja ja ikkunoiden säleverhoja tarpeen mukaan.

Osallistujille ja työryhmälle oli foorumien ajan tarjolla juomia ja makeisia. Lisäksi varasimme osallistujien käyttöön laadukkaita piirustusvälineitä, vilttejä sekä käsin kosketeltavaksi tarkoitettuja sileitä kiviä ja muita pikkuesineitä sekä pehmeitä stressipalloja.

Tarinateatteri Storia loi tilaan näyttelijöiden ja muusikon esiintymisalueen välineineen. Foorumin alussa kerrottiin, mikä alue on tarkoitettu tarinateatterilaisten esiintymiseen, ja mikä muusikolle.

Osallistujien vastaanotto ja tilan järjestelyt

Foorumit aloitettiin yhteisellä lounaalla. Osallistujia oltiin vastassa rakennuksen aulassa, ja kaikki työryhmän jäsenet ja tarinateatterilaiset osallistuivat yhteiselle lounaalle osallistujien kanssa. Yhteiseltä lounaalta siirryimme työskentelytilaan, jossa siirryimme rauhassa pöytiin. Tarinateatterilaiset istuutuivat tilan laiduille. Osallistajat saivat valita missä istuivat, mutta viimeisellä kerralla kaikki olivat yhdessä isossa pöydässä. Tilassa sai vapaasti liikkua oman mielensä mukaan.

Työskentely alkoi aloituskierröksellä ja esittäytymisellä. Koska foorumeissa oli osittain eri osallistujia eri kerroilla, jokaisella kerralla huomioitiin uudet osallistajat. Osassa foorumeista työskentely alkoi Storian alkutarinoilla, joissa näyttelijät virittävät ajatuksia kunkin kokoontumiskerran teemaan omalla tarinallaan. Toisinaan aloitimme suoraan keskustelemalla pöydissä.

Pöydissä keskustelun apuna olivat aihekortit tai paperille tulostetut väittämät ja kysymykset. Ensimmäisellä ja toisella kokoontumiskerroilla teemana oli sijaishuollossa tapahtuvan kaltoinkohtelun ilmiö, kolmannella selviytyminen ja kuulluksi tuleminen, ja neljännellä arjen ihmiset ja suhteet. Storian ohjaaja Anneli ja Pesäpuun Johanna fasilitoivat keskustelua. Tarvittaessa poikkesimme ennakkosuunnitelmista kuulostellen ryhmän tarpeita. Tutkijat Antti ja Marianne olivat mukana osallistujien pöydissä, kuuntelivat ja osallistuivat keskusteluun. Marianne kirjasi havaintomuistiinpanoja.

Storia rakensi esitykset keskusteluteemojen reflektioina keskusteluissa esille tulleista kokemuksista ja aiheista improvisaation keinoin. Yhden foorumin esitykset koostuivat 3-9 minuutin jaksoista. Muusikon esittämä musiikki oli keskeinen osa esityksiä. Tutkija Marianne tallensi esitykset videoiksi, tallenteille ei kuvattu osallistujia vaan ainoastaan Storian jäseniä. Storian esityksen jälkeen keskustelimme siitä, millaisia ajatuksia esitys herätti.

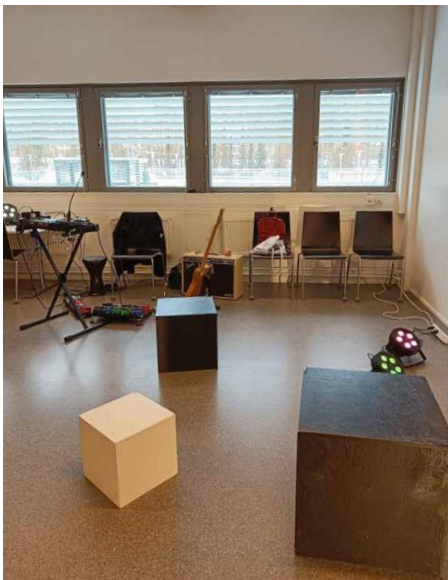
Tauot olivat tärkeä osa päivää. Iltapäivän kahvitauon jälkeen käytiin ryhmäkeskustelu päivän teemasta ja/tai ennakkoon ryhmäkeskusteluun suunnitellusta fokuksista sekä tehtiin yhdessä koontia keskusteluista. Tutkija Marianne veti keskusteluja ja ne tallennettiin äänitallenteiksi.

Foorumi lopetettiin aina rauhallisin mielin. Storian ohjaaja Annelin vetämänä palattiin nykyhetkeen ja siihen, miten kukin jatkaisi päivää foorumin jälkeen. Eri kokoontumiskerroilla lopetus oli hieman erilainen. Päivä päättyi esimerkiksi muusikon soittamaan loppukappaleeseen. Viimeisellä kerralla kokoonnuimme yhteiseen piiriin.

Tarinateatteri menetelmä

- Tarinateatteri eli Playback Theatre on tarinankerrontaan pohjaava improvisaatioteatterin muoto. Tarinateatterimenetelmän on kehittänyt teatteritaiteilija ja terapeutti Jonathan Fox Yhdysvalloissa 1970-luvulla.
- Tarinateatteriesitykset syntyvät reaaliajassa ja spontaanisti ilman käsikirjoitusta, ja ne voivat sisältää erilaisia teatterillisia tyylejä, kuten liikettä, musiikkia ja metaforia.
- Esitystapahtumassa yleisön joukosta kutsutaan vapaaehtoisia kertomaan ohjaajalle henkilökohtaisia tarinoita, jotka tarinateatterin näyttelijät ja muusikko improvisoivat ja siirtävät välittömästi esitykselliseen muotoon yleisön ja tarinankertojan katsottaviksi.
- Tarinateatterin tavoitteena on rakentaa elävää ja luottamuksellista yhteisöllisyyttä, jakaa elämää sellaisena kuin se on koettu ja koetaan sekä antaa mahdollisuus tämän koetun näyttämölliseen tutkimiseen ja yhteisen luovuuden synnyttämiseen.
- Päämääränä on tarinoiden kertomisen kautta äänen antaminen ja kuulluksi tuleminen kokemus kertojalle sekä yhteisöllinen vapauttava tunnekokemus kaikille läsnäolijoille.
- Tarinoiden vuoropuhelusta syntyy esityksen käsikirjoitus ja dramaturgia. Prosessi on spontaani, mutta esityksessä on mukana tarkkaa rituaalimaista säännönmukaisuutta ja esittäjien tarkasti säädeltyä tehtäväjakoa.
- Osallistujan tarina on lahja, johon näyttelijöiden esitys nähdään kunnioittavana palveluksena kertojalle.
- Pyrkimyksenä on myös tarjota katsojille oivalluksia, vertaistukea ja uusia näkökulmia heidän omaan kokemuksiinsa.

Tarinateatterimenetelmästä voit lukea Päivi Rahmelin (2021) ja Mari Rusi-Pyykösen (2020) teoksista.

Tarinateatterin työskentelyalue
Kuulluksi-foorumissa. Kuva: Marianne Notko

Tuokio Tarinateatteri Storian esityksestä foorumissa.
Kuvakaappaus videolta: Marianne Notko

Tarinateatterilaisten havaintoja

Aloitimme tarinateatterimme parissa yli 20 vuotta sitten. Silloin ryhmämme ydinajatus oli toimia ”Rakkauden puolesta väkivaltaa vastaan”. Tästä muodostui pysyvä toiminta-ajatuksemme. Ajan kuluessa se sai rinnalleen tekemisen tapaamme kuvaavan lausahduksen: ”Ilon kautta”. Kolmas toiminta-ajatuksemme on ”Rohkeasti läsnä” – se ilmentää Storian kykyä ja uteliaisuutta asettua kaikenlaisten tarinoiden äärelle.

Työskentely foorumeilla on ollut meille näiden kolmen ajatuksen yhdistelmä. Yhteistyö osallistujien ja moniammatillisen toteuttajaryhmän kanssa on ollut koskettavaa ja elämänmakuista. Moniammatillisen ryhmän työskentelyyn kului monin verroin suunniteltua enemmän aikaa. Kannattelimme yhteistyössä lempeää, kiireetöntä ja sallivaa tunnelmaa, ja se välittyi myös foorumeilla. Suunnittelu-joukossa ruokimme toisissamme rohkeutta. Sanoimme toinen toistemme ideoille hyväksyvästi: ”kyllä”.

Suunnittelun lisäksi valmistauduimme foorumeita varten jakamalla tarinateatteriryhmässämme omia vaikeita elämäntapahtumiamme. Aluksi olimme kaikki varovaisia ja mietimme, mitä näyttämöllä voi tehdä. Olisiko jokin osallistujille liikaa? Harjoittelun aikana tarinateatteriryhmässämme syntyi varmuus, että tarinateatteri kantaa ja teemme sitä, mitä olemme harjoitelleet jo vuosia. Kertojan kokemusten ytimen kuuleminen ja vankka kunnioitus kannattelee turvallisuutta. Kuulluksi tulemista tukeva voima syntyi siitä, kun osallistuja sai kertomuksensa peilattuna takaisin eli tarinateatterin kielellä kehollisina asentoina, energioina, tunneilmaisuuksina ja musiikin eri sävyinä. Raskaat kokemukset saivat tulla näkyviksi ja mahdollisesti uudelleen prosessoiduiksi näyttämön rakentaman etäisyyden tukemina kehon, emootioiden ja kognitioiden tasolla yhtä aikaa.

Tarinateatterilaisina meille on ollut tärkeää, että olemme uskaltaneet avata myös omia suoja-kilpiämme, olla ihmisiä epävarmuuksien ja voimakkaiden tunteiden kanssa. Se on ollut keskeistä, jotta olemme voineet foorumeilla keskittyä kuuntelemaan osallistujien kokemuksia, pohdintoja ja toiveita koko kehollamme ja mielellämme. Olemme kohdanneet foorumeilla itsessämme ja toisissamme rosoisuutta, haavoittuvuutta, arpia, uteliaisuutta, ystävällisyyttä ja toiveikkuutta. Nauroimme yhdessä. Koimme valoisuutta ja iloa. Huumori ei sulkenut pois vaikeutta ja syvällisyyttä.

Turvaa osallistujille halusimme rakentaa kuuntelun aikana levollisella asennolla ja ystävällisellä katseella. Improvisoinnin aikana huomioimme turvallisuutta äänen painoissa ja voimakkuudessa sekä tekemisen rytmityksessä. Pienet tavat olivat tärkeitä, ytimessä se miten ollaan ja asetutaan. Improvisoidussa vaikeiden kokemusten takaisin peilauksessa käytimme säätelyä sen suhteen, mitä voi maksimoida ja karnevalisoida ja/tai mikä jätetään näyttämättä. Haluamme jatkaa taiteellista työtämme niin, että meillä on viisautta ja rohkeutta yhdistää luovalla ja turvallisella tavalla traumatietoista työtöytä, taidelähtöisiä metodeja ja tutkimusta sekä yksittäisten ihmisten että ryhmien kanssa. Yksi foorumien osallistujista totesi lopussa: ”Te loitte turvalliset raamit, me luotiin sisältö”.

Storian ohjaaja Anneli Tuura ja näyttelijä Tanja Pihlaja

Työskentelyn ja tutkimuksen riskit sekä keinot niiden ratkaisemiseksi

Foorumeita koskevaa tutkimusta ja työskentelyä suunnitellessamme pohdimme useita ”entä jos” -kysymyksiä. Erilaisten riskien huolellinen ennakointi onkin etenkin sensitiivisten aiheiden tutkimuksessa tärkeä osa hankkeen eettistä ennakoarviointia. Käytännössä tämä tarkoittaa erilaisten tilanteiden, tapahtumien ja niiden mahdollisten seurausten ennakoitua koko työskentelyn osalta.

Tutkimuksen eettistä ennakoarviointia varten arvioimme neljä mahdollista riskiä:

- 1) Ulkopuolinen henkilö päättää tutkimuksen kontekstista, keitä tutkimuksessa on ollut mukana
- 2) Tutkijan havaintopäiväkirja unohtuu julkiseen tilaan, ulkopuolinen lukee merkintöjä ja päättää koodista osallistujan henkilöllisyyden
- 3) Sosiaaliseen mediaan tai verkkosivuille päivitetään sellaisia tietoja foorumityöskentelystä ja tutkimuksesta, joista ei ole yhdessä sovittu
- 4) Foorumityöskentely ja tutkimukseen osallistuminen aiheuttavat osallistujille kielteisiä tunteita ja ahdistusta

Ensimmäisen riskin välttämiseksi tutkimuksen kohderyhmästä saatavilla oleva julkinen tieto päätettiin pitää riittävän yleisluontoisena, ja tutkimusjulkaisussa mainittaisiin vain, että tutkimus on tehty yhteistyössä sijaishuollossa alaikäisinä olleiden, nyt aikuisten henkilöiden kanssa. Julkaisusta ei tulisi käydä ilmi tarkemmin osallistujien tietoja. Keskeinen tekijä oli myös osallistumisen vapaaehtoisuus. Osallistujien tunnistamattomuutta julkaisuissa suojaisi se, että he ovat voineet olla keitä tahansa ja millä aikavälillä tahansa sijaishuollossa olleita.

Toisen riskin minimoiseksi pidimme tärkeänä, että tutkija huolehtii muistiinpanoista ja niiden säilyttämisestä tietoturvasuosin. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että havaintopäiväkirjaa ei otsikoitu, eikä osallistujista käytettäviä koodia ollut muiden kuin tutkijan tiedossa. Koodit eivät myöskään sisältäneet henkilötietoja.

Kolmas riski liittyi varsinkin sosiaaliseen mediaan, joka on foorumien kaltaisessa työskentelyssä ja tutkimuksessa lisääntyvässä määrin tärkeä huomioitava asia. Ennen toiminnan aloittamista osallistujilta pyydettiin vakuutus, ettei tilaisuudesta tai siellä käytävistä keskusteluista ja työskentelystä julkaista mitään sosiaalisessa mediassa tai muuten julkisesti. Tutkijat puolestaan lähtivät liikkeelle siitä, että kaikki tutkimustulokset tulee julkaista osallistujien yksityisyydensuojaa ja tietosuojan periaatteita kunnioittaen.

Neljäs riski liittyi foorumityöskentelyn ja tutkimuksen mahdollisesti aiheuttamiin kielteisiin tunteisiin. Tästä keskustelimme työryhmässä paljon. Ratkaisuna oli, että työskentely ja tutkimus toteutettiin strukturoidusti ammattilaisten ohjaamana niin, että ennen aloitusta varmistettiin osallistujien tieto tutkimuksessa käsiteltävistä asioista, niiden mahdollisesti herättämistä tunteista ja siitä, että niitä käsiteltäisiin koordinoitusti osana työskentelyä. Pyrimme huolehtimaan myös siitä, että foorumityöskentelyn jälkeen osallistujat tiesivät saavansa tukea ja keskustelua apua niin halutessaan.

Foorumit ja taidelähtöisyys kokemuksena

Tutkijoina olimme foorumeissa ja tutkimuksessamme monin tavoin uuden äärellä. Vaikka olimme kartuttaneet useiden vuosien ajan kokemusta monista erilaisista tutkimus- ja aineistonkeruumenetelmistä, olivat

foorumit meille jotain uutta ja erilaista. Taidelähtöisten menetelmien käyttö sijaishuollossa tapahtuneen kaltoinkohtelun käsittelyssä oli uutta myös valtaosalle osallistujista. Osallistujat olivat ylipäättään kertoneet kokemuksistaan hyvin vaihtelevasti. Jotkut osallistujista olivat jakaneet kokemuksiaan erilaisissa yhteyksissä vuosien varrella, toiset taas olivat kertoneet kokemuksistaan hyvin niukasti.

Tarinateatteri menetelmänä oli kaikille uutta. Se koettiin erilaisena ja jännittävänä – erikoisenakin. Foorumien edetessä ja menetelmän tullessa tutuksi tarinateatteri koettiin toimivana tapana tuoda kaltoinkohtelua konkreettisesti esille ja näkyväksi. Osallistujat toivat esille, miten henkilökohtaiset omat tarinat saivat uudenlaisen muodon näyttelijöiden improvisaatioissa. Esitykset herättivät monenlaisia tunteita ja ajatuksia, joista jotkin olivat myös kielteisiä. Lapsuuden ja nuoruuden vahingoittavat kokemukset tulivat uudelleen eläväksi ja hyvin lähelle. Keskusteluissa monet osallistujat kuvasivat, että työskentely tuntui kuitenkin hallitulta ja turvalliselta. Foorumit, niissä käytävät keskustelut ja tarinateatteriesitysten seuraaminen olivat kuitenkin myös yksilöllisiä prosesseja. Sivulla 66 yksi osallistujistamme kertoo siitä, miten ensimmäisen foorumikerran kokemus ei ollut pelkästään myönteinen, eikä kuulluksi tulemisen tunnetta syntynyt. Taidelähtöisiä menetelmiä käytettäessä onkin tärkeä olla avoin myös osallistujien esittämälle kritiikille ja tarjota mahdollisuuksien mukaan väyliä ehdottaa muutoksia.

Me tutkijatkaan emme olleet aiemmin tehneet tutkimusta tämän menetelmän parissa, ja siksi suunnittelu-työ nojasikin vahvasti Pesäpuun Johanna Barkmanin ja Tarinateatteri Storian Anneli Tuuran vahvaan asiantuntemukseen ja kokemukseen. Tutkijoina koimme epävarmuutta, ja myös epäilimme omaa osaamistamme. Samalla tunsimme valtavaa innostusta uuden edessä. Toisin tekeminen lupasi tuoreita näkökulmia ja aivan uudenlaista otetta herkkiin aiheisiin.

Uuden äärellä moniin käytännön kysymyksiin ei ollut heti selkeitä vastauksia tai tietoa siitä, millaista tutkimustietoa foorumeissa olisi mahdollista tuottaa. Ennen foorumeita pohdimme esimerkiksi osallistujien määrää ja sen riittävyttä, emotionaalisesti raskaiden kokemusten muistelemisen aiheuttamaa ahdistusta sekä eettisesti riittäviä keinoja tukea osallistujia. Ilman aiempaa kokemusta menetelmästä osallistujamäärä vaikutti meistä ensin tutkimusnäkökulmasta liian pieneltä, mutta foorumien jälkeen kokemus oli lähes päinvastainen: ryhmä oli juuri sopivan pieni. Isommassa ryhmässä osallistujien äänet eivät olisi päässeet kuuluville. Suuremmalle ryhmälle vain neljä kokoontumiskertaa olisi ollut liian vähän tasapuolisten mahdollisuuksien takaamiseksi kaikille osallistujille.

Edellä kuvatut foorumien turvallisuusperiaatteet toimivat työskentelyssä tärkeänä linjauksena siitä, mistä ja miten foorumeissa puhuttiin. Turvallisuusperiaatteista (s.57) keskustelimme työryhmän kesken ennen foorumeita, ja meitä tutkijoita jonkin verran pohditutti, millaista tietoa voisimme saada, kun yksityiskohtaisia väkivallan kuvauksia ei sallittaisi. Pohdimme, jäisikö saatu tieto meidän kannaltamme liian pintapuoliseksi tai hankalasti analysoitavaan muotoon. Tämäkin huolestutti kuitenkin turhaksi. Meidän tarvitsi vain hieman muuttaa näkökulmaamme ja kohdistaa tutkimuksellista huomiota uudella tavalla.

Keskustelut ja esitykset toivat näkyville erityisesti ”pieniksi tarinoiksi” kutsumiamme kokemuksia, jotka jäävät usein julkisuudessa esille nostettujen raakojen ja yksityiskohtaisten fyysisen väkivallan kuvausten varjoon. Kaltoinkohtelun keinojen hienovaraisuus tuli esille juuri tämän rajauksen vuoksi. Arjen pienet, helposti piiloon jäävät ja sivuutetut tapahtumat ja kokemukset olivat kuitenkin usein pitkäkestoisia ja lasta tai nuorta voimakkaasti haavoittavia, vaikka ne ulkopuolisille saattoivat näyttäytyä vähäpätöisinä.

Pilkahduksia näistä pienistä tarinoista on tarjolla myös hankkeessamme tuotettujen lyhytelokuvien muodossa. Tarinateatteri Storia työsti foorumien jälkeen osallistujien tarinoiden, tutkijoiden tekemän yhteenvedon sekä tarinateatteriryhmän esitysten pohjalta kolme lyhytelokuvaa, jotka ovat avoimesti saatavilla Kuulluksi-hankkeen verkkosivuilla <https://projects.tuni.fi/kuulluksi/lyhytelokuvat/>. Näitä minielokuvia voidaan hyödyntää esimerkiksi sijaishuollon ammattilaisten koulutuksessa tai työskentelyssä kokemusasiantuntijoiden kanssa.

Työskentelyn kolme kiintopistettä

Foorumeissa saamamme tutkimus- ja työskentelykokemusten pohjalta olemme tiivistäneet työskentelystämme seuraavat kolme kiintopistettä:

- 1) Lähtökohtana on rohkeus. Vaikeiden asioiden kanssa työskentely ja sensitiivisten aiheiden tutkimus on haastavaa, mutta myös välttämätöntä.
- 2) Valmistelu ja ennakointi takaavat turvallisuutta. Erilaisten ”entä jos” -tilanteiden hahmottaminen ja ratkaisujen suunnitteleminen etukäteen on tärkeää.
- 3) Työskentely vaatii kykyä sietää epävarmuutta. Kohtaamisissa ovat läsnä ihmiset ja tunteet, joten yllätykset, muuttuvat prosessit ja uudet suunnat ovat mahdollisia.

Foorumeiden suunnitteluvaiheessa tutkijoita vaivasivat monet epävarmuutta herättävät kysymykset. Yksi niistä koski ryhmätyöskentelyä: miten yllättävissä tilanteissa toimitaan eettisesti kestäväällä tavalla. Esimerkkeinä yllätyksistä ja ennakoimattomista tapahtumista olivat osallistujan voimakas tunnereaktio ja osallistujien, tutkijoiden ja/tai teatteriryhmän välisissä suhteissa syntyneet konfliktit. Tutkijoina koimme, että meillä ei ollut juurikaan valmiita työkaluja rationaalisen tutkijan roolin ja empaattisen kohtaajan roolin yhtäaikaiseen toteuttamiseen. Työryhmässä keskustelimme etukäteen myös useista erilaisista rajoista ja raameista: miten toimisimme, jos tutkijoilla ja työryhmän ammattilaisilla ilmenisi toisistaan poikkeavia tiedonintressejä, tavoitteita ja toiveita? Entä jos käsityksemme eettisistä toimintatavoista olisivat olleet ristiriidassa keskenään? Tai entä jos jokin arkisempi, konkreettinen toimintatapa tai käytäntö olisi herättänyt erimielisyyttä?

Erilaiset toimijat ja roolit foorumityöskentelyssä

Työryhmän ja tutkijoiden kesken tarkastelimme sekä ennen foorumeita että niiden jälkeen myös erilaisia kysymyksiä siitä, millaisia erilaisia rooleja ja kriittisiä pisteitä tämänkaltaisen työskentelyn ja tutkimuksen yhdistäminen voi sisältää. Yhtenä ulottuvuutena nousivat esille käsitykset ja näkemykset vallasta. Vallan käyttäjiä ja kohteita on ollut foorumeissamme useita, limittäin ja rooleja vaihdellen. Konkreettisia esimerkkejä tutkijoiden vallasta olivat esimerkiksi tilanteet, joissa tutkijoina päätimme tuoda keskustelussa esiin tulleeeseen teemaan tutkimustietoa, esimerkiksi kertomalla jonkin ilmiön yleisyydestä tai omista tai toisten tutkijoiden tutkimustuloksista aiheeseen liittyen. Valtaa olemme käyttäneet myös silloin kun olemme pysyneet hiljaa ja vain kuunnelleet tehden havainnointimuistiinpanoja ajatuksena analysoida myöhemmin juuri tätä kiinnostavaa ja merkityksellistä keskustelua.

Taidelähtöisten menetelmien kirjossa taiteilijoiden roolit vaihtelevat. Toisinaan taiteentekijä on vastuussa kokonaisuuden hallinnasta, toisinaan hän toimii välittäjänä jollekin muulle, ensisijaiselle toiminnalle. Tarinateatterimenetelmän käyttöä ohjaa melko tarkka struktuuri, jonka puitteissa improvisaatiot yleisön

kertomista kokemuksista syntyvät. Tarinateatteriohjaaja käyttää valtaa muun muassa valitsemalla näyttelijöille tietyn keskustelun tai aihepiirin, josta he rakentavat esityksen. Improvisaatiomuoto vastaavasti antaa näyttelijöille valtaa toteuttaa oma näkemyksensä annetusta teemasta.

Tarinateatterin yhtenä piirteenä on myös osallistujien mahdollisuus ”hylätä” esitys ja pyytää toisenlaista tulkintaa: osallistuja voi kokea, että kokemukseni ei saanut oikeutta juuri tuolla tavalla esitettynä. Foorumeissamme osallistajat eivät kuitenkaan käyttäneet tätä mahdollisuutta, vaan kertoivat esitysten tavoittaneen jotakin oleellista, ehkä uudenlaista omasta kokemuksesta. Toki on myös mahdollista, että uuden esityksen pyytäminen tuntui osallistujista vaikealta. Eniten keskustelua ja pohdintaa herätti tarinateatteriesitys, jossa tyyllilajina oli karnevalisointi. Sensitiivisiä aiheita käsiteltäessä ylilyönnit ja liioittelu ovat riskialttiita keinoja, mutta avoin keskustelu ja tunnelmien kuulostelu ennen ja jälkeen toi turvaa yhdessä pohtia, mistä kokemuksessa oikeastaan oli kyse.

Foorumeiden osallistujien roolit ja valta olivat sidoksissa osallistumisen tapaan ja ikään kuin sisällön määrittelyyn: kuten eräs osallistujamme ryhmäkeskusteluissa totesi, työryhmä tarjosi raamit ja osallistajat loivat sisällön. Emme esimerkiksi osanneet etukäteen ennakoita, miten keskeiseksi teemaksi foorumeissa nousisi huumori. Vaikeiden kokemusten käsittely huumorin avulla mahdollistui, koska läsnäolijat kokivat sen turvalliseksi. Kokemus siitä, että muut ymmärsivät mistä kokemuksessa on kysymys, antoi tilaa kohdata toisia ja tuntea vertaisuutta. Luottamus ja hyvä henki salli ironian ja sarkasmin, vaikka kipeät ja vahingoittavat kokemukset olivat jättäneet jälkensä. Huumori foorumityöskentelyn keinona voi toimia vapauttavana keinona selviytyä ja jatkaa eteenpäin. Huomioimme, että huumori sisältää kuitenkin myös riskejä ulossulkemisen ja ulosjäämisen kokemuksista tai siitä, että ryhmässä ei ole kaikkien yhdessä jakamaa kokemusta siitä, mille tai miksi nauretaan. Foorumien kaltaisessa työskentelyssä onkin tärkeää havainnoida ja huomioida osallistujien erilaiset tavat käsitellä kokemuksiaan ja sallia moninaiset tavat osallistua.

Foorumikokoontumisten määrä ja erityisenä teemana aika tulivat usein keskustelun aiheiksi sekä työryhmässä että itse foorumeissa osallistujien kanssa. Ajan rajallisuus oli keskustelun aiheena sekä koskien yksittäisiä foorumikokoontumisia (”päivät kuluivat nopeasti”) ja kokoontumiskertojen määrää (neljälle foorumille toivottiin ”toista tuotantokautta”). Foorumityöskentelyllä oli ennalta määrätty alkua ja loppu, ja tietoisuus rajatusta kestosta tuli esille monin tavoin. Viimeisessä foorumissa niin osallistajat kuin me työryhmän jäsenet kuvasimme haikkeuden tunnetta siitä, että emme enää kokoontuisi. Yhtenä ratkaisuna tähän oli tavoite työryhmän ja osallistujien yhteydenpidon jatkuvuudesta. Lähetimme osallistujille sähköpostitse Kuulluksi-kuulumisia muun muassa silloin, kun olimme esitelleet hanketta seminaareissa, tai kun toisessa, nuorten kanssa työskentelyyn keskittyvässä osahankkeessa oli tapahtumia, esimerkiksi taidetyöpajan tuotosten näyttely julkisessa tilassa. Tarjosimme foorumien osallistujille myös mahdollisuuksia kommentoida tuotoksia, kuten tarinateatteriesitysten ja tutkijoiden koosteen pohjalta tuotettuja lyhytelokuvia. Olemme toki tietoisia siitä, että tämänkaltaisessa työskentelyssä intensiivisen työskentelyn jälkeisellä yhteydenpidolla on usein riski ajan kuluessa vähentyä. Pian osallistujien omatkin intressit voivat olla jo toisaalla.

Arvioidessamme omaa työskentelyämme nostimme esiin toimivan yhteistyön kaksi keskeistä tekijää. Ensimmäinen niistä on, että tapaamisten rakenteen on hyvä olla pysyvä, mutta samaan aikaan joustava. Tiesimme mitä tapahtuu, mutta olimme valmistautuneita myös muutoksiin. Toisena tekijänä huomioimme tietoisuuden työryhmän ja eri toimijoiden rooleista sekä kaiken ytimenä toimivasta kommunikaatiosta, keskinäisestä tuesta ja avoimuudesta. Tiesimme, mitä itse teemme ja mitä toiset tekevät, ja miten voisimme parhaiten tukea toinen toisiamme.

Foorumiin osallistujan kokemuksia

Matkustan Jyväskylään puolison kanssa, olen raskaana ja vaapun juna-asemalta hotellille. Syömme sipsejä sängyssä, kun televisiossa pyöri elokuva Tove. Aamupalalla mietin, millaisia muut osallistujat mahtavat olla. He ovat tavallisen oloisia ihmisiä ja hyvin rauhallisia.

Loppupiirissä kaikki suitsuttavat hyväksyvää tunnelmaa, minun tekisi mieli huutaa kokemastani vääryydestä. Olemme sopineet, ettei tapaamisilla puhuta yksityiskohtaisesti väkivallan kokemuksista, koska osallistujat ovat edenneet eri tavoin tapahtuneen käsittelyssä. Minä en ole edennyt vielä kovin pitkälle, arvottomuuden kokemus on raskaudestakin johtuen vereslihalla ja inhoan hymistelyä, sanon ettei minulla ole kokemusta ymmärretyksi tulemisesta. Myöhemmin nolostun kärkkäyttäni, hormonihuuruista puhumistani, olen niin kiinni itsessäni ja muistoissani. Luulen, että muut osallistujat luulevat, että haluan mässäillä väkivallan kokemuksilla.

Paikalle tuleminen on kuitenkin askel pois itseensä käpertymisestä, pois oman pään ja navan ympärillä pyörimisestä. Ymmärrän, ettei ole tarpeen käydä läpi yksityiskohtaisesti juuri sen tyyppistä väkivaltaa, mitä minä olen kokenut. Paitsi että kyse on kaltoinkohtelusta, on myös kyse kaltoinkohtelun seurauksista ja siihen liittyvistä tunteista, joissa on paljon samaa. Ennen kaikkea kysymys on hiljaisuuden ja kieltämisen ilmapiiristä, sen vastustamisesta. Tapaamisten toistuessa huomaan pikkuhiljaa rentoutuvani.

Olen yrittänyt käydä läpi menneisyyttäni ja tehdä sen kanssa sovinnon. Nuoruudessani kuulin usein, että täällä ei lapset päätä mistään, aikuiset päättävät. Kuvittelin, että aikuisten määräysvaltaan sisältyisi myös vastuu. Jälkikäteen ajatellen toiveeni oli absurdi. Ei ollut ketään tahoja tai henkilöä, joka kantaisi vastuuta. Sinä taidat olla meidän järjestelmän uhri, sanoi lääkäri tapaamisella, kun minut uloskirjattiin hoidosta. Lause kiteytti olennaisen: olin pieni murunen koneiston rattaissa.

Kahden vuoden aikana olen tehnyt kanteluja ja ilmoituksia, ilmoittautunut kokemusasiantuntijaksi ja kirjoittanut kokemuksestani mielipidekirjoituksia, jotka jäävät luonnoksiksi. Tarve vaikuttaa yhteiskuntaan ja hakea henkilökohtaista sovitusta sekoittuvat, mukana on liikaa kivuliaita tunteita. Jos jokin on vanhentunut juridisesti, sitä ei ole tapahtunut. Kaikki on tehty oikein, saan kuulla kerta toisensa jälkeen.

Vertauskuvallinen matkani Jyväskylän foorumeihin tuntuu pitkältä, mutta nyt istumme levolliselta tuntuvassa huoneessa, johon on ripoteltu väljästi tuoleja ja pöytiä. Hiljennymme, kun tarinateatterilaiset asettuvat näyttämölle. Kokemuksemme muuntuvat massaksi, materiaaliksi, kohtauksissa on paloja sieltä täältä, jokin voimakas tunne. Yksittäiseen kokemukseen liittyvät nyanssit ovat poissa, tilalla on esiintyjien mielikuvitusta ja itseilmaisua, räjähtävää toimintaa, huumoria ja liioittelua. Hetkittäin tapahtumat näyttävät naurettavina. Ulkopuolisena katsojana on valta tulkita, etäännyä. Se tuntuu vapauttavalta.

Sanon toisella tapaamisella, että olisin kaivannut kirjaa tai elokuvaa, jossa kuvattaisiin, mitä tällaisten kokemusten jälkeen tapahtuu, miten niiden kanssa eletään. Taide tekee kokemukset näkyviksi. Kukaan ei kertonut, mihin ne kaikki ihmiset laitoksista sitten katoavat. Ei ole olemassa valmista tarinaa tai mallia, elämä on eletävä itse.

Kolmannen ja neljännen foorumin välissä lapseni syntyy. Menneisyyden painolasti jää taakse, unohdan asiat ja tapahtumat, joiden takia heräsin vielä vuosi sitten itkien valvomaan. Yllättäen osaan päästä menneestä irti, nyt minulla on niin paljon tehtävää ja uusia tunteita, uusi rooli omaksuttavana. Huomaan tunnemaailmani kääntyvän positiivisemmaksi. Kuluu pari kuukautta ja saan vastauksen aluehallintavirastosta, jonne kanteluni siirrettiin oikeusasiamieheltä kaksi vuotta aikaisemmin.

Viraston tarkastajat ovat selkeästi tehneet paljon töitä asian selvittämiseksi, ymmärtäneet kokemustani syvällisesti ja tarjoavat nyt lämmintä kättä. Niin ei olisi saanut käydä, he sanovat rivien välissä. Olen lievästi ilahtunut, mutta tiedostan, ettei tällä asialla ole enää samaa merkitystä. En lue kirjettä päätöstä lukuunottamatta, laitan sen pöydälle ja lähdän lapsen kanssa ulos.

Opin, että monenlaisista kokemuksista voi selvitä, paljon pahemmistakin. Ennen olin yhtä kuin menneisyyteni. Nyt kykenen paremmin ymmärtämään muita, antamaan tilaa ja kuuntelemaan heidän kokemukseen vertailematta niitä liikaa omiini. Toisinaan mieleeni muistuu se parin vuoden takainen musertava ja tyhjä tunne, mutta jokin on muuttunut. Haluan elää ja nähdä maailman kauniit puolet.

Palaan mielessäni kirjeeseen, en lue sitä. Ymmärrän, että virallisella päätöksellä on symbolinen merkitys. Minut otettiin vakavasti ja koin puolustaneeni itseäni. Sekin on tärkeää.

Minielokuvat

Storian ohjaaja Anneli Tuura ja näyttelijä Tanja Pihlaja

Meille oli tärkeää, että tutkijat kokosivat meille pääteemat ja tarinat, joiden pohjalta saimme ideoida käsikirjoitukset kolmeen minielokuvaan. Minielokuvien tekeminen kesti kuusi kuukautta. Teimme käsikirjoitusluonnokset kolmessa työryhmässä kahdenoista storialaisen voimin. Kokoonnuimme yhteiseen kuvauspäivään, jossa toteutimme reilun kolmenkymmenen kohtauksen kuvaukset improvisoiden. Kohtausten editointi sekä puheen ja musiikin äänitys tapahtuivat erityisesti näitä minielokuvia varten rakennetulla kotistudiolla.

Olemme hyvin kiitollisia sijaishuollossa lapsuudessa ja nuorena eläneille ihmisille. Osaan heistä tutustuimme foorumien aikana, toisiin saimme kosketuksen tutkijoiden välittämien kertomusten kautta. Päädyimme jo alussa siihen, että minielokuvissa äänessä ovat aikuiset, jotka ovat lapsuudessa ja nuoruudessa olleet sijoitettuna eri vuosikymmenillä. Haluamme minielokuvissa kuvata erityisesti lapsen tunteita ja ulkopuolisuuden kokemuksia, järjestelmän kipukohtia, vertaistuen voimaa, toivoa ja hyvää elämää - kaikkea sitä, mitä lapsi ja nuori kokee sisäisesti, mutta mikä ei välttämättä näy ulospäin. Minielokuvien tarkoitus on tehdä näkymättömästä näkyvämpää. Toivomme, että elokuvamme havahduttavat, tuovat lohtua ja rakentavat toivoa.

Tarinateatteri Storia tuotti tutkijoiden yhteenvedon ja foorumien esitysten pohjalta kolme lyhytelokuvaa. Nämä kuvat ovat elokuvasta "Arvottomuuden heijastuksia". Elokuvassa kerrotaan sijaishuollossa olleen lapsen kokemuksesta siitä, miten hän ei saanut itse päättää hiustensa pituudesta.

Elokuvat löytyvät YouTube-alustalta, jolle pääset hankkeen verkkosivuilta <https://projects.tuni.fi/kuulluksi/lyhytelokuvat/>
Kuvat: Marianne Notko

3

Luovuuden jäljet:
Kuulluksi-työpajat
kuvina

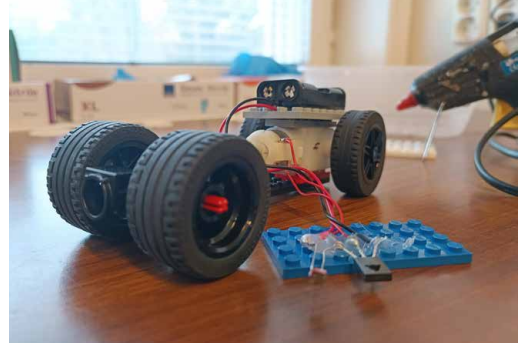

Luovuuden jäljet: Kuulluksi-työpajat kuvina

Kuvat Marita Oja ja Aino Granlund

”

Avaa mielesi ja ota aivot ulos pala palalta. Tämän jälkeen puhdista jokainen pala erikseen pienellä pehmeällä harjalla ja hellällä saippualla. Muista puhdista jokainen rako ja kolo. Jos jotkin tahrat ovat pahemmin pinttyneet voit käyttää myös astianpesuainetta mutta älä harjaa liian kovaa. Lopuksi asettele aivonpalaset takaisin päähän parempaan järjestykseen kuin aiemmin.

Robotiikka innoitti nuoria ja sai yhden nuoren kertomaan itsestään ja mielenkiinnon kohteistaan.

Luovuus kukkii joskus parhaiten pöydän alla.

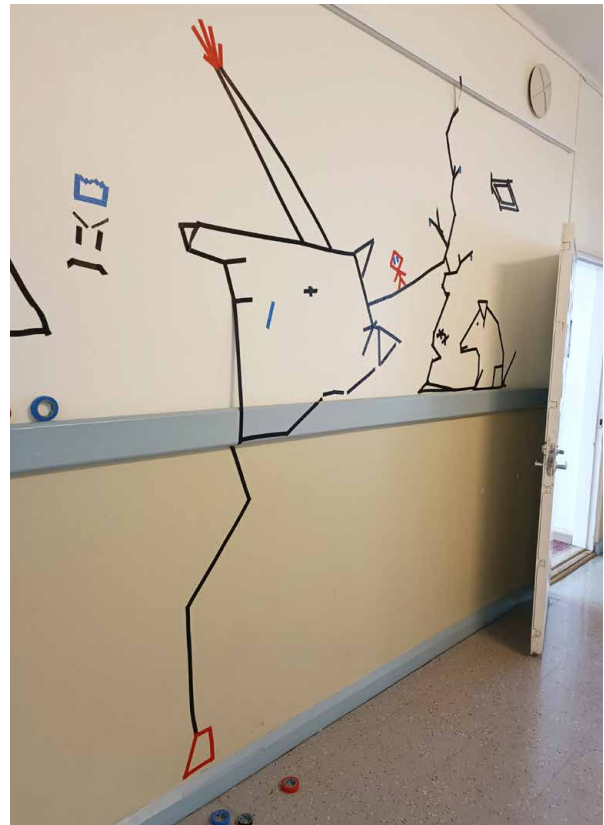
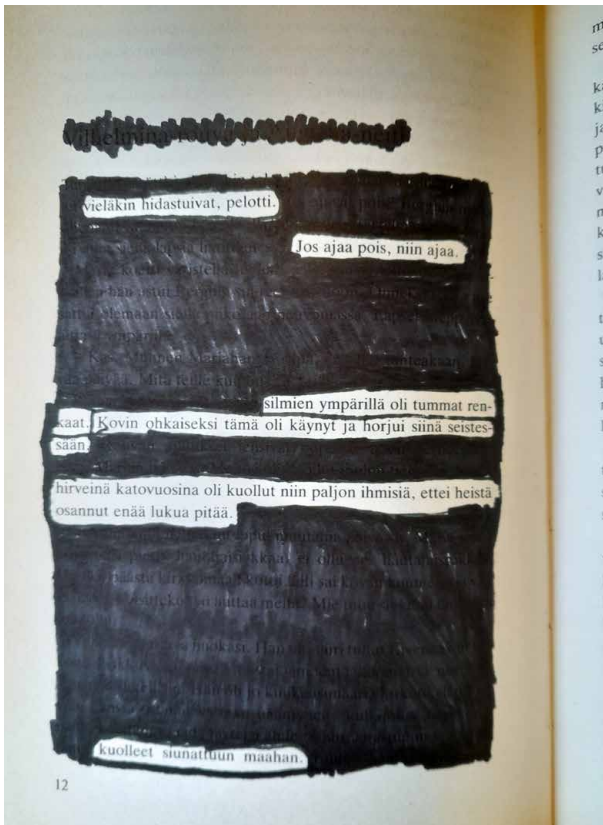
Tarinan kuuntelemisen hetkessä otettiin rennosti.

Savityöt innoittivat ja aiheuttivat inhoreaktioita. Kuvassa nuoren mietteet päätyivät hahmoksi.

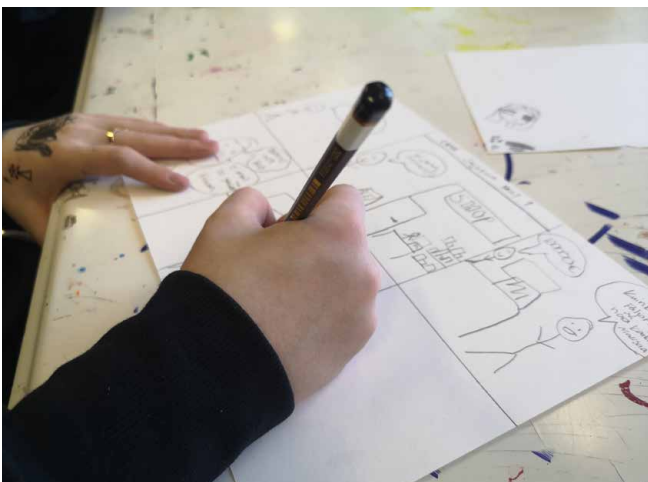
Punk haastaa perinteisesti valtarakenteita ja toimii kapinan äänitorvena. Nuori on tehnyt huppariinsa tekstin "Punk's not dead". Kuva: Marita Oja

Lapset ja nuoret muokkasivat vanhoja kirjoja taiteen tekemisen prosesseissa.

Nuorten teoksia koulun näyttelyssä.

Sarjakuvien kautta kerrottiin nuorille ajankohtaisia asioita.

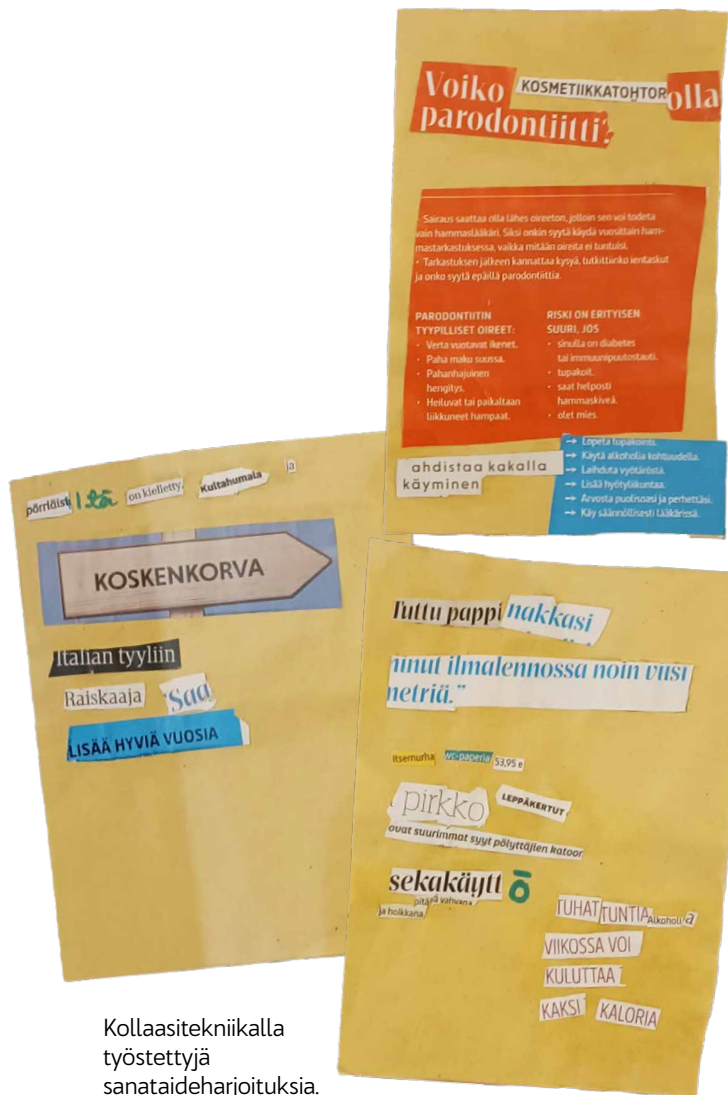
” Apina ajoi autolla kuoppaista soratietä kummitusmetsän halki. Hän ajoi kuoppaan ja sitten hän meni autostaan pois. Hän katsoi ympärilleen, hän huomasi, että oli tuntemattomassa metsässä, ja hän alkoi kuulla pelottavia ääniä. Hän katsoi ympärilleen, mutta ei nähnyt mitään. Hänen niskakarvansa nousivat pystyyn. Hän alkoi juosta, ja meni puun taakse piiloon, ja sitten alkoi kuulua ääniä. Kävelyaskeleiden ääni meni hänen ohitseensa. Hän näki olion, ja tajusi, että olion on Yoda, joka on ihan sekaisin. Yoda näki Apinan hännän ja seurasi sitä. Apina juoksi karkuun tosi lujaa Yoda perässään. Yoda käytti Apinaa vastaan forcea, ja Apina lensi forcen voimasta kauas avaruuteen. Apina törmäsi avaruusaluksen, ja pääsi avaruusaluksen sisälle. Aluksessa oli alieneja, jotka koittivat saada apinaa kiinni lonkeroidensa avulla. Apina piiloutui venttiiliin ja ryömii sitä kautta ohjaamoon asti. Apina painoi vahingossa ulko-oven nappia ja alienit lensivät avaruuteen. Apina ohjasi avaruusaluksen apinaplaneetalle, jossa oli avaruusapinoita. He kaikki söivät banaaneja yhdessä ja ihminen, joka oli ollut piilossa avaruusaluksessa otti pommin ja räjäytti koko apinaplaneetan. Sen pituinen se.

Sipsit ja muut herkut muodostuivat tärkeäksi osaksi yhteistä olemista.

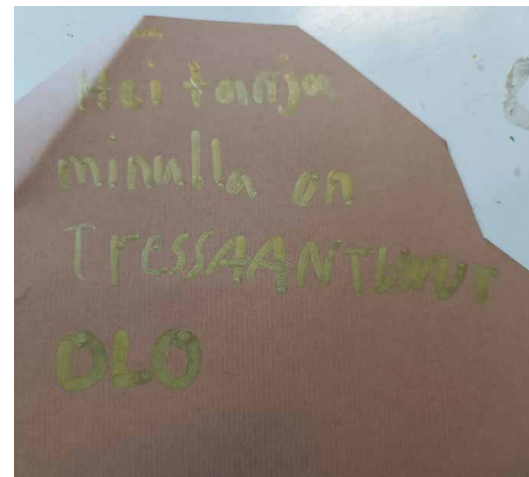
Sarjakuva tulevaisuuden näkymistä.

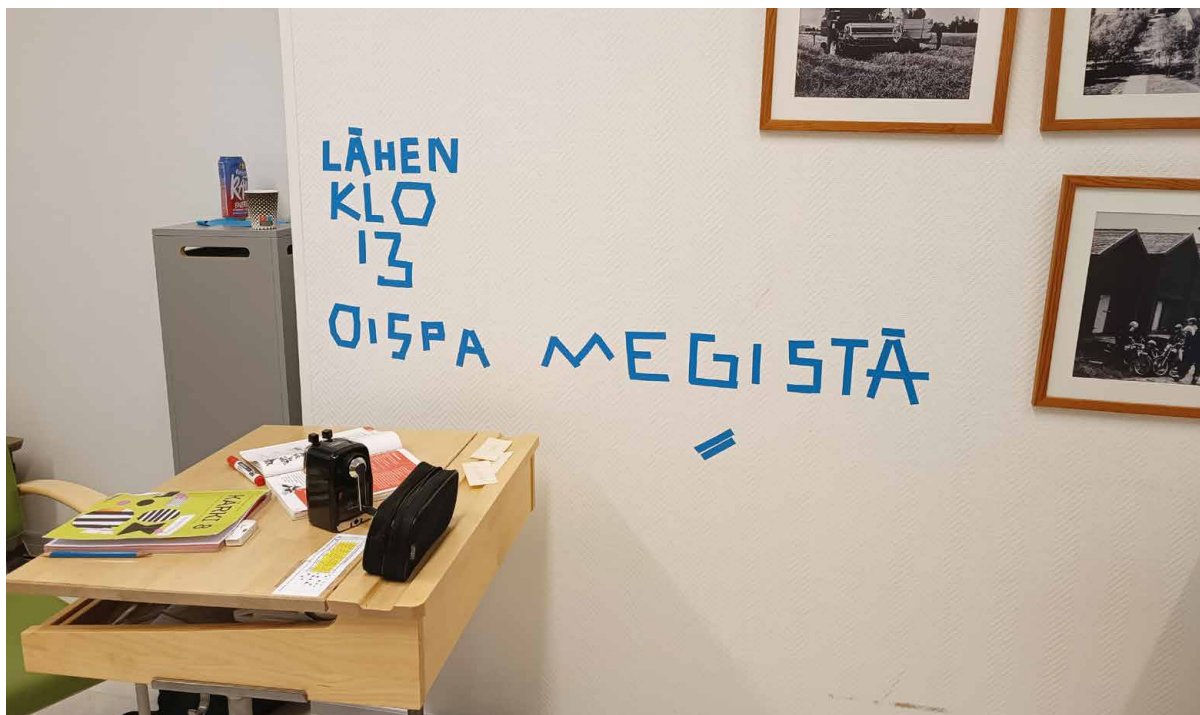
Kollaasitekniikalla työstettyjä sanataideharjoituksia.

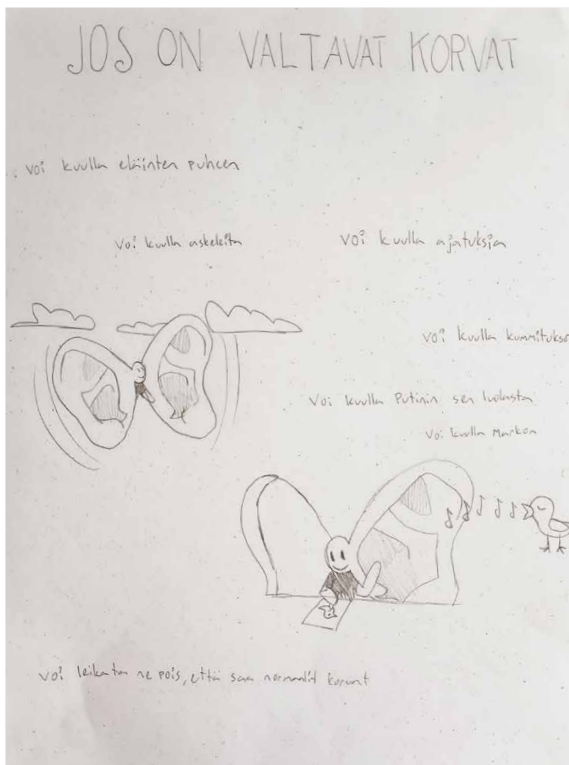
Graffitikynällä tehty vapaa teos, ja teokseen liittyvän hetkessä syntyvän tarinan sanelu taiteilijalle.

Lapset piilottelivat opettajille salaisia viestejä.

Nuoren jättämä viesti teippigraffiteilla toteutettuna kuvaa arjen ajatuksia.

Sanataideharjoitteet kirvoittelivat mielikuvitusta.

Akryyliväreillä leikittely johti yhteisen teoksen syntymiseen, jossa jokaisen osallistuminen on tärkeä osa teoksen kokonaisuuden muodostumista.

Nuoren tsemppilause itselleen syntyi taiteen äärellä käydyssä keskustelun myötä ja päättyi yhteiseen teokseen.

Timo Harjun ohjaamissa sanataideharjoituksissa oli muutamalla kerralla teemana peili ja peiliin katsominen. Oheinen teksti on erään nuoren kirjoittama. Peili valikoitui teemaksi myös Oulun asematunnelin Ränni-galleriassa järjestettyyn Kuulluksi-hankkeen näyttelyyn.

”

Olipa kerran peili joka oli taianomainen se osasi muokata katsojaa jos peili olisi isompi kuin maapallo niin logiikka muuttuisi esim mahasta tulisi lintu norsusta tulisi lihansyöjä savanneissa sataisi paljon ja ihmiset eivät voisi näyttää kauniilta. Jos peiliä käytetään väärin tapahtuu pelottavia asioita: pelottavat asiat ovat sielun menetys sydämen pysähtyminen kauneuden menettäminen hiusten katoaminen. Peilin omistajan kannattaa varoa mustaa magiaa ja turvautua tieteeseen. Jos ei turvaudu tieteeseen vaan mustaan magiaan niin sydämmestä tulee kivikova ja sydän pysähtyy, joten kannattaa varoa peiliä. LOPPU

Jälkisanat: mitä hankkeesta jää elämään?

Antti Malinen

Rahoittajat ja päättäjät haluavat tietää, millaisia vaikutuksia erilaisilla interventioilla, kokeiluilla ja uusilla lähestymistavoilla on. Nämä odotukset koskevat myös tutkimuksen maailmaa. Olemme tilivelvollisia hankkeemme rahoittajalle Koneen Säätiölle, jolla on omat odotuksensa. Raportoinnin kautta säätiö pystyy seuraamaan hankkeiden toteutumista, rahoituksen oikeanlaista kohdentumista ja kehittämään omaa toimintaansa säätiönä.

Vaikuttavuuden ja tilivelvollisuuden kysymykset ovat nousseet erityisen keskeiseen asemaan sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämisessä. Siellä vaikuttavuudesta on tullut hallitseva käsite, ja sen seuraamiseksi on kehitetty mittareita ja indikaattoreita, joilla pyritään arvioimaan toiminnan tuloksia ja muutoksia. Lastensuojelun kentällä vaikuttavuus ymmärretään yhtä aikaa lasten ja nuorten hyvinvoinnin vahvistamisena, sytjätymisen ehkäisynä sekä yhteiskunnallisina ja taloudellisina hyötyinä. Samalla on tunnistettava, että mittaamisen ja arvioinnin mahdollisuudet ovat rajallisia: kaikkea oleellista ei voi pukea numeroiksi tai kyselylomakkeiksi.

Toisaalta numeroilla ja asioiden kvantifioinnilla on myös perusteensa. Tätä korostettiin laajasti vuoden 2024 monitieteisillä lastensuojelun tutkimuspäivillä ”Money Talks?”, joissa käytiin keskustelua siitä, että lastensuojelun tutkimus kaipaa laadullisen tutkimuksen rinnalle myös kvantitatiivisia asetelmia. Kustannuksia ja vaikutuksia avaava tutkimus voikin tarjota tärkeää tietoa kehittämisen ja päätöksenteon tueksi – kunhan samalla pidetään huolta siitä, että eettisyys ja lasten kokemusten moninaisuus eivät huku laskelmien alle.

Kuulluksi-hankkeessa emme rakentaneet systemaattisia asetelmia, joissa toimintamme vaikuttavuutta olisi voinut mitata tarkasti. Joitakin hankkeen jälkiä voimme tarkastella numeerisesti: seminaareihin osallistuneiden henkilöiden määrinä, taidetyöpajoihin käytettyinä tunteina, minileffojen katselukertoina YouTubessa tai artikkelien latauskertoina. Konkreettisesti hankkeesta jäävät elämään myös sen tuotokset: julkaisut, kirjoitukset ja verkossa julkaistut minileffat. Yhteistyössä hankkeen kanssa syntyi myös kaksi opinnäytettä (Tuura 2024; Karjalainen 2025).

Luvut ja tuotokset kertovat osaltaan hankkeen vaikutuksista, sen tavoittamista ihmisistä ja toivottavasti myös siitä, mitä kaikkea hankkeessa on opittu. Hankkeen eri vaiheissa olemme pohtineet sen vaikuttavuutta erityisesti kysymyksen ”Mitä hankkeesta jää elämään sen päätyttyä?” näkökulmasta. Olemme kysyneet ja hakeneet vastauksia siihen, minkälaisia myönteisiä jälkiä taidelähtöisiin menetelmiin nojaava toiminta voi jättää ihmisiin ja työyhteisöihin.

Tämä kirja on toivottavasti tarjonnut vastauksia näihin kysymyksiin kuvaamalla, kuinka oivallukset, käytännöt ja yhteistyön uudet muodot voivat parhaimmillaan jäädä elämään myös rahoituskauden päätyttyä, vaikkapa lisääntyneenä itseymmärryksenä tai uudenlaisena ammatillisena otteena. Erityisen ilahuttavaa olemme olleet siitä, että vaikka hankkeen puitteissa toteutettu taidetyöskentely on päättynyt, Hoivatie on jatkanut yhteistyötä Kulttuuriosuuskunta ILMEen kanssa, ja taidetyöpajat ovat toistaiseksi jatkuneet.

Hanke on synnyttänyt myös tulevaisuuden haavekuvia – sekin on vaikuttavuutta, vaikka vaikeasti mitattavaa. Kuten tässä kirjassa on käynyt ilmi, toivo ei ole pelkkä tunne, vaan myös voima, joka saa meidät jatkamaan eteenpäin ja kuvittelemaan uusia mahdollisuuksia. Juuri tällaisen toivon vaaliminen on yksi tärkeimmistä jäljistä, joita Kuulluksi-hanke voi jättää. Tiedämme samalla, että vaikutuksemme on rajallinen – yksilöiden ja työyhteisöjen elämää muovaavat monet rinnakkaiset voimat, myönteiset ja kielteiset. Mutta jos hankkeen työskentely on voinut lisätä toivoa ja luoda uusia avauksia edes pieneltä osin, se on ollut merkityksellistä.

Lukuvinkkejä

Olemme koonneet tähän lukuvinkeiksi ja ideoinnin tueksi aiempia hankkeita ja tutkimuksia, joissa on tarkasteltu taiteen soveltamista erilaisissa sosiaali-, kasvatusta- ja terveysalojen organisaatioissa sekä lasten, nuorten ja aikuisten kanssa työskenneltäessä.

Jäntti, Saara, ja Janne Loisa (toim.) Kotiteatteriprojekti. Teatteri toipumisen välineenä -hankkeen loppuraportti. Jyväskylän yliopistopaino 2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7679-8>

Kolehmainen, Marjo (toim.) Mitä saisi olla? Kulttuuria Miesten vuorolla. Humanistinen ammattikorkeakoulu julkaisu, 91. Jyväskylä: Humanistinen ammattikorkeakoulu, 2019. <https://www.humak.fi/wp-content/uploads/2019/12/mita-saisi-olla-kulttuuria-miesten-vuorolla-kolehmainen-marjo-2019.pdf>

Kurki, Teo, Jari Martikainen, Tuija Saresma, Saara Jäntti, ja Sari Pöyhönen (toim.) Taide tietämisen tapana. Nykykulttuuri 2025. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisu 137, Jyväskylän yliopisto. <https://taidetietamisentapana.jyu.fi/s/taide-tietamisen-tapana/page/etusivu>

Kurtelius, Tuulikki, ja Kristiina Kumpulainen. Nuorten kokeman yksinäisyyden tutkimus tarinateatterin menetelmin. Nuorisotutkimus 41, no 4 (2023): 4–21. <https://doi.org/10.57049/nuorisotutkimus.9142263>

Kuusisto, Anna-Kaisa, ja Kristiina Korjonen-Kuusipuro. ”Kohtaamisista kohti osallisuutta – monikulttuuristen taidetyöpajojen sosiomateriaalisten suhteiden rakentuminen.” Nuorisotutkimus 41, no 4 (2023): 22-38.

Känkänen, Päivi. Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia. Helsinki: Helsingin yliopisto. Valtiotieteellinen tiedekunta & Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2013. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-245-911-4>

Laitinen, Liisa. ”Taide, taiteellinen toiminta ja nuorten hyvinvointi.” Teoksessa Taide ja hyvinvointi – Katsauksia kansainväliseen tutkimukseen, toimittaneet Kai Lehikoinen ja Elise Vanhanen, 31–45. Taideyliopisto, 2017. <https://taju.uniarts.fi/server/api/core/bitstreams/0092207b-cba0-4831-97ea-f31cb2444228/content>

Lasten ja nuorten säätio. Lastensuojelulaitoksessa asuvien nuorten elämä ja tulevaisuuden toiveet muotoutuivat virtuaaliseksi runoteokseksi. 2024. <https://nuori.fi/blog/runoteos/>
Suora linkki runoteokseen: <https://nuori.fi/sanoitaparempimaailma/#0>

Lasten ja nuorten säätio. Sanoita parempi maailma -hanke: Harjoituksia kestävänsä tulevaisuuden käsittelyyn. <https://nuori.fi/toiminta/sanoita-parempi-maailma/harjoitukset-kouluille/>

Pöyhönen, Sari. Eettisiä pohdintoja taideperustaisesta pakkomaahanmuuton tutkimuksesta. Migration 49, no. 1 (2023): 4-9. <https://siirtolaisuusmigration.journal.fi/article/view/130045>

Lähdeluettelo

Aholainen, Mari, Saara Jäntti, Annika Tammela, ja Jani Tanskanen. "Miten taide vaikuttaa? Kulttuurisia näkökulmia hyvinvointiin ja terveyteen." Suomen Lääkärilehti 76, no. 9 (2021): 564–568.

<https://www.laakarilehti.fi/pdf/2021/SLL92021-564.pdf>

Ersta, Marianne. Hylätystä supervahvaksi – lastensuojelun sijaishuollossa kaltoinkohdelluiksi tulleiden kuvauksia selviytymisestä. Opinnäyte. Sosiaali- ja terveysala. Sosionomi (AMK) Jyväskylän ammatti-korkeakoulu, 2020.

Fancourt, Daisy, ja Saoirse Finn. What is the Role of the Arts in Improving Health and Well-being? A Scoping Review. Geneva: WHO, 2019.

Finlex, Lastensuojelulaki 417/2007.

Finlex, Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.

Finlex, Suomen perustuslaki 731/1999.

Forcer, Stephen, Helen Shutt, Laura S. Martin, Marie-Heleen Coetzee, Aisha Fofana Ibrahim, ja Susan Fitzmaurice. "Embracing Aporia: Exploring Arts-Based Methods, Pain, 'Playfulness', and Improvisation in Research on Gender and Social Violence. Global Studies Quarterly 2, no. 4 (2022), ksac061.

<https://doi.org/10.1093/isagsq/ksac061>

Gonzalez, António-José, Tiago Xavier, Nuno Amarante, Rita Barros, Beatriz Amaral, Miriam Bernardino, ja Margarida Lima. "Playback Theatre: Group, Stories, and Stage as Elements of Change." The Arts in Psychotherapy 81 (2022). <https://doi.org/10.1016/j.aip.2022.101968>

Hulmi, Ruusu. "Vapaus ja tyhjyys nuorten omaehtoisessa taiteentekemisessä." Teoksessa Jälkikuvia, kuvan jälkiä: Lasten ja nuorten taiteen tallentaminen ja tutkiminen, toimittaneet Päivi Venäläinen, Jemina Lindholm, Seija Kairavuori, Tiina Pusa, ja Susanne Ylönen, 87–101. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 2019.

Hytönen, Kirsi-Maria, Antti Malinen, Paula Salenius, Janne Haikari, Pirjo Markkola, Marjo Kuronen ja Johanna Koivisto. Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:22. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3806-9>

Ikonen, Riikka, Pia Eriksson, ja Tarja Heino. Sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointi ja palvelukokemukset. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, Työpöytä 35/2020, 2020.

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-570-4>

Inkinen, Helena, ja Mira Nurmi. "Turvallisia ihmissuhteita, rutiineja ja tavallista arkea – lastensuojelun onnistumisen tekijöitä nuorten näkökulmasta." Teoksessa Yhdessä ymmärtäen: Onnistumiseen liittyvistä tekijöistä lastensuojelussa ja lapsiperheiden sosiaalipalveluissa asiakkaan, työntekijän sekä johdon ja päätäjän näkökulmasta, toimittanut Sirkka Rousu. Metropolia Ammattikorkeakoulun julkaisuja, 2024.

Inkinen, Heli. "Kokemusasiatuntijatyöntekijöiden viestit." Esitys Valtiollisessa anteeksipyyntötilaisuudessa, 20.11.2016.

Karjalainen, Sanna-Maija. Kulttuurihyvinvointi ja taide lastensuojelun sijaishuollossa – sijaishuollon ammattilaisten kokemuksia Kuulluksi-hankkeen taidetyöskentelystä koulukotiympäristössä Opinnäytetyö. Centria-ammattikorkeakoulu, 2025.

Karlsson, Liisa. "Lapsinäkökulmaisen tutkimuksen ja toiminnan poluilla." Teoksessa Sukelluksia lapsinäkökulmaiseen tutkimukseen ja toimintaan, toimittaneet Liisa Karlsson ja Riitta Karjalainen, 17–63. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 2012.

Känkänen, Päivi. Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia. Helsinki: Helsingin yliopisto. Valtiotieteellinen tiedekunta & Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos, 2013.

Kääriälä, Antti. Always a Step Behind? Educational and Employment Transitions among Children in Out-of-home Care. Ila Research 2020:1. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2020.

Laitinen, Liisa. Vaikuttavaa? Taiteen hyvinvointivaikutusten tarkastelua. Turku: Turun ammattikorkeakoulun tutkimuksia 46. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 2017.

Lilja-Viherlampi, Liisa-Maria, ja Anna-Mari Rosenlöf. "Moninäkökulmainen kulttuurihyvinvointi." Teoksessa Taide töissä – Näkökulmia taiteen opetukseen sekä taiteilijan rooliin yhteisöissä, toimittanut Ilona Tanskanen, 20–39. Turun ammattikorkeakoulun raportteja 256. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 2019. <http://julkaisut.turkuamk.fi/isbn9789522167170.pdf>

Luoma, Saga. Kالتوinkohtelu sijaishuollossa – kansainväliset selvitykset. Auttamisen polut maailmalla – Mitä Suomessa voimme oppia? X-ketju-hanke: Pesäpuu ry, 2022.

O'Neill, Maggie, ja Phil Hubbard. "Walking, sensing, belonging: Ethno-mimesis as performative praxis." *Visual Studies* 25, no. 1 (2010): 46–58.

Oikarinen-Jabai, Helena. "(Audio)visuaaliset menetelmät nuorten näkökulmia avaamassa." Teoksessa Visuaaliset menetelmät lapsuuden- ja nuorisotutkimuksessa, toimittaneet Leena Mustola, Johanna Mykkänen, Marja Leena Böök ja Antti-Ville Kärjä, 66–76. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 2015.

Puranen-Impola, Karoliina. "Toiseutettujen epäuskottaviksi väitetyt tarinat: lastensuojelun sijaishuollossa ilmennyt kالتوinkohtelu lehdistössä toisen maailmansodan jälkeen." *Lähihistoria* 2, no 2 (2023): 72-108.

Rahmel, Päivi. Kerro, katsotaan! Opas tarinateatteriin ja narratiiviseen pedagogiikkaan. Helsinki: Metropolia Ammattikorkeakoulu, 2021.

Rainio, Anna Pauliina. "Vastarinnasta osallisuuteen – toimijaksi juonellisessa leikkipedagogiikassa." Teoksessa Sukelluksia lapsinäkökulmaiseen tutkimukseen ja toimintaan, toimittaneet Liisa Karlsson & Reeli Karimäki, 107–139. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 2012.

Rajala, Katja, Johanna Hentunen, ja Kaarlo Laine. "Kuvat oppilaiden tunteiden tulkkina ja koulukokemusten välittäjinä." teoksessa Visuaaliset menetelmät lapsuuden- ja nuorisotutkimuksessa, toimittaneet Marleena Mustola, Johanna Mykkänen, Marja-Leena Böök ja Antti-Ville Kärjä, 128–135. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 2015. <https://doi.org/10.57049/nts.291>.

Rantala, Kati, ja Pekka Sulkunen (toim.) Projektityhteiskunnan käänköpuolia. Helsinki: Gaudeamus, 2007.

Rusi-Pyykönen, Mari. Hetkestä syntyneitä - suunnanmuutoksia ja uudenlaista otetta osallistavan teatterin käytäntöihin. Acta Scenica 57. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. Esittävien taiteiden tutkimuskeskus, 2020.

Ryan, Richard M., ja Edward L. Deci. "Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions." Contemporary Educational Psychology. 25, no. 1 (2000): 54–67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>.

Selwyn, Julie, ja Riley Shireen. Children and Young People's Views on Being in Care: A Literature Review. Hadley Centre for Adoption and Foster Care Studies. Coram Voice, 2015.

Sicora, Alessandro. "Shame, mistakes and reflective practice in social work." Teoksessa Shame and social work: Theory, reflexivity and practice, toimittaneet L. Frost, V. Magyar-Haas, H. Schoneville, & A. Sicora, 187–204. Policy Press, 2020.

Todd, Sharon. "On Not Knowing the Other, or Learning from Levinas." Philosophy of Education 57 (2001): 67–74. DOI: 10.47925/2001.067.

Tumanyan, Marian, ja Tuija Huuki. "Arts in Working with Youth on Sensitive Topics: A Qualitative Systematic Review." International Journal of Education Through Art 16 no. 3 (2020): 381–397. https://doi.org/10.1386/eta_00040

Tuura, Anneli. Näkökulmia riittävän turvallisuuden rakentumiseen. Kuulluksi-hankkeen foorumien moniammatillinen toteutus ja osallistujien kuulluksi tuleminen. Traumapsykoterapiakoulutus, Oulun yliopisto: Täydentävien opintojen keskus, 2025.

Venkula, Jaana. Taiteen välttämättömyydestä. Helsinki: Lyhty ry, 2011.

YK, Lapsen oikeuksien sopimus. New York: 1989. SopS 59/1991. <https://www.unicef.fi/tyommell/lapsen-oikeudet/lapsen-oikeuksien-sopimus/lapsen-oikeuksien-sopimuksen-koko-teksti/>

Mistä meidät löytää?

*<https://projects.tuni.fi/kuulluksi/>
www.koneensaatio.fi
www.lapsuudenhistoriaa.fi
www.kulttuuriosuuskuntailme.fi
www.storiateatteri.fi/
www.hoivatie.fi
www.pesapuu.fi*

